

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

**МЕТОДИКА РОБОТИ З НАУКОВИМИ ФАХОВИМИ
ТЕКСТАМИ В ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ
КУЛЬТУРИ НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Магістерська робота

зі спеціальності: 014 01 Середня освіта

(Українська мова і література)

студентки 61-2У групи

Смолі Анни Анатоліївни

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук,

доцент Холявко І. В.

Глухів □ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА Й НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА	9
.....	
1.1. Наукова мова як комунікативний феномен	9
.....	
1.2. Нормативність і комунікативні якості наукового тексту	14
.....	
1.3. Модуси дисципліни «Культура наукової української мови»	23
.....	
Висновку до розділу 1	28
.....	
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З НАУКОВИМИ ФАХОВИМИ ТЕКСТАМИ	30
2.1. Критерії добору текстів для навчання	30
.....	
2.2. Система роботи з фаховими науковими текстами	34
.....	
2.2.1. Специфіка читання й компресії наукового фахового тексту	34
.....	
2.2.2. Стилiстичний аналіз наукового тексту	40
.....	
2.2.3. Методика аналізу терміносистеми наукового тексту	46
.....	
2.2.4. Методика роботи над категорійним апаратом наукового тексту	51
2.2.5. Методика редагування фахових текстів	55

.....				
Висновку	до	розділу	2	60
.....				
ВИСНОВКИ	.....			62
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	.....			64
ДОДАТКИ	.....			72

ВСТУП

Сучасний світ вимагає від фахівців різних сфер діяльності не лише глибокого розуміння своєї галузі, а й уміння адекватно висловлювати свої думки та ідеї в наукових фахових текстах. Для успішної самореалізації особистості потрібна мовленнєва культура, уміння ефективно спілкуватися. Здатність формулювати й вербалізувати наукові ідеї у сфері науково-професійної комунікації сприяє ефективному спілкуванню з колегами, поширенню результатів досліджень, зрештою, впливає на розвиток відповідної наукової галузі.

На сучасному етапі розвитку освіти актуальним є питання розроблення раціональної й ефективної системи навчання майбутніх магістрів мовно-літературної освітньої галузі. Проблематику забезпечення якісної філологічної освіти відображено в розвідках таких учених, як З. Бакум, Н. Голуб, Ж. Горіна, О. Горошкіна, С. Караман, О. Копусь, М. Кочерган, В. Курило, Л. Мацько, О. Семенов, Т. Симоненко, С. Яворська та ін.

Особливого значення в підвищенні творчого потенціалу майбутніх учителів української мови та літератури набуває науково-дослідна робота, котра проходить наскрізним вектором через усю теоретичну і практичну підготовку в курсі навчання учителя-філолога. Нині в розвитку вітчизняної вищої освіти спостерігається тенденція до органічного інтегрування професійної мовнокомунікативної і дослідницької компетентностей у процес становлення майбутніх фахівців. Опанування культури наукової української мови є важливим етапом професійної підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Усвідомлення особливостей професійної діяльності випускника магістратури взагалі й філологічного профілю зокрема спонукає до розроблення раціональної й ефективної системи навчання майбутніх магістрів. Навчання в магістратурі пов'язано з науково-дослідницькою діяльністю, насамперед з написання магістерської роботи, а також з підготовкою статей,

тез, виступів на конференціях тощо. Система підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти в педагогічних ЗВО має спрямовуватися на розвиток мовнокомунікативної й науково-дослідницької компетентностей, а «дотримання стилістичних норм усного та писемного мовлення є важливою передумовою підготовки науково-педагогічних кадрів» [45, с. 63].

Відомо, що комунікативні процеси є важливою передумовою розвитку та становлення будь-якого фахівця. З огляду на це в основу нашої розвідки, а отже, й розроблення методики роботи з науковими фаховими текстами в процесі опанування наукової мови, покладено ідею навчання української наукової мови з позицій концепції діяльнісного підходу. Організація роботи здобувачів магістерської освіти з фаховими текстами сприяє раціональній та оптимальній мисленнєво-мовленнєвій діяльності, суттєво підвищує ефективність інтелектуальної праці магістрантів та забезпечує перспективи самоосвіти в подальшому професійному зростанні.

Проблему підвищення культури наукової мови в контексті формування професійної мовнокомунікативної й дослідницької компетентностей майбутніх магістрів різних спеціальностей досліджували Ф. Бацевич, Н. Ботвина, М. Венгирюк, Г. Джусуналієва, Н. Ковальська, Н. Манюх, О. Мельник, Т. Можарова, І. Олійник, Г. Онуфрієнко та ін. Студії вчених З. Бакум, Н. Голуб, Т. Донченко, С. Карамана, Л. Мацько, М. Пентилюк, Н. Савчук, О. Семенов, Т. Симоненко та ін. стосуються питань забезпечення якісної філологічної освіти взагалі та оволодіння основами культури наукової мови зокрема.

Нині в освітніх програмах вишів значно зріс обсяг самостійної роботи здобувачів освіти. З огляду на це володіння науковим стилем української мови стає актуальною й нагальною потребою. На основі аналізу літературних джерел з теми нашої роботи, а також спостережень за освітнім процесом в закладі вищої освіти можемо стверджувати, що вміння здобувачів освіти другого (магістерського) рівня, пов'язані з опрацюванням наукових фахових текстів і з процесом текстотворення в межах наукового стилю, сформовані недостатньо.

Аналіз наукової літератури з проблематики нашої роботи уможливило висновок про те, що в контексті опанування культури наукової української мови під час навчання в магістратурі актуальним завданням є вивчення та вдосконалення методики роботи з науковими фаховими текстами. Означене питання досі залишається недостатньо дослідженим, тоді як оволодіння методикою роботи з науковими фаховими текстами є важливим для науково-професійної діяльності випускника магістратури. Зasadничим принципом цієї методики є положення про те, що науковий текст має не лише відображати інтелектуальний зміст, а й відповідати вимогам культури мовлення у сфері наукової комунікації.

Сформувані в магістранта вміння працювати з науковою літературою, читати, опрацьовувати тексти своєї науково-професійної сфери, поглиблюючи таким чином свою фахову підготовку, розширюючи професійний кругозір, важливо не лише під час здобуття освіти й підготовки магістерської роботи, але і в контексті прогнозування його професійного майбутнього, де означене вміння допоможе ствердитися в професії, досягти успіху, сприяти кар'єрному зростанню. Крім того, вміння працювати з фаховими текстами сприятиме виробленню в здобувачів освіти магістерського рівня навичок грамотного читання й інтерпретації тексту зі спеціальності, оперування фаховою науковою термінологією, користування різними жанровими моделями, саморедагування тексту, а також формуванню здатності належним чином висловлювати свої думки та відображати власні наукові здобутки в текстовій формі. Тож **актуальність** теми магістерської роботи не викликає сумніву.

Новизна розвідки полягає в розробленні методики роботи з науковими фаховими текстами філологічного спрямування в процесі опанування культури наукової української мови під час навчання в магістратурі майбутніх учителів-філологів, що ґрунтується на врахуванні принципів педагогіки вищої школи, таких як забезпечення *єдності в науковій та навчальній діяльності студентів та професійної спрямованості* (І. Кобиляцький); а також на принципах *домінувальної ролі вправ*, який реалізується в освітньому процесі шляхом

виконання здобувачами освіти різноманітних вправ, що спонукають їх до здійснення професійно орієнтованих мовленнєвих дій, в основі яких мовленнєво-розумові операції, та *текстовідповідності*, який полягає в тому, що навчання української наукової мови має відбуватися на основі професійно орієнтованих текстів, з опертям на фахові тексти наукового стилю, сформульованих І. Дроздовою [17, с. 164].

Об'єктом дослідження є професійна підготовка майбутніх учителів української мови та літератури під час навчання на другому (магістерському) рівні вищої освіти, **предметом** – удосконалення їхньої професійно-комунікативної й науково-дослідницької компетентностей шляхом застосування методики роботи з науковими фаховими текстами в процесі опанування дисципліни «Культура наукової української мови».

Метою роботи є обґрунтування й розроблення методики роботи з науковими фаховими текстами магістрантів-філологів з опертям на текстоцентричний і діяльнісний підходи в процесі опанування культури наукової української мови.

Завдання дослідження:

- визначити зміст та обсяг поняття «культура наукової української мови»;
- з'ясувати специфіку наукового тексту в аспекті його стильових норм і комунікативних якостей;
- обґрунтувати значення культури наукової української мови у формуванні комунікативної компетентності здобувачів освіти магістерського рівня;
- обґрунтувати доцільність текстоцентричного підходу до опанування культури наукової української мови;
- розробити систему роботи з фаховими науковими текстами лінгвістичного спрямування в межах опанування курсу «Культура наукової української мови» магістрантами-філологами;

– запропонувати систему вправ для організації навчальної діяльності здобувачів освіти магістерського рівня, з допомогою якої можуть бути успішно сформовані навички й уміння з професійного мовлення магістрантів.

Для реалізації поставлених завдань використано такі **методи**: теоретичні – вивчення, аналіз та узагальнення психолого-педагогічної, лінгвістичної, методичної літератури з теми дослідження; емпіричні – цілеспрямоване спостереження й аналіз процесу опанування курсу «Культура наукової української мови» магістрантами Глухівського НПУ ім. О. Довженка.

Методологічною основою дослідження є вчення про мову як засіб спілкування, про взаємозв'язок мови, мовлення, мислення й свідомості; здобутки лінгвістики й лінгводидактики про значення мови в науковому розвитку студента, про вдосконалення методики навчання мови і розвиток мовної освіти (Л. Варзацька, Є. Голобородько, І. Дроздова, О. Заболоцька, Л. Паламар, М. Пентиліук, Т. Симоненко, Л. Струганець та ін.); про розвиток українськомовного професійного мовлення в процесі реалізації когнітивно-комунікативного, компетентнісно-діяльнісного, професійно орієнтованого підходів до навчання української наукової мови.

Практична цінність дослідження представлена комплексом вправ, спрямованих на вдосконалення комунікативної компетентності магістрантів-філологів у сфері науково-професійного мовлення. Матеріали роботи можуть бути використані для створення методичних посібників, у практиці навчання української наукової мови в процесі навчання в магістратурі, на лекційних і практичних заняттях з культури наукової української мови у ЗВО.

Тему магістерської роботи **апробовано** шляхом участі в XIII Міжнародній інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних і гуманітарних наук». Результатом участі є публікація тез доповіді:

Смоля А. А. Сильові норми українського наукового тексту. *Глухівські читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / за заг.

ред. А.С. Полякова. Глухів, 2023. С. 189–190. URL: <http://gnpu.edu.ua/index.php/ua/nauka/podii-ta-oholoshennia>.

Структурно робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. У першому розділі проаналізовано потенціал культури наукової української мови як лінгвістичної й навчальної дисципліни, зокрема в контексті вдосконалення комунікативної й науково-дослідницької компетентностей здобувачів освіти магістерського рівня (філологічного спрямування). У другому розділі роботи з опертям на текстоцентричний підхід обґрунтовано систему роботи з фаховими науковими текстами в процесі опанування дисципліни «Культура наукової української мови». Основний зміст магістерської роботи викладено на 63 сторінках, перелік використаних джерел містить 79 позицій, додатки охоплюють 31 сторінку.

РОЗДІЛ 1

КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА Й НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1.1. Наукова мова як комунікативний феномен

Наукова комунікація нині є актуальним і соціально затребуваним об'єктом дослідження в лінгвістиці. З одного боку, вона сприяє поширенню актуальної інформації, створює умови для ефективного наукового контактування. З іншого – бере участь у формуванні цілісного сприйняття науки в соціальному контексті, оскільки є одним з дієвих засобів популяризації результатів наукової діяльності в суспільстві.

Невіддільною частиною наукової комунікації є науковий текст і науковий дискурс. За комунікативно-соціальним критерієм виокремлюють два типи дискурсу – персональний (особистісно орієнтований) та інституційний (статусно орієнтований). У першому випадку спілкування відбувається між комунікантами, які добре знають один одного і намагаються передати інформацію, вплинути на співрозмовника, зрозуміти його внутрішній світ, в іншому ж – учасники комунікації є представниками певної соціальної групи, які повинні спілкуватися відповідно до норм цієї групи (суспільного інституту).

З огляду на наявність широкого спектру сфер людської діяльності типологія інституційного дискурсу розгалужена. Вона охоплює дедалі більше різновидів професійної комунікації. Так, учені виділяють політичний, дипломатичний, юридичний, педагогічний, релігійний, спортивний, науковий, військовий, медичний, рекламний та ін. типи інституційного дискурсу (Ф. Бацевич, Г. Почепцов, О. Селіванова, І. Шевченко та ін.). Для різних типів інституційного дискурсу характерна специфічна тематика спілкування.

Отже, науковий дискурс належить до інституційного типу. Його метою в широкому сенсі є продукування нового знання про світ, яке репрезентується вербально та обумовлене комунікативними законами наукового спілкування.

Головними ознаками наукового дискурсу є взаємодія комунікантів у межах суспільного інституту «наука», виконання обмеженого кола ролей, обумовлених статусно-рольовими правилами поведінки, спорідненими моделями суспільних та фахових знань, а також особливим видом комунікативних стратегій і тактик [36, с. 39]. У межах дискурсу цього типу залежно від мети спілкування статусно-рольова характеристика учасників може бути різною: учений-дослідник, учений-педагог, аспірант, магістрант і т. д. Крім того, спілкування може відбуватися як з представником тієї самої мовленнєвої категорії, об'єднаної ознакою професійної належності (дослідники, науковці), так і з представниками різних категорій (наприклад, взаємодія між ученим та аспірантом, викладачем та магістрантом тощо).

З-поміж стратегій наукового дискурсу, обумовлених його конкретними цілями, виокремлюють такі: виділення предмета вивчення, аналіз літератури з теми дослідження, формулювання мети дослідження, виклад результатів наукового пошуку та експерименту, оцінювання результатів дослідження, визначення практичної цінності отриманих результатів.

Залежно від комунікативних завдань виділяють такі жанри наукового дискурсу [79, с. 132]:

- 1) первинні, які визначають специфіку дискурсу (наукова стаття, науково-технічний звіт, монографія, дисертація);
- 2) вторинні, які не становлять основу дискурсу (підручник, довідник, рецензія, анотація, реферат, тези);
- 3) суміжні, які перебувають на межі між науковим та іншими типами дискурсу та тяжіють або до первинних (доповідь, повідомлення, науковий діалог), або до вторинних (патент, інструкція, лекція) жанрів.

Мовознавці пропонують виділяти такі різновиди наукового дискурсу:

1) науково-академічний (академічність викладу, особлива інформативна спрямованість, адресованість спеціалістам);

2) науково-популярний (ознайомлення неспеціалістів з науковими досягненнями);

3) науково-діловий (патенти, технологічні описи тощо);

4) науково-навчальний (виклад основ наукових знань майбутнім спеціалістам);

5) науково-технічний (спеціалізована технічна складова в поєднанні з елементами економічного, екологічного, соціального, політичного та інших видів дискурсу);

6) науково-розмовний (усна форма дискурсу, спрямована на обмін ідеями, обговорення та творчу критику).

Науковий дискурс є регламентованим за змістом і формою та відбувається в межах наукового функціонального стилю – «різновиду літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі науки та освіти» [70, с. 403]. Науковий стиль був об'єктом дослідження Н. Бабич, І. Білодіда, З. Висоцької, Г. Денискіної, Г. Дядюри, П. Дудика, В. Заніздри, Н. Зелінської, А. Коваль, Л. Мацько, Л. Овсієнко, В. Перебийніс, О. Семеног, І. Чередниченка та ін. Культуру науково-дослідницької діяльності особистості висвітлено в роботах У. Еко, Ж. Колоїз, Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, О. Семеног, Т. Симоненко, Ю. Сурміна та ін. Культуромовний аспект наукового тексту представлено в розвідках М. Баган, А. Коваль, О. Лаврінець, Н. Непійводи, Н. Зелінської, С. Омельчука, П. Селігея, С. Яреми та ін.

Наукова комунікація є складовою професійного спілкування. Науковий дискурс утворюється сукупністю фахових текстів у поєднанні із супровідними фоновими чинниками. У нашій роботі в процесі добору наукових фахових текстів для вдосконалення професійної компетентності магістрантів-філологів ми обмежилися текстами науково-академічного дискурсу, тому що його мета полягає в передаванні фахових знань, формуванні методологічних основ

мислення у фаховій сфері та підготовці спеціалістів високої кваліфікації – саме це відповідає основним завданням нашого дослідження.

Зауважимо, що вибір текстів мовознавчого спрямування як окремої дискурсивної практики для опанування методики роботи з науковими фаховими текстами майбутніх фахівців-філологів зумовлений тим, що вчені в галузі дискурсології зазначають, що, намагаючись конкретизувати об'єкт лінгвістичного аналізу, дослідники дедалі частіше визначають тематику наукового дискурсу як один із типів дискурсу. У нашій роботі з огляду на поставлені дослідницькі завдання ми визначаємо множину наукових фахових текстів мовознавчого спрямування як один з типів дискурсу – мовознавчий дискурс, спираючись на загальноприйнятту класифікацію наукових дисциплін (соціально-гуманітарні (лінгвістика, економіка, історія, філософія) та природничо-технічні (алгебра, фізика, біологія, інформатика)) [78].

Наукова комунікація об'єктивується у фахових текстах. Фахова мова – це сукупність лексико-граматичних та стилістичних засобів, що забезпечують комунікацію в певній професійній сфері (у нашому випадку – це професійна сфера випускника магістратури філологічного профілю педагогічного університету) і реалізуються у фахових текстах. Сукупність таких текстів створює дискурс певної галузі [39].

У нашій роботі орієнтуємося на комунікативну парадигму вивчення наукового тексту, з позицій якої обов'язково враховується основне прагматичне призначення мови науки – транслявання знань. У контексті нашої розвідки важливо зазначити, що науковий текст можна позиціонувати в трьох варіантах. По-перше, він є результатом дослідження, тому що містить наукові ідеї, обґрунтування, аргументації, тобто відоме або принципово нове знання; він певним чином інституціоналізує наукове знання, забезпечує наукову комунікацію. По-друге, науковий текст є джерелом наукової методології і тієї фактичної інформації, яку одержує і опрацьовує дослідник. По-третє, він є зразком інтелектуального продукту – позитивним або негативним. Добре

написаний текст змушує наслідувати, а невдалий формує в дослідника розуміння того, як не варто писати [65, С. 7].

Залучаючи магістрантів до різних видів роботи з науковими фаховими текстами в процесі опанування культури наукової мови, ми вдосконалюємо їхню комунікативну й дослідницьку компетентності, збагачуємо й розвиваємо їхнє фахове мовлення. «Щоб сприйняти, засвоїти інформацію й надалі оперувати нею, адресат повинен зрозуміти її та відповідно інтерпретувати» [10, с. 49].

Передумовами виникнення поняття «культура наукової української мови», на думку Г. Кузнецової, є формування і розвиток наукового стилю, розширення сфер функціонування мови, розвиток термінології, розширення функцій наукової мови [31, с. 214]. О. Семенов, авторка навчального посібника «Культура наукової української мови», пропонує таку дефініцію: «Культура наукової мови – це нормативне застосування наукової мови в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах, високий рівень мовнокомунікативної культури» [59, с. 6].

У розвідках українських мовознавців (Б. Ажнюк, Г. Білавич, Л. Масенко, М. Мірченко, В. Пасинок, А. Раду, П. Селігей, О. Сербенська, О. Скочинець, О. Шевчук, Ю. Шелюх та ін.) активно порушується проблема національної наукової мовної ідентичності. Учені наголошують, що науковий жаргон, термінологічне безкультур'я (термін П. Селігея), зловживання віддієслівними іменниками, немотивоване вживання запозичень, а також інтерферентні явища, громіздкі речення, повтори створюють труднощі рецепції та інтерпретації, а це суперечить комунікативному призначенню української наукової мови [15, с. 111].

Основою наукової мови є літературна мова. Нині спостерігаємо посилення комунікативної спрямованості при опануванні мовних норм узагалі й функціональних стилів зокрема. Це можна пояснити, з одного боку, тим, що відбуваються зміни в інтерпретації самого поняття мовної норми, з іншого – учені наголошують на перенесенні акценту в ортологічному аналізі з власне

нормативного статусу мовних одиниць на аналіз особливостей того чи іншого їх використання з урахуванням ситуації та умов спілкування.

Культура мови пов'язана з умінням правильно говорити й писати, уживати мовно-виражальні засоби відповідно до мети й умов спілкування. Культура мови утверджує норми: орфоепічні, лексичні, граматичні, стилістичні, правописні тощо. Поняття «культура мови» і «культура мовлення» чітко диференціюються. Так, культура мови (мовознавча наука) – це наукова дисципліна про мовне життя суспільства і тенденції його розвитку, завдання якої – удосконалити літературну мову як засіб культури. Культура мови вивчає нормативність мови, її відповідність тим вимогам, що ставляться перед мовою в суспільстві. Вона розробляє правила вимови, наголошування, слововживання, формотворення, побудови синтаксичних конструкцій та спонукає мовців до їх дотримання. Про культуру ж мовлення йдеться, якщо нормативно-регулювальний аспект, пов'язаний з визначенням правил користування мовними засобами, проєктується на носіїв мови. Культура мовлення (лінгводидактична наука), спираючись на здобутки культури мови, передбачає дотримання норм літературної мови, а також мовленнєву майстерність особистості. Досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини визначає рівень її культури мовлення.

Зазначимо, що в нашій роботі диференціюємо терміни «культура наукового мовлення» (його варто використовувати, коли йдеться про певні ситуативні мовні норми, тобто конкретний акт мовлення) і «культура наукової мови» – стосовно навчального курсу, його предмета.

1.2. Нормативність і комунікативні якості наукового тексту

Культура писемного мовлення автора наукового твору узалежнена, по-перше, від рівня володіння нормами літературної мови, по-друге, від опанування норм функціонального стилю – наукового. В останні десятиліття ХХ ст. в українському мовознавстві започатковано такий напрям досліджень,

як нормативність української мови, зокрема й наукової (Б. Антоненко-Давидович, І. Вихованець, А. Загнітко, С. Єрмоленко, А. Погрібний, О. Пономарів, Є. Чак та ін.). Укладено низку довідників з культури української мови. Крізь призму функціональної стилістики сьогодні проблему культури наукової мови вивчають Ф. Бацевич, Г. Білавич, М. Білоус, З. Висоцька, В. Іванишин, Л. Кравець, О. Лаврінець, Г. Кузнецова, Л. Мацько, Т. Можарова, Г. Онуфрієнко, П. Селігей, О. Семенов, О. Сербенська, М. Стахів, В. Хомич, С. Шевчук та ін. В останні роки мовознавці активно студіюють проблему екології української наукової мови (Б. Ажнюк, О. Бондар, С. Ключко, Л. Лисиченко, Л. Масенко, М. Мірченко, В. Пасинок, О. Семенець, О. Скочинець, Ю. Шелюх та ін.).

Центральним поняттям теорії культури мови є «норма літературної мови». Л. Струганець пропонує таку дефініцію цього поняття: «Норма літературної мови – реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі і нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [64, с. 43]. Її наукове осмислення вможливає висновок про те, що нині переважає погляд на норму як на явище, що безпосередньо залежить від суспільних чинників. Літературна норма характеризується комплексом диференційних ознак. Зокрема, це відповідність літературної норми системі мови, поєднання стабільності й динамічності, варіантність, стилістична диференціація і кодифікованість.

Відомо, що визначати норму допомагає аналіз помилок (відхилень, аномативів), так званого «негативного мовного матеріалу». Згадані вище автори праць з культури мови і, зокрема, культури наукової української мови розглядають наукові тексти крізь призму їхньої функціонально-стильової специфіки, що вможливає аналіз помилок (аномативів) у них: психологічне підґрунтя появи аномативів, власне лінгвістичні й психологічні причини їх виникнення та окреслення шляхів подолання.

Мовні помилки є ненормативними випадками реалізації мовної системи. Вони виникають у результаті порушення літературної норми і є наслідком неправильних мисленнєвих операцій [6]. Виникнення помилок зумовлене різними чинниками – як лінгвальними, так і позалінгвальними.

Культура наукового мовлення потребує правильності, дотримання норм літературної мови, тобто мовної компетентності автора наукового твору. Учені стверджують, що мовна якість такого твору суттєво впливає на його теоретичну і практичну значущість [16]. Якісним можна вважати тільки той текст, у якому дотримано лексичних, граматичних, стильових та правописних норм мови. Тож якість наукової продукції залежить не лише від змісту, а й від форми.

Лексичні норми регулюють слововживання. Їх порушення модифікує значеннєве наповнення слів, а також спотворює лексичну семантику в контекстуальному розумінні [30, с. 56–57], порушуючи правильність, логічність, ясність, точність викладу. Згідно з лексичними нормами вживати слова потрібно відповідно до їхніх словникових значень; варто уникати мовної надмірності, недостатності, повторюваності слів, інтерферентних утворень; необхідно дотримуватися правил сполучуваності слів.

Однією з причин порушення лексичних норм у наукових текстах є вживання слова у невласивому йому значенні, наприклад: **зустрічаються помилки** замість *трапляються* (є) *помилки*, **відсутні дослідження проблеми** замість *немає* (не виявлено, не зафіксовано) *досліджень проблеми*, **представлено на рисунку** замість *подано на рисунку*, **приведено в таблиці** замість *наведено в таблиці*, **не дивлячись на умови** замість *незважаючи на умови*, **звідси витікає** замість *звідси впливає*, **вірний спосіб** замість *правильний спосіб*, **приналежність до групи** замість *належність до групи*, **проблема знаходиться на стадії вирішення** замість *проблема перебуває на стадії вирішення*, **слідуюче завдання** замість *наступне завдання*; **слідуюча діяльність** замість *подальша діяльність*, **у даному дослідженні** замість *у цьому* (у запропонованому) *дослідженні*, **наносити збитків** замість *здавати збитків*, **приводити приклад** замість *наводити приклад* тощо.

Причиною вживання слова в невластивому значенні може бути нерозрізнення паронімів, як-от: *фахівці з напрямку підготовки* замість *фахівці з напряму підготовки*, *невисока ступінь досконалості* замість *невисокий ступінь досконалості*, *актуальна задача сьогодення* замість *актуальне завдання сьогодення*, *психологічна напруга* замість *психологічне напруження*, *освітлено питання* замість *висвітлено питання*, *познайомитися з новими досягненнями* замість *ознайомитися з новими досягненнями*, *показчик успішності учнів* замість *показник успішності учнів*, *сформувати завдання роботи* замість *сформулювати завдання роботи*, *професіональні вміння* замість *професійні вміння*, *формувати в учнів уяву про іменник* замість *формувати в учнів уявлення про іменник*, *об'єм вибірки* замість *обсяг вибірки*, *експериментальна робота обумовила становлення внутрішньої мотивації* замість *експериментальна робота зумовила становлення внутрішньої мотивації* і под.

Значний обсяг лексичних анормативів становлять інтерфедеми – помилкові мовні одиниці, що з'явилися внаслідок мовного контактування, наприклад: *оціночні виміри* замість *оцінні виміри*, *займає посаду вчителя* замість *обіймає посаду вчителя*, *вважати необхідним* замість *вважати за необхідне*, *підняти питання (проблему)* замість *порушити питання (проблему)*, *приймати до уваги (до відома)* замість *брати до уваги (до відома)*, *приймати міри* замість *вживати заходів*, *у значній мірі* замість *значною мірою* і под.

Ще одним різновидом лексичних помилок є калькування, тобто копіювання іншомовного слова, його поморфемний переклад, наприклад: *у порівнянні з* замість *порівняно з*, *прийmemo для розрахунку* замість *візьmemo для розрахунку*, *в ході виконання* замість *під час виконання*, *відноситься до* замість *належить до*, *виключення* замість *виняток*, *вияснити* замість *з'ясувати*, *співпадати* замість *збігатися*, *по крайній мірі* замість *принаймні*, *щонайменше*, *співставляти факти* замість *зіставляти факти*, *являти собою* замість *становити*, *не співпадають розрахунки* замість *не збігаються*

розрахунки, протирічить професійному самоусвідомленню замість *суперечить професійному самоусвідомленню, прослідкувати динаміку* замість *простежити динаміку* і т. ін.

Дослідники зазначають, що росіянізми і кальки становлять найбільшу кількість лексичних помилок у наукових текстах.

Порушення морфологічних норм літературної мови в текстах наукового стилю переважно трапляється при творенні граматичних форм слів (*компоненту* замість *компонента*, *додатку* замість *додатка*, *конфлікта* замість *конфлікту*, *аналіз феномена* замість *аналіз феномену*, *наукового терміну* замість *наукового терміна*, *більш точніший показник* замість *точніший показник*, *менш вагомий результат* замість *менш вагомий результат*, *у більш точнішому значенні* замість *у більш точному значенні*, *їх наукові здобутки* замість *їхні наукові здобутки*, *зворотній зв'язок* замість *зворотний зв'язок*, *природня поведінка* замість *природна поведінка*, *отримали 8,4 бали* замість *отримали 8,4 бала* тощо); у функціонуванні дієприкметників (*існуючі методи* замість *відомі методи*, *констатуючий зріз* замість *констатувальний зріз*; *виступаючий на конференції магістрант* замість *магістрант, що виступає на конференції*; *починаючий дослідник* замість *дослідник-початківець*, *оточуюче середовище* замість *навколишнє (довколишнє) середовище*, *об'єднуючий чинник* замість *об'єднувальний чинник*, *домінуюча тенденція* замість *домінантна (домінувальна) тенденція*, *самозберезуючі технології* замість *самозберезувальні технології*, *системоутворююча роль у науковому пізнанні* замість *системоутворювальна роль у науковому пізнанні*, *попереджуюче декодування* замість *попереджувальне декодування* тощо).

Нормативне використання синтаксичних одиниць теж належить до мовної компетентності автора наукового тексту. Так, традиційною є проблема порушення граматичного керування, наприклад уживають: *властивий для нього* замість *властивий йому*, *зазнати збитки* замість *зазнати збитків*, *запобігати помилок* замість *запобігати помилкам*, *відзначати про*

необхідність замість відзначати *необхідність*, *заслужувати високої оцінки* замість *заслужувати на високу оцінку*, *засвідчує про високий рівень* замість *засвідчує високий рівень*, *характерний йому* замість *характерний для нього*, *свідчити факти* замість *свідчити про факти*, *дійти до висновку* замість *дійти висновку*, *докласти зусилля* замість *докласти зусиль*, *навчати математиці* замість *навчати математики*, *зрадити принципам* замість *зрадити принципи* і т. ін.

Близькозначні дієслова можуть вимагати неоднакових відмінків. Трапляється, що одне слово підміняється іншим, а спосіб керування залишається той самий – це спричиняє анорматив, як-от: *дорівнювати минулорічним показникам* – *рівнятися на минулорічні показники*, *оволодівати педагогічною майстерністю* – *опановувати педагогічну майстерність* тощо.

Синтаксичні норми сучасної української літературної мови регулюють використання пасивних дієслів на -ся та безособових дієслівних форм на -но, -то в наукових текстах. Недоцільне, неунормоване використання пасивних моделей, на думку, вчених, знеособлює мовлення, усуває з вислову активного діяча, позиціонуючи в ролі підмета неживий об'єкт, що часто суперечить як граматичним, так і логічним законам [32].

Тенденція до активного вживання пасивних конструкцій із дієсловами на -ся суперечить сучасній літературній нормі та є результатом впливу російської мови [41, с. 247]. Отже, недоречно використовувати: *упроваджується компетентнісний підхід* замість *упроваджено компетентнісний підхід*, *анкета адаптується до визначення рівня готовності до професійного самовизначення* замість *анкету адаптовано самовизначення (адаптуємо, треба адаптувати) до визначення рівня готовності до професійного самовизначення* тощо.

Грамматичного і стилістичного редагування потребують насамперед речення з порушеною суб'єктно-об'єктною кореляцією. Зворотні дієслова на -ся можна вживати лише стосовно неперехідної дії (в якій є активний виконавець, але немає пасивного об'єкта, на якого спрямовано дію), тож

потрібно вживати не *текст досліджується вченими*, а *вчені досліджують текст*; не *методика розробляється в лінгводидактиці*, а *методику розробляють у лінгводидактиці*; не *людиною переживається проблема*, а *людина переживає проблему* і под.

Слушною вважаємо думку про те, що «основним шляхом встановлення національної ідентичності в синтаксисі наукової мови є вживання замість пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* активних конструкцій, які в будь-якому контексті зберігають стилістичну нейтральність, та речень із предикативними формами на *-но, -то*» [33, с. 75].

Типовою синтаксичною помилкою у вживанні дієслівних форм на *-но, -то* є введення в речення діяча у формі в орудного відмінка, наприклад: *нами розглянуто професійну підготовку* замість *ми розглянули професійну підготовку*, *дисертантом здійснено порівняння груп* замість *дисертант здійснив порівняння груп*, *багатьма авторами встановлено* замість *багато авторів встановили*.

У науковому стилі діють стильові норми, порушення яких свідчить про низький рівень мовно-наукової культури автора. Щоб уникнути цього, необхідно дотримуватися основних вимог стилю і відповідного жанру.

Стильові норми визначають природність, прийнятність, доречність, доцільність використання мовних засобів залежно від сфери використання мови. Вони допомагають авторові знайти найкращі, найдосконаліші засоби для передавання потрібного змісту. Твір, написаний за всіма канонами стилю, набуває ознак взірцевості, обробленості, зрозумілості. Джерелами стильових норм слугують «передусім практика взірцевого мововжитку в кожному з функціональних стилів і властивий майстрам слова мовний смак, утілений у конкретних текстах» [58, с. 64].

Основне призначення наукового стилю – репрезентувати результати досліджень, транслювати нове наукове знання. Автор при цьому має використовувати такі засоби наукового стилю, які вможливають точно та

переконливе передавання інформації, наукового знання, щоб читачі могли глибоко засвоювати й осмислювати зміст тексту.

Як справедливо зауважує Н. Зелінська, «сьогодні якість наукової інформації пов'язують з формою, стилем викладу, з виявом авторської мовної індивідуальності, з орієнтацією на читацьку аудиторію» [22]. Форма сучасного наукового твору визначає дієвість публікації. Сучасний науковий твір має привертати до себе увагу, зацікавлювати, бути легким для читання й засвоєння. Сформованість культури наукового мовлення визначається такими чинниками, як багатство словника, уміння висловлюватися точно, просто, доступно, логічно.

Якісний науковий текст має «підтримувати увагу читача, справляти на нього інтелектуальний вплив, викликати живий інтерес, залишати яскраві враження, переконувати в слушності висловлених міркувань і висновків» [58, с. 65]. Дослідники у сфері культури наукової мови стверджують, що наукові тексти останніх десятиліть засвідчують загальний низький рівень мовної культури наукових публікацій, звертають увагу на те, що автори наукових творів часто вдаються до свідомого ускладнювання стилю мови науки, через що ускладнюються очевидні й прості речі.

Стильові норми не лишаються незмінними. Те, що колись не було нормою, може стати нею, а окремі нормативні явища з плином часу можуть утратити свій обов'язковий характер. Теперішній науковий стиль, наприклад, засвідчує певну лібералізацію мовних норм. Її можна оцінювати по-різному. З одного боку, деякі традиційні риси наукового стилю (підкреслена книжність, знеособленість, номінативність) сьогодні вже не зовсім відповідають тенденціям розвитку мови. З іншого боку, характерними ознаками наукового тексту часом вважають риси, які, по суті, є стильовими вадами (неясність, некоректне вживання термінів, надмірна довжина речень).

З-поміж комунікативних ознак наукового мовлення вчені виділяють змістовність, точність, ясність, логічність, послідовність, термінологічну доцільність, багатство (різноманітність), доречність, доступність, естетичність.

Для досягнення точності й логічності наукового викладу У науковому використовують абстрактну (зокрема термінологію), емоційно нейтральну лексику, наукову фразеологію (мовні кліше) тощо. Чіткість і логічність мови наукового твору не суперечить його емоційно-експресивному забарвленню. У науковому тексті, на відміну від художнього, образність спрямована передусім на інтелект читача, це так звана інтелектуальна експресія, а вже потім – на його емоційну сферу. Усі зазначені вище ознаки підпорядковані критерію правильності, що передбачає досконале володіння нормами літературної мови. Дотримання комунікативних якостей мовлення забезпечує його досконалість як на рівні змісту, так і на рівні форми.

Солідаризуємося із З. Висоцькою, яка стверджує, що «комунікативна спрямованість наукового тексту визначає його діалогічний характер» [10, с. 48], який полягає в установці на комунікацію в пізнавально-мовній ситуації. Ця діалогічність як невід’ємна властивість творчого наукового мислення охоплює і взаємодію різних смислових позицій у самому тексті, і його спрямованість на адресата. П. Селігей зазначає, що текст є комунікативно досконалим, «якщо між задумом автора й читацьким сприйняттям виникає відповідність» [58, с. 68]. Варто зауважити, що адекватне сприйняття тексту залежить не лише від вправності автора, а й від рецептивних можливостей читача, адже значення наукового тексту не вичерпується сумою елементів, що становлять його склад. Текст набуває додаткового смислу, коли перетворюється на мисленнєвий продукт, що виникає в результаті читання й розуміння його реципієнтами.

Діалогічна сутність тексту наукового стилю виявляється у вживанні питальних речень, комплексів «запитання – відповідь», цитуванні (прямого й непрямого), використанні мовних кліше, імперативних звертань до читача (*звернімо увагу, погодьмося, погляньмо* та ін.), оцінної лексики, образних засобів, модальних слів, вставних і вставлених конструкцій.

При недотриманні комунікативних якостей виникають комунікативні вади (*неясність, неточність, алогічність, беззмістовність, бідність, одноманітність*). Якщо стильові норми й помилки звичайно оцінюють за

шкалою «правильно – неправильно», то міру порушення комунікативних якостей визначають за критерієм «більше – менше» (більш точний – менш точний).

Отже, культура наукової мови виявляється не тільки в дотриманні норм літературної мови, а й у вмінні висловлюватися ясно, точно і логічно, використовувати стилістичні ресурси мови науки.

1.3. Модуси дисципліни «Культура наукової української мови»

Нині діяльність з підготовки майбутніх фахівців у вищій школі зорієнтована на освітню парадигму, пов'язану з переходом до єдиної європейської системи освіти та покликану вирішити завдання щодо набуття професійної компетентності й формування культури особистості. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті (2002), Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2012), законами України «Про вищу освіту» (2019), «Про освіту» (2019) основна мета вищої школи полягає в підготовці висококваліфікованого компетентного педагога, конкурентоздатного на сучасному ринку праці.

У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що «компетентність – здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» [18]. Методологічні засади впровадження компетентнісного підходу в системі освіти знаходимо в працях українських науковців Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, Л. Хоружої та ін. Питання формування професійної мовнокомунікативної компетентності представлено в працях А. Загнітка, Г. Коцюбовської, В. Максименко, З. Мацюк, О. Семенов та ін.

Якщо мовна компетентність – це усвідомлене засвоєння норм літературної мови та адекватне їх застосування в процесі використання мови, то мовленнєва компетентність охоплює множину комунікативних умінь та є важливою передумовою розумового розвитку людини, успішного засвоєння

нею основ наук. Її завдання полягає в тому, щоб збагачувати словник фахівця, формувати в нього вміння точно, ясно, послідовно, логічно, виразно й переконливо, висловлювати свої думки. Якщо комунікативна компетентність – це сукупність знань про спілкування, а також уміння їх ефективно застосовувати, то професійна комунікативна компетентність передбачає насамперед наявність професійних знань, а також сформованість загальної гуманітарної культури людини, її вміння спілкуватися в професійному середовищі. На основі узагальнення підходів різних учених визначаємо професійну мовнокомунікативну компетентність особистості майбутнього фахівця як інтегративне утворення, що охоплює низку спеціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки для успішного комунікування в конкретних умовах професійної діяльності. Означена компетентність є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних умінь і навичок, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності.

Підготовка фахівців мовно-літературної освітньої галузі пов'язана із залученням студентів до діяльності дослідницького характеру. Магістерський рівень вищої освіти передбачає здобуття поглиблених знань за обраною спеціальністю, опанування засад методології наукової діяльності, розвиток уміння систематизувати результати наукових пошуків у вигляді усних та письмових наукових текстів різних жанрів. З огляду на європейські тенденції розвитку освіти можемо стверджувати, що підготовка здобувачів освіти магістерського рівня вимагає цілеспрямованого формування в них дослідницької компетентності як невід'ємної складової професійної компетентності.

У роботах учених з проблеми розвитку дослідницької діяльності (С. Архипова, Р. Богданов, М. Вінник, М. Головань, С. Грозан, Н. Демешкант, О. Дубасенюк, Н. Кийко, О. Кисла, В. Майборода, Т. Мовчан, Н. Осипова, Ю. Скиба, В. Яценко та ін.) наголошено на значущості цієї діяльності для розвитку інтелектуальних якостей особистості, обґрунтовано форми й методи її

організації в ЗВО. Дослідницьку компетентність визначають як якість особистості, що охоплює знання, уміння, навички, досвід діяльності дослідника та виявляється в готовності й здатності здійснювати дослідницьку діяльність з метою отримання нових знань [11, с. 61]. З-поміж компонентів означеної компетентності (проектувального, інформаційного, аналітичного, практичного), виділених О. Пометун, у контексті проблематики нашої роботи звертаємо увагу на інформаційний компонент, пов'язаний, зокрема, з умінням опрацьовувати різноманітні наукові джерела, тобто наукові фахові тексти [50].

Робота з означеними текстами є важливою для здобувачів освіти магістерського рівня насамперед з огляду на необхідність підготовки кваліфікаційної роботи, адже неодмінним складником цього процесу є аналіз статей, посібників, монографій, авторефератів тощо. Ю. Сурмін виділяє такі дослідницькі функції різножанрових наукових текстів: епістемічна (наукове пояснення явищ, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань); комунікативна (передавання спеціальної інформації); перформативна (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу); гносеологічна (пізнавальна); когнітивна (отримання нового знання); функція впливу (прагнення автора переконати читачів у правильності своєї позиції); діалогічна (звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з позиціями інших науковців) та ін. [65, с. 43].

Формування дослідницької компетентності в здобувачів освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає паралельне оволодіння основами культури наукової мови. Наука перебуває в нерозривному зв'язку з науковою мовою. Мова науки виконує епістемічну, когнітивну, комунікативну функції, забезпечує в процесі наукового пізнання зв'язок між концептуальною (логічною) і вербальною (мовною) картинами світу. Потрібно вміти працювати з мовою науки – «системою граматичних і семантичних засобів вираження знакових одиниць, які становлять ядро і периферію наукового стилю» [59, с. 10].

Збільшення обсягів наукової інформації в сучасному світі забезпечує дослідникам доступ до широкого кола текстів професійного дискурсу. У процесі формування дослідницької компетентності важливим є розвиток у майбутніх магістрів мовно-літературної освітньої галузі здатності до опрацювання фахових наукових текстів. Йдеться про вміння працювати з науковими текстами своєї професійної сфери, критично їх оцінювати, поглиблювати й розширювати свої теоретичні знання за рахунок опрацювання фахових наукових літературних джерел.

Дотримання норм наукового стилю в процесі представлення результатів наукових розвідок, уміння оперувати фаховою науковою термінологією в різних комунікативних ситуаціях, грамотне читання й інтерпретування наукового фахового тексту, побудова на його основі власного тексту, культура цитування – усе це важливі показники культури наукової мови і ширше – професійної мовнокомунікативної компетентності [62]. У контексті нашої роботи важливими складниками опанування культури наукової української мови є такі: опанування технології роботи з фаховими текстами наукового стилю, практичне оволодіння прийомами їх читання аналізу, компресії; засвоєння знань про норми наукового мовлення; уміння виконувати стилістичний аналіз наукового тексту; здатність поєднувати знання з культури наукової української мови з фаховою мовою в подальшій професійній діяльності.

Як зазначає Г. Кузнецова, виокремлення у XXI столітті культури наукової української мови в самостійну навчальну дисципліну зумовлено різними суспільними факторами: процесами інкультурації; впливом на комунікативну адаптивність особистості стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, що стимулює комуніканта до мобілізації знань з наукової мови; формуванням комунікативної сумісності як готовності комунікантів-науковців ефективно співпрацювати, створювати атмосферу наукової психологічної комфортності, інтерактивної наукової взаємодії. Суто лінгвістичними чинниками виникнення поняття «культура наукової української мови» вчена вважає такі: передумови становлення наукового стилю, розвиток

термінології, розширення функцій наукової мови, паралельне функціонування термінів «культура мови» й «культура мовлення» [31].

Актуалізація наприкінці минулого століття культурно-трансляційної функції мови уможливила розгляд тексту за межами формально-граматичного синтаксису. Його починають трактувати в подієвому аспекті, у сукупності з позамовними факторами його створення та побутування. Приблизно в цей час виникла нова мовознавча галузь – лінгвокультурологія, одним з аспектів якої є дослідження культурних виявів у комунікації, у різних стилях, типах текстів і дискурсів.

Сучасний науковий текст є складником наукового дискурсу (див. 1.1). Його мова є знаряддям досягнення науковцем успіху, успішної презентації результатів наукового дослідження. На підтвердження актуальності теми нашої роботи зазначимо, що важливим для випускника магістратури є вміння працювати з фаховими текстами наукового стилю, знаходити необхідні для наукового дослідження відомості в сучасному інформаційному просторі [31], адекватно читати фахові наукові тексти, сприймати їх зміст, уміти лаконізувати інформацію з різних наукових джерел, робити огляди літератури з досліджуваного питання. З огляду на це одним з головних понять нашої розвідки є «культура роботи з науковим текстом» [59], насамперед «чужим». Обсяг цього поняття становлять такі компоненти: «психологічні передумови сприйняття наукового тексту; адекватне розуміння і засвоєння тексту; володіння різними видами аналізу тексту (лінгвістичним, стилістичним, смисловим, логічним, композиційним, структурним)» [59].

Потреба формування мовнокомунікативної компетентності молодого науковця зумовила виокремлення в самостійну навчальну дисципліну культури наукової української мови, вивчення якої пропонується студентам, що здобувають освітній ступінь магістра в закладі вищої освіти педагогічного спрямування. Мета навчання полягає у формуванні мовно й мовленнєво освіченої особистості, спроможної доречно користуватися засобами мови залежно від умов, місця, мети і змісту мовлення, на високому рівні

послугуватися в професійній діяльності законами наукового стилю [31]. Опанування дисципліни «Культура наукової української мови», а саме оволодіння теоретичними знаннями про науковий стиль, його функції, жанри, мовні засоби, усвідомлене оволодіння нормами сучасної української літературної мови, основами композиційного структурування текстів наукового стилю, потрібно для становлення висококваліфікованого науковця-дослідника.

Завдання курсу такі:

- розширити знання про науковий стиль української мови;
- поглибити уявлення про історію та сучасний стан української наукової мови, мовні засоби наукового тексту, розвинути потребу в нормативному вживанні засобів наукової мови;
- оволодіти технологіями роботи з науковим фаховим текстом, розвивати уміння і навички мовностилістичного аналізу наукового тексту;
- формувати мовнокомунікативну, термінологічну, стилістичну компетентності;
- виховувати мовний смак і мовне чуття, критичне ставлення до ненормативної вимови;
- аргументовано оцінювати власне наукове мовлення та мовлення інших учасників науково-професійного спілкування.

У Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка опанування навчальної дисципліни «Культура наукової української мови» відбувається з урахуванням вимог компетентнісного, функціонально-діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів до навчання – це відповідає сучасному суспільному запиту щодо формування мовної наукової свідомості, як особистісної, так і національної.

Висновки до розділу 1

Роль науки в сучасному суспільстві надзвичайно важлива. Наука перебуває в нерозривному зв'язку з науковою мовою. Остання виконує епістемічну, когнітивну, комунікативну функції, забезпечує в процесі наукового пізнання зв'язок між концептуальною і вербальною картинами світу.

Наукова українська мова є частиною літературної мови. Складником мови науки є науковий стиль, текстам якого властива стереотипність – наявність структур, що мають високий ступінь обов'язковості вживання. На рівні наукового тексту, який функціонально спрямований на втілення задуму автора, відбувається взаємодія мовлення (мови) і мислення. Правильність наукової мови – це одночасне дотримання і логіки висловлювання, і мовних норм на всіх рівнях.

Високий рівень мовнокомунікативної вправності, якого вимагає сучасне суспільство від фахівців-дослідників, передбачає дотримання норм літературної мови. Для ефективної й раціональної наукової діяльності не досить лише спеціальних фахових знань, не менш значущою є комунікативна підготовка, володіння основами культури мови, відомостями про науковий стиль і його специфіку та здатність провадити наукові дослідження і вербалізувати їх результати відповідно до вимог наукового стилю, працювати з фаховою науковою літературою для розширення професійного кругозору й саморозвитку, укладати навчальну літературу. Нині розширюються функції вчителя української мови та літератури, пов'язані з дослідницькою діяльністю, тож формування мовнокомунікативної компетентності магістранта-філолога в аспекті вміння працювати з науковими фаховими текстами своєї науково-професійної сфери є актуальною потребою.

Навчальна дисципліна «Культура наукової української мови», яку опановують під час навчання в магістратурі, покликана ознайомити студентів із сучасною мовною науковою картиною світу, сприяти підвищенню якості мовної комунікації в науково-професійній сфері діяльності, формуванню основ індивідуальної мовної компетентності, що забезпечить конкурентоспроможність майбутнього фахівця на сучасному ринку праці.

Метою цього навчального курсу є розширення уявлень про українську наукову мову, мовні засоби наукового тексту, вироблення потреби в нормативному вживанні засобів наукової мови для успішної презентації результатів наукової діяльності; сприяння набуттю вмінь і навичок аналітичного опрацювання різних джерел наукової інформації про мову, зокрема фахових наукових текстів; формування вміння правильного використання мовних засобів залежно від сфери й мети наукового спілкування, створення якісних наукових текстів тощо.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК РОБОТИ З НАУКОВИМИ ФАХОВИМИ ТЕКСТАМИ

2.1. Критерії добору текстів для навчання

Основна мета нашої розвідки – розробити технології вдосконалення навичок роботи магістрантів-філологів з науковими фаховими текстами. Вважаємо, що лінгводидактична робота, спрямована на вдосконалення означених навичок у майбутніх фахівців мовно-літературної освітньої галузі, має здійснюватися з опертям на текстоцентричний підхід до мови, що передбачає добір навчальних текстів, які відповідають типологічним характеристикам певних жанрів наукового мовлення. Такі тексти мають бути ретельно дібрані, системно організовані за певними критеріями.

Будь-який текст є мисленнєво-мовним утворенням, що становить тематичну, структурну та стилістичну єдність. Він є центральною ланкою комунікативного процесу, його призначення – фіксувати, зберігати і транслювати інформацію в просторі й часі. Текст як цілісний мовленнєвий блок оцінюється за комплексом критеріїв: за інформаційно-структурним критерієм його характеризують з позицій зв'язності, цілісності, логічності, точності, ясності, за стилістичним – з позицій нормативності та культури мовлення.

Науковий текст порівняно з іншими має певні властиві йому риси (див. 1.1, 1.2). Наприклад, текст наукового стилю має високий ступінь інформативної насиченості, що впливає на його сприймання, у процесі якого створюється певне напруження [44, с. 128]. Це пояснюється тим, що в ньому представлена професійна пізнавальна діяльність ученого. Тож, як зазначає З. Висоцька, «аналіз наукового тексту передбачає розуміння його змісту з урахуванням комунікативно-пізнавальної специфіки» [10, с. 44].

В освітньому процесі текст є засобом навчання, з допомогою якого можна формувати різні компетентності. Термін «навчальний текст» традиційно використовують на означення текстів, спеціально створених з дидактично-виховною метою (це тексти підручників, навчальних посібників і т. д.). Утім солідаризуємося з думкою Н. Баландіної, яка до навчальних текстів зараховує, крім згаданих вище, ще й такі, створення яких не зумовлено навчальною метою, але за певних дидактичних умов вони набувають статусу навчальних, використовуються в підручниках, посібниках, або їх заздалегідь добирають для роботи в процесі навчальної діяльності [3]. Саме таке визначення поняття «навчальний текст» використовуємо в нашій роботі, позначаючи ним наукові фахові тексти (визначення цього поняття див. 1.1) мовознавчого дискурсу як одного з типів інституційних професійно спрямованих дискурсів. Навчальний науковий текст – це комунікативний блок, сформований з урахуванням двох факторів: специфіки змісту та способу його представлення [47, с. 21].

Вважаємо, що такі тексти варто використовувати під час опанування дисципліни «Культура наукової української мови» не тільки в ролі унаочнених зразків певних жанрів чи типів наукового мовлення або професійних еталонів, а і як контексти для вивчення одиниць різних рівнів мови (насамперед йдеться про стилістичний аналіз таких текстів), і як засоби вдосконалення мовно-мовленнєвої та дослідницької (здатність до аналізу, синтезу, систематизації, узагальнення й абстрагування) компетентностей фахівців мовно-літературної освітньої галузі.

Навчальний науковий текст як об'єкт вивчення можна розглядати в таких аспектах: структурно-змістова організація, комунікативна скерованість, композиційна завершеність, різні типи лексичного, граматичного, логічного й стилістичного зв'язку між елементами тексту, інформаційна достатність і насиченість, різні способи подання наукової думки тощо [47, с. 21–22].

Корпус таких навчальних наукових текстів сформовано з текстів мовознавчого дискурсу, який є частиною національного загальнонаукового досвіду, галузевим дискурсом. За визначенням В. Борисова, український

мовознавчий дискурс становить «сукупність вербалізованих дій науковців-лінгвістів щодо пізнання й опису української мови як семіотичної системи в її поліаспектному комунікативному функціонуванні» [7, с. 6]. Він представлений доробками вітчизняних лінгвістів у традиційних і новітніх парадигмах (наприклад, лінгвокогнітологія, лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика та ін.).

Розроблена в процесі дослідження типологія навчальних текстів наукового стилю охоплює тексти статей і уривків з монографій українських мовознавців з історії розвитку вітчизняного мовознавства, з проблем культури мови, етнолінгвістики, лінгвоконцептології, соціолінгвістики тощо. Бібліографічний перелік зразків таких текстів представлено в додатку А.

Вважаємо, що вивчення культури наукової мови має спиратися на когнітивно-комунікативний підхід. Він передбачає формування активності суб'єкта навчання, яка виникає в як результат взаємодії пізнання й об'єкта в рамках проблемної ситуації. В опануванні магістрантами методики роботи з навчальними науковими текстами орієнтуємося на текстоцентричний підхід до мови, що полягає в доборі таких текстів наукового стилю, робота якими сприятиме виробленню самостійності мислення, удосконаленню навичок фахової мовленнєвої діяльності, що, зрештою, забезпечує розвиток мовнокомунікативної компетентності.

В основу добору наукових фахових текстів як навчального матеріалу, на нашу думку, доцільно покласти лінгвістичні й змістові критерії. Тексти для читання, аналізу, редагування, компресії тощо мають бути цілісними, завершеними, інформативними, логічно вибудуваними тощо.

Слушною є думка І. Дроздової, яка стверджує, що, добираючи навчальні тексти, потрібно брати до уваги такі аспекти: інформаційно-змістовий (служує для професійного й інтелектуального розвитку студентів), термінологічний (має вдосконалювати термінологічну компетентність здобувачів освіти магістерського рівня) та стилістичний (опанування норм наукового стилю, його ідіоматики, специфіки побудови текстів різних жанрів) [17, с. 267].

Крім зазначеного, корпус текстових матеріалів формується відповідно до завдань професійно орієнтованого навчання й розвитку особистості фахівця, актуальності висвітлюваної проблематики, репрезентативності мовного матеріалу, лінгвістичної цінності.

Для оволодіння навичками роботи з науковими фаховими текстами вкрай важливою є здатність до його розуміння, інтерпретації. Інтерпретація тексту – це процес його розуміння, що виражається в умінні викласти свої спостереження, користуючись відповідною метамовою [20, с. 88]. Розуміння тексту полягає в розумінні його структури, лексики. Щоб викласти результати інтерпретації наукового тексту (в усній чи письмовій формах), потрібно володіти вмінням текстотворення в межах наукового стилю. Для методики опанування роботи з науковими фаховими текстами важливою є теза про те, що інтерпретації наукового тексту можна навчатися лише на цілісному тексті; окремі речення не дають можливості цілісного розуміння тексту.

Робота над навчальними науковими текстами уможлиблює вироблення аналітико-синтетичних навичок, уміння послідовно й логічно викладати думки, продукуючи зв'язне мовлення, розмірковувати, робити висновки.

Отже, і нашому дослідженні орієнтуємося на такі критерії добору навчальних наукових текстів мовознавчого спрямування: специфіка освітнього закладу, відповідність принципу фаховості, урахування актуальності матеріалу, пізнавальна цінність, насиченість фаховими термінами, доступність за змістом та обсягами інформації, відповідність вимогам наукового стилю та комунікативним якостям наукового мовлення. Крім того, значущими критеріями відбору наукових фахових текстів є врахування таких ознак сприйняття текстів, як «важко / легко», «цікаво / нецікаво».

Отже, робота з науковими текстами мовознавчого дискурсу, ретельно дібраними та систематизованими, забезпечує здобувачам освіти доступ до наукової професійної орієнтованої інформації, дає можливість самостійно здобувати й систематизувати знання, відточувати вміння інтерпретації та смислового аналізу тексту. Цього можна домогтися, зокрема, опанувавши різні

види читання (суцільне, оглядове, реферативного, пошукове). Специфіку читання фахового наукового тексту розглянемо в наступному підрозділі нашої роботи.

2.2. Система роботи з фаховими науковими текстами

2.2.1. Специфіка читання й компресії наукового фахового тексту

Фаховий текст пов'язаний з профілем навчання здобувачів освіти і є інструментом мовнокомунікативного процесу. Його опрацювання потребує передусім уміння читати, а значить, сприймати, усвідомлювати, розуміти й інтерпретувати прочитану інформацію.

У загальній системі діяльності фахівця читання посідає чільне місце. Професійна діяльність сучасних фахівців педагогічної сфери значною мірою орієнтована на провадження наукових досліджень, для підготовки яких важливо мати сформовані навички читання і компресії наукового тексту (І. Дроздова, Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, О. Семенов та ін.). І. Дроздова зазначає, що «мовленнєва діяльність читання як важлива складова в структурі діяльності більш високого порядку опосередкує будь-яку діяльність людини, є способом формування і формулювання думки за посередництва мови» [17, с. 278].

Уміння читати науковий фаховий текст розуміємо як такий рівень комунікативної компетентності в цьому виді діяльності, що дозволяє магістрантові отримувати професійно значущу й актуальну для нього інформацію, пов'язану з майбутньою професійною діяльністю як учителя-словесника, викладача вищої школи або вченого-дослідника. Критеріями сформованості вміння читання фахових наукових текстів є опанування різних видів читання, використання читання як реального джерела професійно спрямованої інформації, швидкість читання, сформованість навичок адекватної інтерпретації прочитаного тощо.

Читання як складник структури діяльності фахівця або здобувача освіти є супутнім процесом, ієрархічно підпорядкованим навчанню, пізнанню, самоосвіті. Читання фахових текстів викликає пізнавальний інтерес і розширює професійний кругозір, а також є джерелом розвитку мовлення студентів.

Учені розрізняють такі види читання фахових текстів:

– переглядове (має на меті на пошук необхідної інформації, допомагає з'ясувати основний зміст тексту, дає загальне уявлення про питання, що розглядаються в ньому; його результатом може бути фіксування прочитаного у вигляді повідомлення або реферату).

Означений вид читання сприяє виробленню вмінь орієнтуватися в логіко-смісловій структурі тексту, вилучати й використовувати матеріал тексту джерела відповідно до конкретного комунікативного завдання;

– пошукове (має на меті швидке знаходження в тексті конкретних даних (дефініцій, фактів, характеристик, тощо)). Цей вид читання не потребує дискурсивних процесів, а передбачає наявність уміння орієнтуватися в логіко-смісловій структурі тексту й вибирати з нього необхідну інформацію. Його вважають додатковим, допоміжним у розвитку інших видів читання;

– ознайомлювальне (орієнтоване на загальне ознайомлення зі змістом тексту без подальшого відтворення). Об'єктом уваги читача стає весь твір (підручник, стаття тощо) без установки на отримання певної інформації. Головне комунікативне завдання цього виду читання полягає в тому, щоб вилучити основну інформацію, що міститься в тексті. Уміння студента усвідомити загальний зміст, простежити за міркуваннями автора з основних питань або вилучити нову інформацію, що міститься в тексті, є корисним під час підготовки до виступів або доповідей;

– вивчальне (має на меті максимально повне і точне розуміння інформації, що міститься в тексті, і критичне її осмислення). Вивчальне читання відрізняється від інших видів читання більшою кількістю регресій – повторним перечитуванням частин тексту, свідомим виділенням найбільш

важливих тез з метою найкращого запам'ятовування змісту для подальшого, використання в роботі;

– реферативне (полягає у вилученні інформації з тексту для подальшого представлення її в письмовому вигляді, наприклад, у формі реферату;

– аналітико-критичне, спрямоване на постановку різного типу питань до тексту, коментування фрагментів наукового тексту, його оцінювання [17; 47; 61].

Якість і темп навчальної, наукової та професійної діяльності залежать від сформованості навичок швидкого читання. Г. Онуфрієнко сформулювала «золоті правила швидкого читання», орієнтування на які в професійній діяльності може оптимізувати й раціоналізувати її в аспекті опрацювання фахової літератури (додаток Б).

О. Семеног справедливо вважає, що «читання невіддільне від сприймання, усвідомлення, розуміння, інтерпретації наукового тексту, що залежать від сформованої наукової культури читача в цілому, а також від складності й насиченості самого тексту» [61, с. 26].

Каталізатором процесу сприймання як відображення читачем змісту тексту при безпосередньому впливі на органи чуття є потреба, зацікавленість, внутрішня мотивація. Усвідомити зміст наукового тексту – означає досягнути його розумом через аналіз мовної форми. Усвідомлення сприйнятого значною мірою залежить від фонових знань людини, оперативної пам'яті, аналітичних здібностей. Розуміння смислової структури наукового тексту

Результатом сприймання тексту є розуміння його смислової структури, яке полягає в умінні реципієнта порівняти зміст наукового джерела з наявними в нього знаннями. Це уможлиблює вилучення нової для читача інформації, а отже, й нового знання. Вважаємо, що розуміння науково-професійних текстів магістрантами не повинно зводитися до розуміння лише мовних засобів (переважно лексичних), які по суті такого розуміння не потребують (за практичного володіння мовою). Позиціонуємо читання як засіб вирішення комунікативних завдань в усному і писемному мовленні, що уможлиблює

розвиток уміння вибирати матеріал для читання з подальшою його обробкою, скажімо, для написання реферату або доповіді чи добирання літератури для підготовки статті чи магістерської роботи тощо [17, с. 270].

Процес читання наукових фахових текстів доцільно супроводжувати фіксуванням інформації у вигляді поміток, виписок, складання плану (питального, називного, цитатного, тезового), тез, реферату, анотацій, конспектів (за обсягом – стислих, детальних, комбінованих; за ступенем відповідності першоджерелу – інтегральних та вибіркового; за кількістю опрацьованих джерел – монографічних та оглядових; за формою подання інформації – конспектів-планів, конспектів-схем, текстових). Покрокові інструкції щодо складання плану та конспектування джерел наукової інформації, розроблені Г. Онуфрієнко, подано в додатках В, Г. Вважаємо за доцільне пропонувати їх здобувачам освіти для виконання різних завдань, пов'язаних із читанням фахових наукових текстів та подальшим фіксуванням прочитаного.

Для опанування технології читання фахового наукового тексту пропонуємо систему вправ, які можна використати як під час аудиторних занять з культури наукової української мови, так і в процесі самостійної роботи магістрантів мовно-літературної освітньої галузі.

1. Вправи на розподілення текстового матеріалу на смислові частини

Вправа 1. Прочитайте текст (*Синиця І. Діалогічність у науковому тексті. Лінгвістика тексту* : хрестоматія / укл.: А. Загнітко, Г. Монастирецька. URL: grinch-home.at.ua/_ld/1/149_Zagnittko_Lingv.pdf). Розподіліть його на смислові частини, доберіть назви до кожної з них. Сформулюйте основну тему.

Вправа 2. Прочитайте текст (Штерн І. Діалог. *Лінгвістика тексту* : хрестоматія / укл.: А. Загнітко, Г. Монастирецька. URL: grinch-home.at.ua/_ld/1/149_Zagnittko_Lingv.pdf). Знайдіть у ньому речення, що виражають основні положення тексту, і речення, які деталізують основні положення.

Вправа 3. Прочитайте текст (Селігей П. О. Українська мова: перспективи майбутнього чи майбутнє без перспектив? *Мовознавство*. 2023. № 1. С. 3–13; № 2. С. 3–17. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cJM4KOXiXwofcBAWKhF3VVPzK55zTMzw/view>), позначте місця, що розкривають різні аспекти проблеми. Назвіть питання, що в ньому висвітлюються.

Вправа 4. Прочитайте розділ «Соціолінгвістика» в підручнику Олени Селіванової (Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля – Київ, 2008. 712 с.). Сформулюйте і запишіть тему й основні думки (думку кожної змістової частини) тексту.

Вправа 5. Доберіть науковий текст з проблематики вашої магістерської роботи, сформулюйте його тему. Передайте основні положення тексту у вигляді переказу.

2. Вправи на визначення рівня розуміння змісту тексту

Вправа 1. Опрацюйте наукову статтю актуальної тематики, дотичної до теми вашої магістерської роботи. «Згорніть» інформацію наукового джерела до рівня номінативного плану та стислого конспекту. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи. З'ясуйте, які «кроки» під час складання плану вам найважче долати і чому.

Вправа 2. Доведіть доцільність конспектування письмових джерел наукової інформації під час написання теоретичної частини магістерської роботи. Доберіть статтю з актуальної проблеми вашого магістерського дослідження й укладіть стислий конспект цього джерела, використовуючи алгоритмічний припис до конспектування джерела наукової інформації Галини Онуфрієнко.

Вправа 3. Доберіть і прочитайте п'ять статей з актуальних проблем сучасного мовознавства, опублікованих упродовж чотирьох останніх років у фахових періодичних виданнях. Складіть оглядовий (за кількістю опрацьованих джерел), стислий (за обсягом) конспект. Пам'ятайте, що конспект повинен

становити змістову і структурну цілісність, оскільки за його змістом має відновлюватися зміст першоджерела.

Вправа 4. Ознайомитися зі статтею П. О. Селігея «Роль композиції у створенні та сприйнятті наукового твору» (*Мовознавство*. 2015. № 2. С. 54 – 63.

URL:

http://shron1.chtyvo.org.ua/Selihei_Pylyp/Rol_kompozytsii_u_stvorenni_ta_spryniat_ti_naukovoho_tvoru.pdf). Основні положення прочитаного сформулюйте у

вигляді реферату (прочитайте уважно подану далі інформацію, щоб виконати завдання правильно).

Довідковий матеріал для виконання завдання:

Мета *реферування* – здійснити аналітико-синтетичне опрацювання наукового джерела, тобто проаналізувати його, знайти вагомі у змістовому відношенні дані (основні положення, факти, висновки).

Реферуючи наукове джерело, на етапі ознайомлювального читання з метою проведення оглядового аналізу читаємо заголовки, вступ (передмову), зміст тексту, висновки, анотацію.

На етапі аналізу тексту виділяємо факти, ідеї й гіпотези, експериментальні дані, нові методики, переваги застосування запропонованого варіанта вирішення проблеми.

Текст реферату має вирізнятися конкретністю, чіткістю, лаконічністю. Не бажано використовувати громіздкі речення, за якими важко сприймати зміст. Не варто також подавати критичні зауваження стосовно тексту або його довільну інтерпретацію.

Вправа 5. Складіть тези, що передають основні думки (основний зміст) тексту (Селігей П. О. Комунікативна потужність і престиж української мови як параметри її життєстійкості. *Соціальне у мові та мова в соціумі*. Київ : НАУКМА, 2023. С. 48–82. URL: https://drive.google.com/file/d/1b-nADa1YTRn7MdeDOKr6FsygZd_GnfpV/view). Поясніть, чим відрізняються тези від плану, конспекту, реферату наукового фахового тексту.

3. Вправи для вироблення вміння інтерпретації тексту

Вправа 1. Проаналізуйте розділ монографії, що стосується сфери ваших науково-професійних зацікавлень. Наскільки авторіві вдалося логічно й послідовно викласти матеріал? Відповідь аргументуйте.

Вправа 2. Прочитайте науковий текст будь-якого жанру з проблематики вашого магістерського дослідження, обміркуйте прочитане. Які думки, викладені в ньому, імпонують вам, а які – ні? Обґрунтуйте свою думку.

Вправа 3. Прочитайте декілька уривків з наукових статей схожої проблематики різних авторів. Знайдіть суперечності в їхніх висловлюваннях, сформулюйте їх письмово. Висловіть свою думку щодо кожного з представлених поглядів.

Вправа 4. Прочитайте текст наукової статті, дотичної до теми вашої магістерської роботи, та доведіть або спростуйте актуальність її змісту. Викладіть свої думки щодо практичного значення прочитаного матеріалу.

Вправа 5. Прочитайте наукову статтю з актуальної мовознавчої проблеми. Перекажіть її зміст з власними коментарями.

Отже, робота, пов'язана з читанням (вивчальним, ознайомлювальним, переглядовим, суцільним, переглядовим, пошуковим, реферативним і т. д.) наукових фахових текстів як джерел науково-професійної інформації вдосконалює вміння магістрантів самостійно здобувати, систематизувати й структурувати знання та вдосконалювати навички смислового аналізу та інтерпретації фахових наукових текстів.

2.2.2. Стилiстичний аналіз наукового тексту

У цьому підрозділі проаналізуємо методику роботи з науковими фаховими текстами мовознавчого спрямування, а саме методи і прийоми стилістичного аналізу означених текстів на заняттях з культури наукової української мови. На нашу думку, для розвитку комунікативно-стилістичної компетентності здобувачів освіти другого (магістерського) рівня мовно-

літературної освітньої галузі важливо вдосконалювати рівень володіння нормами наукового стилю.

Студіювання потенціалу стилістики як навчальної дисципліни знаходимо в доробках О. Копусь, Л. Кравець, Л. Мацько, О. Семенець, О. Пономарева, А. Попович, та ін. Технології навчання стилістики представлено в працях О. Караман, С. Карамана, О. Копусь, М. Пентилюк, А. Приймак, А. Попович, І. Хом'як. Специфіку наукового стилю досліджували А. Денискіна, Л. Мацько, Н. Голуб, Т. Симоненко, О. Семеног та ін.

Курс «Стилiстика української мови» належить до завершальних у лiнгвiстичнiй пiдготовцi вчителя-словесника. Вiн покликаний доповнити системно-структурне вивчення мови функцiональним аспектом – розглядом використання мовних засобiв залежно вiд мети, обставин спiлкування та комунiкативних настанов мовця. Його метою є засвоєння основних понять теоретичної та практичної стилістики, а також оволодіння стилістичними нормами літературної мови; вироблення чуття естетики мови, уміння працювати над своїм словом і стежити за мовленням учнів. Завдання вивчення курсу стилістики української мови в практичному аспекті зводяться до вироблення вмiнь i навичок визначення стилістичних ознак мовних одиниць у текстах усiх стилiв та оцiнювання стилістичних можливостей елементiв мовної системи; ознайомлення зi стилістичними прийомами та способами використання мовних засобiв вiдповiдно до умов та цiльової настанови спiлкування; оволодіння навичками текстотворення в усiх функцiональних стилях, пiдстилях, жанрах; пiднесення культури мови.

Як засвiдчують наші спостереження, здобувачi освіти другого (магiстерського) рiвня переважно володiють умiнням стилістичного аналізу текстiв рiзних стилiв. Вважаємо за доцiльне розвивати й удосконалювати означене вмiння пiд час вивчення дисциплiни «Культура наукової української мови» для того, щоб покращити навички текстотворення в межах саме наукового стилю, пiтребнi для пiдготовки тексту магiстерської роботи, а також

наукових публікацій як під час навчання, так і в майбутній професійній діяльності.

У контексті нашої роботи термін «стиль» розуміємо як своєрідність мовлення в певній сфері суспільної діяльності. У межах кожного стилю є своя система стильових норм, свої критерії правильності, точності, естетичності. Ці критерії відображають функціональну специфіку стилю [53].

Нормативність стилю потрібно опанувати так само, як і мовні норми. Наші спостереження за процесом вивчення культури наукової української мови магістрантами-філологами Глухівського НПУ ім. О. Довженка, а також моніторинг мовностилістичної якості текстів їхніх кваліфікаційних робіт спонукає до висновку, що досить частотними є випадки, коли автор не може стилістично вправно викласти інформацію, дотримуючись норм наукового стилю. Опанування стильових норм дає можливість здобувачам освіти створювати власні тексти в межах наукового стилю, типологічно подібні до тих, які вони студіювали в процесі комплексного стилістичного аналізу або в процесі виконання вправ з елементами стилістичного аналізу наукових текстів. Це важливе вміння стане в пригоді під час написання магістерської роботи, а також буде корисним у подальшій професійній діяльності педагога-словесника, зокрема в дослідницькій.

Стилістичний аналіз тексту вслід за М. Пентилюк, С. Караманом кваліфікуємо як метод навчання. Він передбачає з'ясування особливостей мовного стилю, а також фонетичних, лексичних, граматичних, фразеологічних мовних одиниць, які формують цей стиль. А. Попович слушно зазначає, що стилістичний аналіз тексту «передбачає характеристику функціонування в тексті мовних засобів (фонетичних, лексичних, граматичних) і визначення стильової та стилістичної своєрідності тексту» [51, с. 428]. Теоретичне положення стилістики щодо системності функціонального стилю на практиці реалізується як вимога логічної послідовності стилістичного аналізу (схему стилістичного аналізу тексту та зразок стилістичного аналізу тексту наукового

стилю див. у додатках Е, Є), коли всі параметри стилю концентруються навколо його основних стильових рис.

Удосконалюючи вміння стилістичного аналізу фахових текстів наукового стилю (зразки таких текстів представлено в додатку Д), магістранти-філологи чітко усвідомлюють, що стильові норми наукової мови стосуються, по-перше, добору мовних засобів, по-друге, правил синтагматики, по-третє, співвідношення міжстильових та власне стильових мовних явищ [53]. Оволодівши нормами, усвідомивши системність функціонального стилю, майбутній філолог зрозуміє сутність стильових норм як вимог до побудови текстів, до мовлення в межах певної комунікативної сфери, зокрема наукової.

На заняттях зі стилістичного аналізу наукових текстів мовознавчого спрямування звертаємо увагу магістрантів на стандартизованість мовного оформлення текстових одиниць, що пояснюється репродуктивними схемами пізнавального процесу; наголошуємо, що науковий стиль, зазвичай, формується в межах певних моделей і конструкцій, йому властива стереотипність; звертаємо увагу на важливість опанування наукової фразеології і вміння використовувати її під час продукування власних текстів наукового стилю. З іншого боку, акцентуємо на можливості вияву мовної особистості автора, прояви авторської манери викладу в текстах наукового стилю. Добираючи тексти для стилістичного аналізу, ми відібрали тексти мовознавців з помітним авторським ідіостилем – це Т. Космеда, Л. Кравець, П. Селігей, О. Сербенська, К. Тараненко та ін. (додаток Д). Важливими критеріями відбору текстів були також професійна спрямованість, актуальність проблематики, змістовність, пізнавальна цінність.

Виконуючи стилістичний аналіз наукових фахових текстів на заняттях з культури наукової української мови, вважаємо за доцільне застосовувати інтерактивні технології навчання, зокрема прийом кооперативного навчання «Акваріум», а також тренінгові технології, що «дозволять інтенсифікувати процес особистісного і професійного розвитку» [69, с. 10] здобувачів освіти магістерського рівня. Так застосування прийому «Акваріум» у процесі

стилістичного аналізу наукових фахових текстів полягає в тому, що магістранти об'єднуються у декілька підгрупи по 3–4 особи й разом працюють над запропонованим текстом за схемою стилістичного аналізу тексту наукового стилю (додаток Є) і мають дійти спільного висновку щодо стильових характеристик аналізованого тексту. Така робота розвиває вміння дискутувати, аргументувати свої думки. Після обговорення представники кожної з підгруп представляють на загальні стилістичні характеристики тексту, обґрунтовують їх. Наприкінці заняття викладач робить висновки, визначає, наскільки вправно виконано стилістичні дослідження. Вважаємо, таке опрацювання наукових текстів сприяє усвідомленню специфіки наукового стилю, його мовних особливостей і комунікативних ознак. Використання такого комбінованого різновиду мовного аналізу, яким є стилістичний аналіз тексту наукового стилю, посідає важливе місце серед теоретико-практичних методів вивчення наукової мови.

Крім комплексного стилістичного аналізу, пропонуємо систему вправ з елементами тренінгу для опанування стильових норм наукової мови. Вони зорієнтовані на поліпшення якості знань, умінь і навичок у сфері наукового мовлення; формування поняття тексту, його структури та стильової належності; поняття стилю. Розроблені вправи запобігають появі стилістичних помилок у текстах наукових робіт магістрантів, удосконалюють стилістичну й мовнокомунікативну компетентності майбутніх фахівців мовно-літературної освітньої галузі.

Вправа 1. Підготуйте презентацію на тему «Стильові характеристики та мовні засоби наукового стилю» (30 хв).

Вправа 2. Доберіть 3–5 статей вашої фахової проблематики. Проаналізуйте вступні частини цих статей. Визначте в них змістові недоліки та позитивні аспекти, які підтверджують доцільність або недоречність використання мовних засобів.

Вправа 3. Проілюструйте різні зразки цитування за темою власної магістерської праці.

Вправа 4. Схарактеризуйте поняття «бібліографія» та сформулюйте вимоги до її оформлення в наукових текстах різних жанрів.

Вправа 5. Ознайомтеся з теоретичним матеріалом з проблеми оформлення бібліографії та цитування. Представте його у форматі мінілекції (30 хв) і супроводіть мультимедійною презентацією.

Вправа 6. Дослідіть синтаксичні конструкції в науковому тексті вашої фахової проблематики (на вибір). Умотивуйте доцільність уживання складних та розгалужених синтаксичних конструкцій у науковому стилі. З'ясуйте їхню роль у конструюванні наукової думки.

Вправа 7. Проаналізуйте доцільність чи недоцільність уживання наукової фразеології в тексті наукової статті мовознавчого спрямування (на вибір). Згрупуйте мовні кліше цього наукового тексту відповідно до операцій наукового мислення. Простежте зв'язок між уживанням цих типових дискурсивних прийомів і логічністю, чіткістю, послідовністю викладу матеріалу.

Вправа 8. Прочитайте статтю: Омельчук С. Нормативне вживання в науковому лінгводидактичному дискурсі віддієслівних іменників на -ння. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2017. Вип. XXVII. С. 39–49. URL: <http://www.linguisticj.stateuniversity.ks.ua/archive/2017/27/9.pdf>. На основі узагальнення прочитаного проаналізуйте п'ять авторефератів, тематика яких відповідає темі вашої магістерської роботи, з погляду вживання в них віддієслівних іменників на -ння, зробіть висновки щодо нормативності або ненормативності їх уживання. Запропонуйте способи заміни їх дієслівними формами.

Вправа 9. Випишіть з наукових текстів фахового спрямування десять пасивних дієслівних конструкцій. Поясніть, як їх уживання позначається на таких ознаках мовної культури, як правильність, змістовність, точність, логічність, відповідність ситуації тощо.

Вправа 10. З фахових наукових текстів доберіть фрагменти, що ілюструють різновиди діалогічності в науковому мовленні та її функції: діалог-суперечка; діалог-унісон; питання-відповідь; спонукання-зворотна реакція; інформативний діалог; діалог, який розвиває тему, позначає перехід до нової теми і т. п. Доведіть, що категорія діалогічності є однією з головних категорій наукового тексту.

Отже, стилістичний аналіз фахових наукових текстів у процесі опанування культури наукової української мови під час навчання в магістратурі корисний тим, що навчає виділяти головне не лише в змісті тексту, а й в організації його мовних засобів, удосконалює вміння їх вмотивованого відбору й використання у власних наукових текстах. Це допоможе перейти від аналізу тексту до його синтезу, тобто до процесу власне текстотворення в межах наукового стилю.

2.2.3. Методика аналізу терміносистеми наукового тексту

Загальновідомо, що науковий текст характеризується великою кількістю термінів та абстрактних понять, термінологічність є його головною ознакою на лексичному рівні (Н. Ботвина, Л. Мацько, В. Пономарів, О. Семенов, В. Шляхова та ін.). Одним з показників рівня культури наукової української мови педагога-дослідника є правильне, коректне й вільне володіння термінами, тобто сформована термінологічна культура [69, с. 12].

Термінологічна культура в контексті розвитку професійного мовлення під час навчання у ВНЗ і передбачає опанування поняттєвого змісту термінів свого фаху, дотримання основних вимог до їх використання (уникати полісемічності, перенасиченості, невмотивованих термінологічних запозичень, двозначних термінів) [72]. Знання термінологічного апарату сприяє адекватному розумінню всього фахового наукового тексту, адже терміни є своєрідними маркерами фахової мови, «інформаційними акумуляторами» фахового дискурсу.

Аналіз проблем професійно-мовленнєвої підготовки спеціалістів мовно-літературної освітньої галузі в Глухівському НПУ ім. О. Довженка уможливило висновок про те, що типовим недоліком у процесі впорядкування категорійного апарату є некомпетентність здобувачів освіти щодо репрезентації термінів, їх сплутування. Це засвідчує потребу вдосконалення навичок терміновживання, зокрема в процесі продукування наукових фахових текстів (магістерська робота, стаття, тези). Тож потреба вдосконалення термінологічної компетентності магістрантів-філологів є актуальною.

І. Дроздова розмежовує рецептивне (характеризується навичкою впізнавати й розуміти лексичні одиниці зі слуху і під час читання) та продуктивне (характеризується правильним використанням певних лексичних одиниць, умінням вільно добирати їх залежно від форми та умов спілкування) володіння термінологічною лексикою [17, с. 257]. У контексті нашої розвідки акцентуємо увагу на рецептивному засвоєнні термінів мовознавчої галузі й зосереджуємо увагу не стільки на роботі з окремими термінами, скільки на синтагматичних і парадигматичних зв'язках з іншими словами. Вважаємо, що вдосконалення володіння фаховою терміносистемою доцільно здійснювати на матеріалі спеціально відібраних фахових наукових текстів, які є цілісними комунікативними блоками, що мають чітку, логічну структуру і насичені відповідною термінологією (зразки таких текстів див. у додатку Ж). Вважаємо, що лінгводидактична робота, спрямована на вироблення у магістрантів-філологів умінь та практичних навичок грамотного і доречного терміновикористання, створення власних текстів як вербальних носіїв фахової інформації, має спиратися на мовленнєвий досвід, набутий студентами під час опанування спеціальних дисциплін, та відбуватися на ґрунтовних лінгвістичних засадах [72].

З метою вдосконалення термінологічної компетентності магістрантів-філологів пропонуємо таку систему вправ:

Вправа 1. Визначте спосіб творення мовознавчих термінів, назвіть словотвірні засоби: *частка, розподібнення, додаток, відмінок, палаталізація,*

словотвір, слово-речення, фонологія. Двокрапка, складоподіл, орфографія, неозначена форма дієслова, сонорні звуки, безособові дієслова, атрибутивне словосполучення, голосні, приголосні, шиплячі, відміна, вид, наголос, перерозклад, рід, склад.

Вправа 2. Випишіть зі словника лінгвістичних термінів десять номінацій, утворених за допомогою різних суфіксів (-ість-, -к-, -ок-, -нн-, -цтв-); десять складених назв, вкажіть модель; десять найменувань, утворених безафіксьним способом.

Вправа 3. Випишіть зі словника лінгвістичних термінів по п'ять номінацій, утворених способом основоскладання та словоскладання.

Вправа 4. Доберіть синоніми до мовознавчих термінів: *лінгвістика, флексія, дериватологія, асиміляція, дисиміляція, семантика, полісемія, вокатив, суб'єкт, предикат, патронім, інвективна лексика, рема, тема, інфінітив, алфавіт, моносемант, полісемант, імператив.*

Слова для довідки: *неозначена форма дієслова, ім'я по батькові, значення, уподібнення, словотвір, закінчення, розподібнення, кличний відмінок, дане, нове, азбука, підмет, додаток, лайлива лексика, мовознавство, багатозначність, однозначне слово, багатозначне слово, наказовий спосіб.*

Вправа 5. Доберіть відповідники до мовознавчих термінів-архаїзмів: *наросток, приросток, складня, пень слова, шелестівки, голосівки.*

Слова для довідки: *голосні звуки, синтаксис, префікс, приголосні звуки, суфікс, корінь слова.*

Вправа 6. Доберіть антоніми до мовознавчих термінів: *асиміляція, полісемант, активна лексика, архаїзм, велика літера, власна назва, dokonаний вид, істота, однорідні члени речення, похідна основа, непоширене речення, пряма мова, перехідність, просте речення, спрощення основи, живе чергування голосних, вільне значення слова, релевантні ознаки фонем.*

Вправа 7. Поясніть значення паронімів – мовознавчих термінів: *морфологія – морфеміка, прислівник – прийменник, вставні конструкції –*

вставлені конструкції, омофони – омоформи, лексикологія – лексикографія, фонетична транскрипція – фонематична транскрипція.

Вправа 8. Доберіть наукову статтю, тема якої пов'язана з темою вашого магістерського дослідження. Знайдіть у тексті загальнонаукову та спеціальну термінологію, визначте мету та доцільність її вживання, а також мовні характеристики (походження, спосіб словотворення, вид вторинної номінації тощо).

Вправа 9. Проаналізуйте самостійно обраний термінологічний словник (вказати його повні вихідні дані) за такими позиціями: цільове призначення, читацька адреса, принципи добору матеріалу та його подання, структура видання, аналіз словникової статті.

Вправа 10. Написати тематично пов'язаний текст із 10–12 речень з уживанням термінів вашого фаху. При створенні тексту намагайтесь дотримуватись вимог наукового стилю: висока інформативність, об'єктивність, логічна послідовність, точність, лаконічність, переконливість.

Сучасна інформаційно насичена епоха потребує використання новітніх навчальних методик у сфері освіти. Освітні реалії сьогодення позначені активним удосконаленням педагогічних технологій, використанням інтерактивних форм навчання, зокрема у вищій школі. Це зумовлено, зокрема, стрімким розвитком електронних засобів зв'язку, цифрових технологій тощо. Тож використання мультимедійних технологій у галузі освіти є цілком закономірним.

Мультимедійні технології охоплюють інтерактивні можливості, використання віддаленого доступу, роботу з базами даних тощо. Останнім часом в освітній процес вищої школи активно впроваджують технологію вебквесту. Її застосування сприяє активізації пошукової діяльності здобувачів освіти, під час якої вони вчаться самостійно здобувати знання, працювати з інформацією з різних джерел (знаходити її, оцінювати, узагальнювати, систематизувати тощо). З позиції реалізації проблемно-пошукової, дослідницької діяльності здобувачів освіти вебквест-технологія може

забезпечити продуктивну пошукову діяльність в електронному освітньому середовищі.

Проаналізувавши можливості вебквесту як дидактичної структури, вважаємо за доцільне використовувати її як інноваційну особистісно орієнтовану технологію навчання, як дослідницьку довідково орієнтовану діяльність для вдосконалення термінологічної, дослідницької та мовнокомунікативної компетентностей майбутніх фахівців мовно-літературної освітньої галузі.

Для опанування методики аналізу терміносистеми наукового тексту пропонуємо здобувачам освіти магістерського рівня підготувати короткостроковий вебквест «Комплекс методів сучасного термінознавства для текстового аналізу термінів» у межах навчального предмета «Культура наукової української мови». Вебквест становить мініпроект, який реалізовується в межах одного заняття. Підготовка до нього є формою позааудиторної роботи. Згідно з класифікацією вебквестів відносимо вебквест «Комплекс методів сучасного термінознавства для текстового аналізу термінів» до наукових вебквестів, що слугують для ознайомлення студентів з науковими дослідженнями в галузі термінознавства та залучення їх до аналітичної та дослідницької діяльності. В інтернеті можна знайти велику кількість інформації, яку студенти повинні знайти, оцінити, узагальнити в процесі вебквесту.

Для організації роботи в межах підготовки вебквесту пропонуємо студентам об'єднатися в п'ять підгруп по 4–5 осіб для розв'язання певних проблем, пов'язаних з проблемою вивчення термінів і терміносистем.

Підгрупам пропонуємо такі теми для мінідосліджень:

1. Термінознавство як наука. Напрями сучасного термінознавства.
2. Власне термінознавчі методи аналізу структури і конструювання терміносистем.
3. Лінгвістичні методи аналізу значень термінів.
4. Логічні методи класифікації термінів.

5. Методи дотичних і комплексних наук та інших наукових галузей (соціолінгвістика, соціологія, психолінгвістика).

У кожній підгрупі студенти розподіляють між собою ролі (виконувані функції): «дослідник-пошукач» (відшукує інформацію з досліджуваного питання, групує її, узагальнює, укладає список джерел з гіперпосиланнями, стисло характеризує суть досліджуваної проблеми, виділяє її аспекти); «редактор» (аналізує інформацію дослідника-пошукача, пропонує, у якій формі представити доповідь, складає її план або тези, виділяє те, на чому потрібно акцентувати увагу, добирає цікаві цитати і под.), «графічний редактор» (створює презентацію з досліджуваної підгрупою теми в програмі PowerPoint: визначає оптимальну кількість слайдів, стиль і зміст їх наповнення, обговорює форму презентації з колегами по підгрупі), «методист» (визначає, як можна застосувати матеріали мініпроєкту в процесі написання магістерської роботи для аналізу дефініцій термінів, їх зіставлення, створення термінологічної бази магістерського дослідження; розробляє проєкти декількох слайдів, обговорює їх з графічним редактором), «спікер» (готує текст доповіді, простежує відповідність її презентації, співпрацює з членами підгрупи, обговорює можливі питання під час виступу і под.).

Результатом вебквесту є текст доповіді, оформлений відповідно до вимог наукового стилю, презентація до неї, практичні поради щодо застосування матеріалів вебквесту в процесі роботи над магістерським дослідженням, оформлені у вигляді коротких методичних рекомендацій. Роль викладача в процесі підготовки і реалізації вебквесту – забезпечувати умови для саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти магістрантів.

Виконання запропонованих вправ, участь у вебквесті в процесі засвоєння термінологічних знань студентами магістратури сприятиме вдосконаленню вмінь роботи з науковими фаховими текстами, опануванню поняттєвої сфери обраної спеціальності. Терміни не лише репрезентують поняття, вони також є засобами їх осмислення. Отже, «вправне терміновживання є не лише формальною вимогою до мовленнєвої компетенції фахівця – воно сприяє

реалізації найважливіших функцій професійного мовлення – мисленнєвої, інформувальної та комунікативної» [48, с. 31].

Вебквест як елемент проблемно-пошукового навчання дає змогу реалізувати навчальний та пізнавальний потенціал культури наукової української мови як навчального предмета, основна мета якого полягає, з одного боку, у забезпеченні належного рівня професійно-комунікативної компетентності, з іншого – у формуванні в магістрантів-філологів дослідницької компетентності, самостійності мислення, готовності до творчої діяльності.

2.2.4. Методика роботи над категорійним апаратом наукового тексту

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» наукова діяльність у закладах вищої освіти є невіддільною частиною навчальної діяльності. Навчання в магістратурі передбачає проведення й оформлення магістерського дослідження. Належним чином підготовлена магістерська робота є показником якості науково-дослідницької підготовки майбутніх фахівців, рівня сформованості в них дослідницької, мовнокомунікативної компетентностей.

Моніторинг мовностилістичної якості й відповідності нормам наукового стилю та нормам літературної мови в магістерських роботах, статтях студентів засвідчує недостатній рівень сформованості мовнокомунікативної та дослідницької компетентностей. Це полягає в наявності мовних аномативів, невмінні формулювати складники категорійного апарату наукового дослідження, у невиразності, непереконаливості стилю.

У межах цього підрозділу нашої роботи ставимо на меті виявити типові недоліки в оформленні категорійного апарату магістерських робіт, проаналізувати причини їх виникнення та запропонувати низку вправ для вдосконалення вміння формулювати складники категорійного апарату наукової роботи.

Категорійний апарат (синонімічні терміни – «категоріальне поле», «поняттєвий апарат») наукового дослідження становить основу наукового пошуку. Він є «кристалізацією задуму, в якому конкретизується наукова проблема, галузь дослідження, його завдання» [67, 18]. Позички категорійного апарату становлять концептуальний зміст дослідження і є обов'язковими складниками наукових робіт різних жанрів.

Структуру категорійного апарату викладено в довідниках з основ наукових досліджень. Вона охоплює актуальність дослідження; його мету, завдання, об'єкт, предмет, методи (теоретичні, емпіричні, методи статистичного оброблення наукових даних), наукова новизна, теоретичне та практичне значення, відомості про апробацію результатів, структуру та обсяг наукової розвідки [67, 19].

Дослідники у сфері наукової мови, а також у галузі основ наукових досліджень [67; 75; 76], спираючись на моніторинг якості оформлення категорійного апарату у кваліфікаційних роботах здобувачів освіти, визначають такі типові недоліки й помилки в його оформленні, у формулюванні його елементів.

1. Помилки й неточності у формулюванні об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження (наприклад, мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відбиває специфіки об'єкта і предмета дослідження).

2. Порушення логічної послідовності розташування елементів категорійного апарату (наприклад, вказують завдання, а далі мету або ж предмет, а далі об'єкт, хоча об'єкт – поняття ширше. Предмет – це тільки частинка об'єкта).

Як зазначають В. Шейко та Н. Кушнарєнко, «об'єктом дослідження є вся сукупність відношень різних аспектів теорії і практики науки, яка слугує джерелом необхідної для дослідника інформації. Предмет дослідження – це тільки ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в конкретній роботі, є головними, визначальними для конкретного

дослідження. Таким чином, предмет дослідження є вужчим, ніж об'єкт» [76, с. 121].

3. Початковим етапом наукової розвідки є обґрунтування актуальності обраної теми. Недостатньо переконливе обґрунтування актуальності теми дослідження є досить поширеним недоліком оформлення категорійного апарату магістерської роботи.

Правильне обґрунтування актуальності, чітке формулювання проблематики дослідження мають важливе значення. Вони визначають напрям наукового пошуку. Сформулювати наукову проблему – означає відділити головне від другорядного, з'ясувати те, що вже відоме науці, і те, що потребує студіювання.

4. Помилка, яку Т. Симоненко позиціонує як «показову самостійність». Вона полягає в тому, що автори часто запозичують в інших учених думки, судження, факти, не посилаючись на першоджерела. Це створює враження не самостійності, а «показової самостійності». Т. Симоненко зазначає, що «під час аналізу наукових текстів виявляємо «показову самостійність» щодо презентації матеріалу через стилістичний прийом мовної надмірності» [67, с. 19].

5. Вибір методів дослідження є важливим складником науково-дослідної роботи. Типовою помилкою є сплутування позицій емпіричних та теоретичних методів. Наприклад, до теоретичних часто зараховують спостереження, бесіду, до емпіричних – метод класифікацій. Варто пам'ятати, що до найбільш уживаних теоретичних методів дослідження належать: індукція, дедукція, аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація, моделювання, абстрагування. Емпіричні методи забезпечують накопичення, фіксацію та узагальнення експериментального матеріалу (ці методи використовують у процесі виконання досліджень з педагогіки). Провідними серед емпіричних методів є педагогічне спостереження, бесіди, тестування, анкетування, інтерв'ю тощо.

Для успішного оволодіння вмінням формувати категорійний (поняттєвий) апарат магістерської роботи, з метою вироблення навичок коректного

формулювання складників означеного апарату в тексті наукової роботи ми розробили низку вправ для вдосконалення дослідницької та мовностилістичної компетентностей магістрантів-філологів:

Вправа 1. Схарактеризуйте категорійний апарат вступної частини магістерських досліджень «Метонімія в мові друкованих засобів масової інформації» (1) та «Етикетизація писемного наукового дискурсу (на матеріалі журнальних рецензій)» (2). Укажіть недоліки у визначенні та формулюванні його складників. Тексти для аналізу подано в додатку 3.

Вправа 2. Порівняйте методи дослідження, якими послуговувалися автори кандидатських дисертацій «Есей як жанр на перетині літератури та журналістики» (3) та «Художня проза Агатангела Кримського» (4). Тексти для аналізу подано в додатку 3.

Вправа 3. Прокоментуйте обґрунтування актуальності, представлене в кандидатській дисертації «Семантична деривація в українській біологічній термінології» (5). Текст для аналізу подано в додатку 3.

Вправа 4. Доберіть п'ять авторефератів дисертацій, тематика яких дотична до теми вашої магістерської роботи. Проаналізуйте категорійний апарат цих досліджень. Зверніть увагу, за допомогою яких мовних кліше формулюються складники категорійного апарату.

Вправа 5. Скориставшись репозитарієм університетської бібліотеки, проаналізуйте вступну частину п'яти магістерських робіт з вашої спеціальності (на вибір). Укладіть список типових помилок в оформленні категорійного апарату магістерських робіт.

Вправа 6. Сформулюйте концепцію дослідження проблеми вашої магістерської роботи.

Вправа 7. Обґрунтуйте актуальність теми власного магістерського дослідження.

Вправа 8. Укладіть перелік мовних кліше для формулювання актуальності, мети, завдань, об'єкта, предмета, методів, практичного та теоретичного значення дослідження.

Вправа 9. Прокоментуйте доцільність та особливості застосування теоретичних та емпіричних методів у своєму магістерському дослідженні.

Вправа 10. Оформіть категорійний апарат власного магістерського дослідження.

Отже, підготовка якісного наукового дослідження неможлива без володіння категорійним (науковим) апаратом і без сформованого вміння коректно, точно, грамотно формулювати мету, завдання, об'єкт, предмет магістерської роботи, обґрунтовувати її актуальність, правильно визначати методи дослідження.

2.2.5. Методика редагування фахових текстів

Редагування наукової літератури відіграє важливу роль у професійній діяльності педагога-дослідника. Кожному дослідникові доводиться редагувати свої твори. Функції редагування досить різноманітні. Воно поліпшує текст рукопису, робить його більш зрозумілим для читача, сприяє адекватному відображенню в тексті думок автора.

Відомо, що на якість наукової роботи впливає не тільки зміст, а й форма. Довершеним є тільки той текст, у якому дотримано лексичних, граматичних та правописних, стилістичних норм мови. Одним із завдань підготовки та захисту кваліфікаційних робіт є засвоєння методів грамотного текстотворення та редагування (саморедагування) наукового стилю письма. Теоретичним підґрунтям оволодіння навичками редагування магістрантами-філологами є функціональна стилістика (див. 2.2.2).

Для формування вмінь контролювати якість власних писемних текстів доцільно використати такі прийоми навчальної роботи: ознайомлення студентів з різними видами помилок; демонстрація прийомів їх знаходження, зразків виправлення. Крім того, полегшенню процесу саморедагування та підвищенню комунікативної ефективності наукового тексту сприятиме використання

молодим дослідником протипомилкового апарату, що містить інформацію про помилконебезпечні місця – найтипівіші семантично та структурно зумовлені позиції, де найчастіше постає потреба у виборі варіантної (правильної / неправильної) лінгвоодиниці, її правопису, граматичного оформлення тощо [71, с. 175].

У процесі опанування культури наукової української мови для вироблення в магістрантів мовно-літературної освітньої галузі вмінь, пов'язаних з літературним редагуванням наукового тексту, вважаємо за доцільне поєднувати роботу над власне виправленням різних мовних і стильових помилок з його змістовим аналізом, інтерпретуванням. Це сприятиме розвитку фахового кругозору здобувачів освіти, розвиватиме вміння читати фахові тексти та сприймати прочитане, зрештою, формуватиме навички, потрібні для підготовки тексту магістерської роботи, а також подальшої професійної діяльності. Зразки таких текстів (див. додаток II) є цілісними комунікативними блоками, що мають чітку, логічну структуру. Вони насичені відповідною термінологією й розраховані на студентів як читачів-професіоналів, підготовлених до сприйняття наукової інформації. Тому змістом текстів є наукове знання, якому притаманні онтологічність, методологічність, аксіологічність, комунікативність. Методика роботи з такими текстами передбачає, по-перше, цілісне ознайомлення зі змістом тексту (читання, сприйняття змісту висловлювання, визначення його теми й основної думки, інтерпретування інформації), по-друге, роботу над удосконаленням форми тексту – його редагування. Окрему увагу вважаємо за необхідне приділити редагуванню цитатного матеріалу в наукових текстах. Це сприятиме розвитку вміння коректно інтегрувати цитати в текст, використовувати різні способи цитування тощо.

Важливим складником у роботі над створенням наукового тексту є вміння грамотно оформлювати бібліографічний опис джерел відповідно до чинних стандартів. Отож, пропонуємо здобувачам освіти магістерського рівня завдання на редагування бібліографічних описів джерел різних видів.

Усунути прогалини у знаннях, попередити помилки допоможуть різні завдання, як-от: редагування деформованого тексту; робота з чернеткою; рецензування, взаєморецензування, взаємоперевірка; проведення через певний проміжок часу повторної роботи з текстом. Молодий дослідник повинен усвідомлювати, що літературну обробку великих робіт (дипломних, кваліфікаційних) краще виконувати у кілька стадій: спочатку підготувати попередній виклад, а потім скласти стислий варіант, який містить у собі суть роботи, після цього подати розгорнутий виклад. Після завершення кожного розділу (підрозділу) необхідно уважно перечитати його, а після закінчення всієї роботи слід прочитати її заново. При повторному читанні часто виявляються помилки, повторення, суперечності, невдало дібрані мовні елементи тощо [71, с. 175].

Під час дослідження якості писемного наукового мовлення магістрантів-філологів було виявлено, що в них недостатньо сформовані вміння редагувати власні наукові роботи, що потребує вдосконалення культура писемного наукового мовлення. Відповідно до цього було розроблено систему вправ та завдань з метою формування вмінь магістрантів-філологів вдосконалювати власне писемне мовлення:

Вправа 1. Відредагувати науковий текст відповідно до мовних та стильових норм.

Зразки текстів для редагування й завдання до них подано в додатку И.

Вправа 2. Знайдіть у фахових наукових текстах приклади помилок, пов'язаних з «ігноруванням наукової скромності». Запропонуйте нормативні варіанти синтаксичних конструкцій (неозначено-особові речення, речення з безособовими дієприслівними формами на -но, -то).

Вправа 3. Проаналізуйте 10 авторефератів на здобуття наукових ступенів кандидата й доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова) за останні п'ять років. Простежте, наскільки виражена в текстах тенденція ненормативного використання віддієслівних іменників на -ння. Доведіть, що надуживання девербативами

притлумлює виражальні можливості, синтаксичну невимушеність і природність наукового тексту, ускладнює сприйняття, призводить до зайвості тощо. Запропонуйте основні способи заміни таких іменників дієслівними формами (інфінітивами й дієприслівниками), а також іменниками-не девербативами.

Вправа 4. На основі наукових текстів вашого фаху проаналізуйте різновиди багатослів'я. Виявіть причини його появи, доведіть його комунікативну недоцільність.

Вправа 5. Проаналізуйте декілька наукових фахових текстів в аспекті вживання в них пасивних конструкцій з дієсловами на -ся. Запропонуйте способи заміни їх нормативними синтаксичними структурами.

Вправа 6. Виберіть з текстів наукового стилю логіко-семантичні помилки – порушення сполучуваності слів. Укладіть їх перелік, запропонуйте правильні варіанти.

Вправа 7. У збірнику наукових праць студентів (на вибір) проаналізуйте тексти декількох статей або тез, зосередивши увагу на таких аспектах редагування, як точність слововживання, логічність висловлювання, повтори в тексті (тавтологія, плеоназм), використання іншомовних слів (доречне і надмірне).

Вправа 8. У самостійно дібраних наукових текстах знайдіть ненормативні випадки вживання прийменників, сполучників, відредагуйте.

Вправа 9. Проаналізуйте випадки неправильного цитування в пропонованих уривках з текстів наукового стилю (приклади текстів див. додаток И).

Вправа 10. Відредагуйте запропонований список використаної літератури.

1. Борисов В. А. Лінгвокомунікативний аспект українського мовознавчого дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. : спец. 10.02.01 «Українська мова» Харків, 2011. 20 с.

2. Боть Л. П. Мовні помилки в студентських наукових роботах // Типологія помилок у науковому тексті : збірник наукових праць. Черкаси, 2011. 120 с.

3. Зелінська Н. В. Поетика приголомшеного слова (Українська наукова література ХІХ – початку ХХ ст.): монографія / Н. В. Зелінська. – Львів : Світ, 2003.

4. Куцевська О. С. Авторське редагування як наукова проблема. *Соціальні комунікації сучасного світу* : наук.-теорет. зб. / голов. ред. О. М. Холод. 2009. С. 212–215.

5. Мацько О. Науковий текст як об'єкт лінгвостилістики і лінгводидактики української мови. – Режим доступу: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/757.

6. Мацько Л. І. Українська наукова мова (теорія і практика) : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Г. О. Денискіна. – Тернопіль : 2011. 272 с.

7. Нечволод Л. І. Словник іншомовних термінів. ПП «Торсінг Плюс», 2007. 768 с.

8. Онуфрієнко Г. С. Українська наукова мова в структурі сучасної університетської освіти як об'єкт лінгводидактики. *Вісник Львів. ун-ту. Серія «Філологія»*. Вип. 50. 2010. С. 117–122.

9. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навчальний поабник. К. : Центр навчальної лігератури, 2004. – 216 с.

Підсумовуючи, зазначимо, що для ефективної наукової-професійної діяльності випускнику магістратури не досить мати глибокі спеціальні знання, досконало володіти методологією наукового пошуку. Не менш важливими є ґрунтовна мовнокомунікативна підготовка, вільне володіння нормами наукової мови, навичками редагування текстів наукового стилю.

Висновки до розділу 2

Навчальним у нашій роботі називаємо такий науковий фаховий текст з мовознавства, який узято для розв'язання певного освітянського завдання. На заняттях з культури наукової української мови такий текст є і засобом навчання мови, і об'єктом вивчення. В останньому випадку предмет розгляду становлять такі особливості тексту: структурно-змістова організація, різні типи лексичного, граматичного, логічного й стилістичного зв'язку між його елементами, різні способи подання наукової думки, терміносистема наукового тексту, його категорійний апарат, відповідність мовним і стильовим нормам тощо.

З'ясовано, що культура читання наукового тексту є важливим складником дослідницької й комунікативної компетентностей магістранта-філолога. Успішність читання залежить від сприймання, усвідомлення, необхідною передумовою яких є внутрішня мотивація. Результатом сприймання й усвідомлення є розуміння тексту та його інтерпретація. Рівні розуміння тексту реалізуються через аналіз його логічної структури, складання плану, тез і анотації, виділення ключових слів і термінів тощо. Укладено низку тренувальних вправ, спрямованих на вдосконалення навичок різних видів читання в процесі опанування культури наукової української мови.

Здійснення стилістичного аналізу наукових фахових текстів – найвищий щабель розвитку стилістичних умінь і навичок магістрантів мовно-літературної освітньої галузі та показник сформованої стилістичної компетентності у сфері наукової мови. Використання стилістичного аналізу тексту як методу навчання сприяє опануванню норм наукового стилю.

Методика аналізу терміносистеми наукового тексту в нашій роботі передбачає організацію пошуково-проблемної, дослідницької діяльності та застосування вебквест-технології. Означена технологія уможливорює дослідження актуальних проблем термінознавства, сприяє усвідомленню специфіки терміна як стрижневої мовної одиниці наукового тексту, розкриває особливості вживання термінів у науковому тексті. Крім того, вебквест-технологія вдосконалює дослідницькі вміння магістрантів, розвиває їхню

мовнокомунікативну компетентність. Також запропоновано низку вправ для розвитку термінологічної компетентності здобувачів освіти.

Методика роботи над категорійним апаратом наукового тексту, виконання відповідних вправ сприяє вдосконаленню вміння коректно формулювати мету, завдання, об'єкт, предмет наукової роботи, обґрунтовувати її актуальність, правильно визначати методи дослідження.

Важливим освітнім продуктом, який студент магістратури створює під час навчання, є письмовий текст наукового стилю, текст магістерської роботи. Аналітична робота над текстом має поєднуватися із його редагуванням. У цьому сенсі навчальне редагування наукових фахових текстів є надзвичайно важливим видом роботи, метою якої є вдосконалення писемного наукового мовлення магістрантів. У роботі запропоновано систему вправ, зорієнтованих на вироблення навичок редагування тексту наукового стилю.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження дають можливість сформулювати такі загальні лінгводидактично значущі висновки:

Незважаючи на значний внесок, зроблений мовознавцями у функціонально-стилістичний аналіз наукових текстів, мова науки залишається в центрі уваги сучасних дискурсивних студій. Наукове мовлення характеризується низкою позамовних ознак – точністю, абстрактністю, логічністю та об'єктивністю викладу думок. Саме вони є домінантами наукового стилю.

Культура наукової мови відіграє важливу роль у формуванні професійної компетентності сучасних фахівців. Стилістично грамотне науково-професійне мовлення – необхідна передумова підготовки фахівців вищої кваліфікації будь-якого профілю. Українська наукова мова в педагогічних вишах є органічним й обов'язковим компонентом магістерської підготовки фахівців освітньої галузі.

Магістерська освітня програма охоплює дві складові – освітню і науково-дослідницьку. Актуальною є проблема підвищення якості підготовки випускників до написання магістерських робіт. Магістр повинен мати широку ерудицію, володіти методологією наукової творчості, методами отримання, обробки, зберігання і використання наукової інформації, бути спроможним до науково-дослідницької й науково-педагогічної діяльності. Виробленню означених якостей сприяє робота з науковими фаховими текстами в контексті опанування дисципліни «Культура наукової української мови».

Формування в здобувача освіти магістерського рівня готовності на високому рівні продукувати наукові праці, гідно їх репрезентувати має ґрунтуватися на низці критеріїв, зокрема, у контексті нашої роботи це практичне володіння технологією опрацювання текстів наукового стилю, прийомами їх читання, аналізу, редагування; усвідомлене засвоєння знань про норми усного й писемного наукового мовлення; уміння виконувати лінгвостилістичний аналіз наукового тексту.

Навчальні наукові фахові тексти в контексті нашої роботи позиціонуємо як форму розвитку професійного мовлення майбутніх фахівців мовно-літературної освітньої галузі. Культура роботи з такими текстами є невіддільною складовою опанування культури наукової української мови. Змістом такої роботи є насамперед культура читання фахового наукового тексту. Змістове наповнення культури укладання наукового тексту становлять текстова, стилістична, термінологічна культура магістранта-філолога, що формуються, зокрема, і під час роботи з науковими фаховими текстами. Робота з фаховими науковими текстами відшліфовує вміння щодо сприйняття, утримання й поновлення інформації, змістової й мовної компресії тексту джерела та активно розвиває навички писемного мовлення. Здобуття знань шляхом опрацювання текстів ґрунтується на комплексі взаємопов'язаних умінь: визначати й формулювати основну проблематику тексту-джерела, здійснювати смисловий і стилістичний аналіз тексту, його редагування, стисло подавати інформацію тексту, знаходити додаткову інформацію і відмежовувати її від головної, «згортати» інформацію тексту в різні способи.

Осягнувши стилістичні закони й норми наукової мови в процесі роботи з науковими фаховими текстами, студенти навчаться «відчувати» стилетвірні та стилепорушувальні чинники тексту, зможуть самі продукувати зв'язні тексти відповідно до комунікативного завдання.

Робота з фаховими науковими текстами сприяє формуванню наукової мовної культури, що охоплює такі складники, як текстова культура (культура укладання якісного наукового тексту з дотриманням принципів текстової організації); стилістична культура (готовність будувати стилістично коректні наукові тексти); термінологічна культура (дотримання основних вимог до використання термінів, правильне і вільне володіння ними); культура редагування і саморедагування (виправлення мовних помилок, забезпечення єдності змісту і форми наукового тексту). Тож опанування методики роботи з фаховими науковими текстами є необхідною умовою вдосконалення

професійної, дослідницької та мовнокомунікативної компетентностей здобувачів освіти магістерського рівня.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко В. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання стилістики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2019. 244 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27527/1/%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%B4%D0%B8%D1%81.pdf
2. Баган М. П. Культура української наукової мови : посібник для самостійної роботи студентів. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2022. 48 с.
3. Баландіна Н. Ф. Навчальний текст: проблема визначення, типологія, функції. *Філологічні науки*. 2013. № 14. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...2013...
4. Білавич Г. Екологія українського наукового мовлення : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 340 с.
5. Білоус М. О. Формування культури наукового мовлення у вищих навчальних закладах. *Лінгвістичний часопис*. 2018. № 23. С. 16–26.
6. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 20 с.
7. Борисов В. А. Лінгвокомунікативний аспект українського мовознавчого дискурсу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2011. 20 с.
8. Булик-Верхола С. З., Наконечна Г. В., Теглівець Ю. В. Основи термінознавства : навч. посіб. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2013. 160 с.
9. Венгринюк М. І., Манюх Н. Б., О. М. Мельник. Формування мовної компетентності автора науково-технічного тексту. *Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ*. 2015. № 4 (57). С. 60–67.
10. Висоцька З. Актуальні парадигми дослідження наукового тексту. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 3. С. 43–50.

11. Головань М. С., Яценко В. В. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі* : зб. наук. пр. Вип. VII. Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2012. С. 55–62.
12. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: словник-довідник. Київ : Вища школа, 1995. 319 с.
13. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність*. Київ : КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 11–14.
14. Горошкіна О. М., ШUTOва Л. І. Науковий текст: особливості мови та стилю : навч.-метод. посіб. для аспірантів. Луганськ : Світанок, 2013. 138 с.
15. Дем'ян Я. Культура української наукової мови як наукова проблема. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 108–112. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/277510/272959>
16. Джунусалієва Г., Ковальська Н. Науковий текст в аспекті культури мови. *Український смисл*. 2012. № 1. С. 112–119.
17. Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : монографія. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків : ХНАМГ, 2010. 320 с.
18. Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 243-VIII. 2300 – VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
19. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 2657-VIII. 2661 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
20. Заніздра В. Аспекти інтерпретації наукового тексту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки* / за ред. акад. Мацько Л. І. Вип. 3. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 84–89. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2303>
21. Збірник фахових текстів із завданнями з української мови (за професійним спрямуванням): методичне забезпечення контролю навчальних

досягнень студентів / за ред. канд. філол. наук, доц. Місяк Н. В. Херсон, 2011. 161 с.

22. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine38-3.pdf>

23. Кадемія М. Ю., Шестопалюк О. В. Веб-квест у підготовці майбутніх учителів : навч.-метод. посіб. Вінниця : ТОВ Фірма «Планер», 2013. 155 с.

24. Козиряцька С. А. Методика редагування фахових текстів студентами медичних ВНЗ на заняттях з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 39 (92). С. 519–523.

25. Колоїз Ж. В. Науковий стиль української мови : практикум. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 114 с.

26. Колоїз Ж. В., Остроушко О. А. Студентська наукова робота з української мови : навч. посіб. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2016. 162 с.

27. [Копусь О.](#) Упровадження сучасних підходів у фахову підготовку майбутніх магістрів-філологів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 24 (2). С. 139–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_24%282%29_22

28. Корицька Г. Р. Використання веб-квест технології у навчанні учнів української мови на засадах діяльнісного підходу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. № 3. Т. 65. С. 66–75.

29. Корольова Т. М., Могилевський В. І., Сивокінь Г. В. Текст та дискурс як елементи комунікації. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/14550/1/Korolova%20Tetiana%20Mukhailivna%202010.pdf>

30. Кратко М. Проблеми української наукової мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 12–13.

31. Кузнецова Г. П. Культура наукової української мови у фаховій підготовці майбутніх освітян. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : збірник наукових праць / Гол. ред. Н. С. Побірченко. 2012. № 6 (Ч. 1). С. 214–220. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/1113>
32. Куньч З. Уникання пасивних дієслівних конструкцій як елемент культури української мови. *Український смисл* : збірник наукових праць / за ред. проф. А. М. Поповського. 2012. № 1. С. 42–49.
33. Лаврінець О. Пасивні конструкції з дієсловами на -ся в сучасній науковій мові: синонімія та паралелізм функціонування. *Українська мова*. 2014. № 1. С. 61–75.
34. Левченко О. Науковий стиль: культура мовлення: навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 204 с.
35. Лисенко Н. О., Піддубна Н. В., Тележкіна О. О. Культура наукової мови : навч. посіб. Харків : Видавництво НФаУ, 2013. 271 с.
36. Маслова Т. Б. Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі. *Англістика та американістика*. 2013. Вип. 10. С. 39–43.
37. Мацько Л. І. Українська наукова мова (теорія і практика) : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Г. О. Денискіна. Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. 272 с.
38. Мішеніна Т. Формування дослідницької компетенції майбутніх учителів філологічних спеціальностей. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. 2016. Вип. 29. С.105–115.
39. Мовчун Є. С. Особливості перекладу українською мовою німецького комерційного Інтернет-дискурсу : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 10.02.16. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 19 с.
40. Науменко О. М. Лінгвістичні особливості наукового стилю мовлення. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2019. № 1(150). С. 32–37.

41. Непийвода Н. Ф. Мова науково-технічної літератури: функціонально-стилістичний аспект. Київ, 1997. 303 с.
42. Никорак Я. Науково-дослідницька компетентність майбутніх педагогів гуманітарного профілю: функціонально-змістовий аспект. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 17. С. 199–204.
43. Овсієнко Л. М. Методи вивчення термінів і терміносистем. *Society and science : Problems and prospects Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference London, England January 25–28, 2022*. С. 470–473. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42216/1/L_Ovsienko_SSPP_3_IS.pdf
44. Овсієнко Л. М. Науковий текст як лінгвістична одиниця і комунікативний феномен. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. 2011. С. № 60. Т. 1. 125–128.
45. Олійник І. В. Підвищення культури наукової мови як важливий аспект формування дослідницької компетентності у майбутніх докторів філософії. *Освіта та педагогічна наука*. 2021. № 1 (176). С. 63–71.
46. Омельчук С. Нормативне вживання в науковому лінгводидактичному дискурсі віддієслівних іменників на -ння. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2017. Вип. XXVII. С. 39–49. URL: <http://www.linguisticj.stateuniversity.ks.ua/archive/2017/27/9.pdf>
47. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. Київ, 2006. 312 с.
48. Онуфрієнко Г. С. Українська наукова мова в структурі сучасної університетської освіти як об'єкт лінгводидактики. *Вісник Львів. ун-ту. Серія «Філологія»*. 2010. Вип. 50. С. 117–122.
49. Онуфрієнко Г. С. Українська термінологія і лінгводидактичному вимірі. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2010. Вип. 5. С. 167–174.
50. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід*

у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 15–25.

51. Попович А. Стилістичний аналіз тексту як метод навчання майбутніх учителів української мови і літератури. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 4 (59). С. 426–431.

52. Практикум з культури наукового технічного мовлення фахівця / укладачі: Н. В. Тільняк, Л. М. Сидоренко. Електронне мережне навчальне видання. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 102 с.

53. Приймак А. М. Урахування системності функціонального стилю у формуванні комунікативно-стилістичної компетенції студентів-філологів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. С. 58–60. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/8649/97/>

54. Рудь О. М. Культура фахової мови : навч. посіб. Суми : СОІППО, 2013. 260 с.

55. Савченко Л. Використання веб-квест технологій у вищій школі при підготовці майбутніх фахівців. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. № 1 (50). С. 67–74. URL: <https://journal.kdpu.edu.ua/ped/article/download/1286/1270/2503>

56. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

57. Селігей П. О. До проблеми комунікативних якостей наукового мовлення. *Мова*. 2016. № 25 С. 11–14.

58. Селігей П. О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 427 с.

59. Семенов О. М. Культура наукової української мови: навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 213 с.

60. Семенов О. М. Науковий текст як засіб професійної самореалізації дослідника. *Педагогічні науки*. Суми, 2012. URL: http://pedmaster.ucoz.ua/_ld/0/12_Article_naukovu.pdf

61. Семеног О. М. Читання і компресія наукового тексту в професійній діяльності педагогічних працівників. URL: http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/articles/2010/14_04.pdf
62. Семеног О. Мовнокомунікативна особистість дослідника: досвід, проблеми, перспективи формування у вищій школі. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Педагогіка»*. Вип. XLIX. Івано-Франківськ, 2013. С.14–19.
63. Стратулат Н. В., Яслик В. І. Нормативність як основний аспект наукового мовлення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70) № 4. Ч. 1. С. 125–130. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/part_1/25.pdf
64. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 80 с.
65. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація. Київ : НАДУ, 2008. 184 с.
66. Текст як об'єкт мовного редагування : хрестоматія для студентів факультету філології / укладач: канд. філол. наук, доц. Ципердюк О. Д. Івано-Франківськ, 2020. 307 с. URL: <https://kum.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/45/2020.pdf>
67. Типологія помилок у науковому тексті : збірник наукових праць / За ред. Т. В. Симоненко. Черкаси, 2011. 120 с.
68. Ткачук О. В., Наконечна Л. Б. Сучасне українське наукове мовлення : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2018. 160 с.
69. Тренінгові технології навчання дорослих в умовах формальної і неформальної освіти: методичні рекомендації / М. П. Вовк, Л. Ю. Султанова, С. О. Соломаха, С. В. Ходаківська. Київ, 2019. 109 с.
70. Українська мова: Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

71. Холявко І. В. Роль саморедагування у процесі формування культури писемного наукового мовлення студентів. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»* / Відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. Кн. 2. С. 172–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2013_2_32
72. Холявко І. В. Термінологічна культура як ресурс ефективної науково-професійної комунікації. *Актуальні проблеми лінгводидактики*. 2015. № 1. URL: www.didling.org.ua/ojs/index.php/ling/.../52
73. Хом'як І. М. Науковий стиль як об'єкт вивчення стилістики. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. 2011. № 60. Т. 1. С. 54–59. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3666/3200>
74. Чернецька Г. І. Особливості використання термінології в науковому стилі. *Мовознавство*. 2017. № 2. С. 72–76.
75. Шарко В. Д. Магістерська робота як показник якості науково-дослідницької підготовки майбутніх фахівців. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3148>
76. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності : підручник. Київ : Знання, 2006. 307 с.
77. Шульга Т. А. До проблеми помилок у наукових текстах. *Типологія помилок у науковому тексті* : збірник наукових праць. Черкаси, 2011. 120 с.
78. Ярхо А. В. Референціальний хеджинг як стратегія етикетизації в дискурсі англomовної науково-дослідницької статті: контрактивний аналіз. *Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. 2010. № 930. С. 82–90.
79. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генетика наукової комунікації : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 420 с.

**БІБЛОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕЛІК ЗРАЗКІВ
НАВЧАЛЬНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ
МОВОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ**

1. Городенська К. Морфологія в контексті академічної лінгвоукраїністики. *Українська мова*. 2018. № 4 С. 3–21. URL: https://iulnasu.org.ua/pdf/ukrmova/UkrMova_4_18.pdf
2. Клименко Н. Словотворення в українському науковому стилі початку XXI ст. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2017. Вип. 64. Ч. I. С. 1–13. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/9583/9573>
3. Космеда Т. Ще раз про характер народу і характер мови: міф чи реальність. *Українське мовознавство*. 2016. № 1 (46). С. 66–77. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/um/um_2016_46.pdf
4. Масенко Л. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 20–35. URL: https://iulnasu.org.ua/pdf/ukrmova/UkrMova_2_18.pdf
5. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства : монографія / за ред. д-ра філол. наук Т. В. Радзівської. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. 352 с. URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/Mova%20i%20movoznavstvo%20v%20duhovnomu%20jhytti%20susplstva.pdf>
6. Радзівська Т. Роздуми про роздуми. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 70. С. 18–28. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/1027>
7. Селігей П. О. Виховувати мовну свідомість. *Дивослово*. 2012. № 8. С. 32–35. URL: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/Selihey%20P.%20Vkhovuvaty%20movnu%20svidomist'%20\(2012\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/Selihey%20P.%20Vkhovuvaty%20movnu%20svidomist'%20(2012).pdf)
8. Селігей П. О. Сказати багато небагатьма словами... (стислість як норма наукового стилю). *Мова і культура*. 2016. Вип. 19. Т. IV. С. 56–62. URL: file:///C:/Users/Administrator/Downloads/Mik_2015_18_4_11.pdf
9. Селігей П. О. Українська мова: перспективи майбутнього чи майбутнє без перспектив? *Мовознавство*. 2023. № 1. С. 3–13; № 2. С. 3–17. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cJM4K0XiXwofcBAWKhF3VVPzK55zTMzw/view>
10. Селігей П. О. Комунікативна потужність і престиж української мови як параметри її життєстійкості. *Соціальне у мові та мова в соціумі*. Київ : НаУКМА, 2023. С. 48–82. URL: https://drive.google.com/file/d/1b-nADa1YTRn7MdeDOKr6FsygZd_GnfpV/view

Золоті правила швидкого читання
(за Г. Онуфрієнко [47, с. 26–27])

1. Читати «про себе» без артикулювання.
2. Читати «по вертикалі».
3. Читати за інтегральним алгоритмом, що визначає послідовність пошуку інформації і здобуття нових знань:
  - а) назва книги (статті);
  - б) автор;
  - в) вихідні дані джерела;
  - г) назви розділів, глав, параграфів, тем, підтем тощо;
  - д) фактаж;
  - е) незрозумілі, спірні місця тощо;
  - є) новизна інформації, можливості її використання у практичній діяльності.
4. Читати джерело перший раз повністю, без регресій. Повторне читання джерела здійснювати після осмислення його за першим разом читання.
5. Читати за диференціальним алгоритмом, що допомагає визначити головну, важливу, потрібну інформацію:
  - а) ключові слова, терміни;
  - б) смислові ряди;
  - в) домінанту-значення.
6. Удосконалювати щодня увагу, короткочасну і довготривалу пам'ять, швидкість читання.
7. Читати щодня обов'язковий для себе обсяг наукової літератури.

**АЛГОРИТМІЧНИЙ ПРИПИС ДО СКЛАДАННЯ ПЛАНУ
ДРУКОВАНОГО ДЖЕРЕЛА НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
(за Г. Онуфрієнко [47, с. 33–34])**

1. Прочитайте заголовок і спрогнозуйте за ним проблему (проблеми) тексту джерела наукової інформації.

2. Перевірте свій прогноз: переглядаючи текст, спробуйте зрозуміти його основні проблеми. Акцентуйте увагу на початковій і фінальній частинах абзаців.

***Пам'ятайте!** Початок і кінець абзаців у науковому тексті — це найбільш інформативні місця; інші речення тільки розкривають, деталізують, обґрунтовують, конкретизують головну думку або є сполучними елементами.*

3. Читайте уважно весь текст, працюючи над кожним абзацом і визначаючи опорні (ключові) слова, словосполучення та речення, тобто ті, що містять основну інформацію.

4. Прочитайте текст швидко ще раз і розподіліть його на структурно-змістові частини (фрагменти).

***Пам'ятайте!** Структурно-змістова частина (фрагмент) може бути еквівалентною абзацу, кільком абзацам, частині абзацу, окремому реченню.*

5. Вилучіть головну інформацію з кожного фрагмента тексту.

6. Сформулюйте запитання до головної інформації кожного фрагмента тексту.

7. Занотуйте питання, які виявляють проблематику тексту, за тим порядком, котрий відповідає логіці тексту, — і ви матимете *орієнтовний питальний план* тексту.

8. Перевірте, чи пов'язане кожне наступне запитання з попереднім. У разі необхідності уточніть питання — і ви матимете *остаточний варіант питального плану* тексту.

9. Сформулюйте відповіді на всі питання плану — і ви матимете *варіант тезового плану* тексту.

***Пам'ятайте!** Тези — це не план і не сам виклад тексту, а його стисло сформульовані положення, твердження, ідеї; зв'язок між тезами — лише логічний.*

Складаючи тези, орієнтуйтеся на те, що тезовий план найчастіше містить 5–6 тез: 1 — вступна теза; 2–4 (5) — основний тезовий зміст джерела; 5 (6) — заключна теза.

10. Трансформуйте двоскладні речення тезового плану в односкладні номінативні — і ви матимете *номінативний план* тексту.

***Пам'ятайте!** У номінативних (називних) реченнях головний член (підмет) виражено іменником або субстантивованою частиною мови (прикметником, дієприкметником) тільки у формі називного відмінка.*

11. Відредагуйте номінативний план. Перевірте:

а) чи всі пункти плану є рівнозначними за обсягом думки?

***Примітка.** Якщо один із пунктів плану є більшим за обсягом, поділіть його ще на кілька пунктів. Пункти з меншим обсягом думки об'єднайте так, щоб вони були майже рівнозначні за обсягом;*

б) чи всі головні проблеми тексту джерела відбито у плані?

***Примітка.** Якщо ви вважаєте за необхідне виокремити додаткову інформацію, оформіть її у вигляді підпункту плану — і ви матимете складний (докладний, деталізований, розгорнутий) план;*

в) чи відповідає логіка плану логіці тексту джерела?

г) чи немає граматичних, стилістичних та інших мовних помилок?

***Пам'ятайте!** Цінність плану полягає в тому, що він допомагає найбільш стисло відтворити в пам'яті зміст наукового джерела, зосереджуючи увагу лише на найголовнішій, найсуттєвішій його інформації.*

**АЛГОРИТМІЧНИЙ ПРИПИС ДО КОНСПЕКТУВАННЯ
ДЖЕРЕЛА НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
(за Г. Онуфрієнко [47, с. 92–94])**

1. З'ясуйте для себе загальну мету конспектування, а саме: який конспект цього разу вам потрібний — стислий чи докладний (розгорнутий, деталізований).

***Пам'ятайте!** Стислий конспект передає в узагальненому вигляді найсуттєвішу інформацію тексту, а докладний (розгорнутий) конспект включає також відомості, які конкретизують, мотивують, деталізують основні положення тексту у вигляді доведень, пояснень, аргументів, ілюстрацій тощо.*

2. Пригадайте, як ви починали роботу над складанням плану. Ці ж дії допоможуть вам зрозуміти основний зміст тексту і становитимуть підготовчий етап для складання конспекту:

а) прочитайте заголовок та спрогнозуйте за ним проблематику і ключові поняття тексту;

б) перевірте свій прогноз, прочитавши уважно та усвідомлено текст;

в) визначте основну інформацію абзаців: ключові слова, словосполучення, речення;

г) опрацюйте вдруге абзаци й вирішіть, як найдоцільніше скоротити речення з головною інформацією, і позначте у найзручніший для вас спосіб скорочений варіант абзаців;

д) розподіліть текст на структурно-змістові частини (фрагменти);

е) зазначте в кожному фрагменті головну й неголовну (додаткову) інформацію.

3. Складіть і запишіть план-програму розроблюваного конспекту.

4. Відберіть інформацію, звернувши увагу і на зазначену курсивом, дійсно необхідну для реалізації визначеного плану-програми.

5. Здійсніть, опрацьовуючи відібрану інформацію, її комплексну компресію, паралельно використовуючи для цього різноманітні *прийоми концентрації змісту і мовних засобів тексту*:

- визначте і розмежуйте в обраній спосіб ту інформацію, яку передаватимете дослівними формулюваннями з тексту, й ту, що трансформуєте у скорочений варіант;

- об'єднайте прості речення у складні;

- коректно спростіть складні (довгі) конструкції;

- вилучіть з речень дієприкметникові та дієприслівникові звороти;

- вилучіть речення з надлишковою інформацією, а також побіжні міркування;

- передайте інформацію (де це є доцільним) у вигляді таблиць, схем, графіків тощо.

6. Логічно об'єднавши відібраний і трансформований матеріал (за допомогою різних засобів організації зв'язного тексту), запишіть його і переконайтесь, що підготували саме конспект.

7. Зазначте в конспекті основну, найважливішу та найціннішу інформацію, використовуючи такі прийоми, як підкреслювання (у т.ч. різними кольорами), позначки (окличні й питальні знаки) на берегах (полях) тощо.

8. Здійсніть самоконтроль, з'ясувавши:

а) чи всю головну інформацію тексту-джерела відбито в конспекті;

б) чи є логічним за побудовою конспект;

в) чи абсолютно точно наведено цитати, цифрові і фактичні дані;

г) чи є нормативним за мовним оформленням текст (відсутні орфографічні, лексичні, граматичні та стилістичні помилки).

9. Відредагуйте за результатами здійсненого самоконтролю зміст, структуру та мовне оформлення одержаного конспекту.

***Пам'ятайте!** При конспектуванні доцільно використовувати достатні береги в зошиті для фіксації власної думки з приводу прочитаного, певних позначок, подальших міркувань, запитань, зауважень тощо.*

ЗРАЗКИ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ ДЛЯ СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Текст 1

Ще один термін – *інтерференція*, який має широке застосування у біології, фізиці, медицині, переступивши поріг природничих наук і здобувши статус міждисциплінарного, утвердився і в лінгвістиці (згадаймо: порівняно недавно в мовознавчій обіг з цієї ж сфери ввійшли також терміни *екологія*, *синергетика*). У медицині, приміром, термін *інтерференція* узвичаївся у значенні «властивість одного вірусу пригнічувати репродукцію іншого при мішаній інфекції» (свідченням словотвірної активності цього терміна в медицині є похідне утворення *інтерферон*); у фізиці вислови *інтерференція світла*, *інтерференція хвиль* уживають, коли йдеться про взаємне посилення або ослаблення хвиль, якщо вони накладаються одна на одну; біологи використовують цей термін на позначення взаємодії вірусу з клітинами організму [12, т. 4, с. 416], психологи називають ним явище пам'яті – залежність запам'ятовування від накладання іншого матеріалу, що вводився або вводиться в пам'ять.

У мовознавстві для поняття, яке позначає термін *інтерференція*, немає єдиної дефініції. Навіть в тому самому довіднику – енциклопедії «Українська мова» є тлумачення не одного плану. О.Ткаченко, приміром, підкреслює, що це явище пов'язане з розбіжністю у системах контактних мов, є результатом взаємодії мовних систем при двомовності. Автор, по суті, орієнтується на визначення, прийняте ще кілька десятиліть тому в російській науці [5, с. 197]. Своє положення ілюструє порушеннями норми в українській літературній мові – уживанням росіянізмів різних рівнів – фонетичних, лексичних, фразеологічних, ілюструє порушеннями на рівні морфологічних форм, синтаксичних структур [11, с. 225]. До речі, таке тлумачення «перекоचовує» і в найновішу літературу. Так, Новий словник іншомовних слів термін *інтерференція* пояснює: «3) *лінгв.* взаємопроникнення мовних елементів як наслідок контактування мов» [6, с. 268].

Натомість мовознавець Н. Клименко, вводячи термін *інтерференція морфем*, явище інтерференції трактує ширше, не обмежуючись дією міжмовних контактів. Авторка, очевидно, бере до уваги етимологію самого слова – і в цьому має рацію: адже *інтерференція* – це явище, що виникає в результаті різноманітних взаємин, привнесення; це різні напливи, накладання, впливи. Авторка визначає різні типи взаємодії морфем, що утворюються під впливом морфонологічних закономірностей *однієї* мови, супроводжуються чергуванням звуків, їх спрощенням.

Ознакою сучасної культури є прагнення розглядати явище – і не тільки мовне – в його монолітності, трактувати з позиції цілісності – соціокультурної, комунікативної, неоміфологічної, брати до уваги психолінгвістичний аспект, оту, не завжди збагненну, вловиму духовну сутність людської мови.

Підхід до мови як складного нелінійного явища – а таке нове бачення «мовного образу» характерне сьогодні для синергетики – дає підставу бачити в понятті, позначуваному терміном *інтерференція*, насамперед динаміку, зобов'язує враховувати найрізноманітніші чинники. Адже контактування мов, їх змішування, схрещування, двомовність, взаємини літературної мови з говірками, соціальними діалектами, орієнтація на застарілі форми – усе це та багато інших чинників творять своєрідну мозаїку сучасного мовного життя (*Олександра Сербенська*).

Текст 2

Останнім часом у лінгвістичній літературі дедалі частіше вживають поняття «мовна свідомість» (далі – МС). І не випадково: без нього важко пояснити факти мовної поведінки окремих осіб і національних спільнот, з'ясувати зовнішні причини багатьох мовних змін. Але оцінити значущість поняття МС поки що важко, бо воно лишається порівняно новим і

слабко опрацьованим. Немає ні цілісної теорії, ні єдиного розуміння МС. Різні дослідники вкладають у це поняття різний зміст.

Найчастіше під ним розуміють: 1) мовну картину світу, тобто образи свідомості, матеріалізовані в мовних знаках; 2) механізм керування мовленням, який формує, зберігає та перетворює мовні знаки, правила поєднання й уживання їх; 3) судження й уявлення людини про мову та її суспільну роль.

На нашу думку, найближчим до істини є саме третій варіант. Справді, коли врахувати, що істотна ознака свідомості – її скерованість на певний предмет, себто свідомість – завжди свідомість *чогось*, то можна вважати, що МС відображує мову та мовну дійсність. Людина запитує себе: що таке мова, як вона влаштована, яку роль відіграє в житті, наскільки вона цікава й важлива для мене? У пошуках відповідей виникає система мовних знань, ідей, переконань, почувань, настанов. Формуються ціннісне ставлення, яке відображає значущість мови в житті людини, й оцінне ставлення – що в мові є хорошим, правильним, корисним, а що поганим, неправильним, шкідливим.

Звідси визначення: *МС – форма свідомості, яка обіймає погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності*. Інакше кажучи, МС – це небайдуже, шанобливе ставлення до мови.

МС пов'язана з низкою супутніх явищ, як-от: знання й культура мови, мовний смак, мовна соціалізація (тобто опанування норм), мовленнєва вправність, мовна особистість (тобто ідіолект). Залежно від кількості охоплених нею мовців буває індивідуальною, тобто належною одній особі, та груповою – належною національній або мовній спільноті.

Як впливає з визначення, МС обіймає чотири основних блоки елементів – мовні знання, мовні почуття, мовні оцінки й мовні настанови.

Мовні знання охоплюють уявлення про мову, закономірності та принципи, що в ній діють, обізнаність із нормами та стилістичними якостями мовлення. Ці знання можуть бути як професійними, науково-теоретичними, міцно ґрунтованими на лінгвістичній основі, так і побутовими, житейськими, зіпертими переважно на власний мовний досвід, часто вузький і однобічний. Побутові знання про мову зазвичай уривчасті, наївні, суперечливі, не позбавлені забобонів, стереотипів та упереджень.

У МС виявляється спектр різноманітних почуттів щодо мови: цікавість і байдужість, повага й зневага, любов і відраза, гордість за рідну мову й сором розмовляти нею, упевненість або тривога за її майбутнє, сум, що її спіткають біди, або й обурення, коли мову утискають чи глузують із неї. Унаслідок міжмовних контактів можуть виникати почуття мовної зверхності або меншовартості, ворожість і агресія до чужих мов.

На основі знань та емоцій утворюється третій складник МС – мовні оцінки та мовний ідеал. Через постійні порівнювання фіксується розрив між тим, якою мовна дійсність є і якою вона має бути. Мовлення, наприклад, оцінюють як нормативне або ненормативне, мовну поведінку – як правильну або неправильну, різні події – як корисні або шкідливі для мови.

МС визначає мовну поведінку. Тож є підстави виділити четвертий складник – мотиваційно-поведінковий. Це настанови, тобто готовність діяти відповідно до прийнятих орієнтацій та імперативів. Скажімо, якщо людина невдоволена мовними знаннями, в неї виникає стимул поглибити їх. У дво- й багатомовному середовищі – бажання (чи небажання) вживати або опановувати нерідну мову (*Пилип Селігей*).

Текст 3

Проблема зниження рівня мовної компетенції та «суржикізація» сучасного українського мистецтва та медійного простору є на сьогодні однією з найактуальніших, тому що створює загрозу для 41 Українська мова культурного розвитку й розвитку нації загалом. У сучасній Україні стало напрочуд мало «сильних мовних особистостей» (термін, запроваджений Т. Космедою для позначення носіїв мови, які володіють нею досконало, на дуже високому рівні). Мовна особистість – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань, репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної

роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку. Це мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою [11, с. 85]. Деякі мовознавці пов'язують суржик із деструкцією мовної особистості, її духовною деградацією, зведенням мислення до примітиву, однак такі думки, як вважає О. Селіванова, потребують доведення шляхом психологічних, а можливо і психіатричних досліджень і видаються якоюсь мірою тенденційними і заангажованими [9, с. 710]. Американська соціолінгвістка Л. Біланюк наголошує на тому, що для деяких українців суржик – рідна мова, мова їхніх батьків, прищеплена в дитинстві, носіями якої є переважно урбанізовані мешканці села; дослідниця підкреслює, що формування суржику із вищенаведених мотивів є ознакою першого покоління, наступне ж наслідує мову батьків без якоїсь соціальної мотивації [18]. Є зовсім мимовільні носії суржику (і їх найбільше), які вже засвоїли його як родовий спадок. Є ті, які використовують суржикові форми тому, що просто не знають літературних; є ті, які, добре знаючи літературні форми, все ж оперують суржиковими, щоб «не виділятися». Суржик у мові інших засвідчує, що вони перебувають у дорозі від української мови до російської, але є й ті, чий суржик – то шабель у поступовому поверненні від російської до рідної української мови [7].

Образ виконавців, які використовують суржик не лише у побутовому спілкуванні, а й у медіапросторі та творчості, проникають у повсякденне життя людини та здійснюють неабиякий вплив на мовну свідомість своїх прихильників. Образ (імідж) виконавця формується за допомогою відповідних лінгвосеміотичних засобів, серед яких центральне місце посідає суржик. До головних властивостей іміджу як соціально зорієнтованого відображення образу виконавця належить семіотична здатність людини до кодифікації реальності, інформативність, символічність, емоціогенність, соціальна та ціннісна орієнтованість, здатність до регулярної відтворюваності сформованого образу в комунікативних ситуаціях, до його закріплення у свідомості адресата, що дає змогу віртуалізувати інформаційний простір і керувати потребами індивіда [6, с. 133]. Імідж – це ментальне утворення з певним емоційним забарвленням, яке формується за допомогою цілеспрямованого комунікативного впливу з метою закріплення у свідомості адресата цілісної системи уявлень та оцінок, пов'язаних з об'єктом, для досягнення певних цілей [2]. Імідж популярного виконавця створюється вербальними, візуальними та аудіовізуальними засобами в результаті діяльності іміджмейкера з метою створення бажаної реакції масової аудиторії зацікавлених осіб. Вербальний імідж – це думка, яка формується про людину на основі її мовної продукції, на основі того, що і як вона говорить. До поняття «вербальний імідж» належать слова, написані і проговорені, а також темп, інтонація, паузи в мовленні, гучність, змістові наголоси, які також мають вплив на формування вербального іміджу. Уведення до вербального іміджу суржикізмів, безумовно, є дієвим інструментом побудови загального позитивного іміджу виконавця. Підтвердженням цієї тези є дослідження Н. Дзюбишиної-Мельник «Суржик і суржикізми: стилістичні ресурси», в якому вона аналізує використання росіянізмів-інтерферентів (суржикізмів) у художніх текстах з кінця XIX до початку XXI ст. та класифікує суржикомовних персонажів в опозиції «свій – чужий» [1]. Незнання або недостатнє знання літературної української мови не розглядається як фактор, який мав би перешкоджати входженню особистості до елітарного кола, а навпаки, робить виконавця ближчим до «народу», який повсюдно послуговується суржигом (*Катерина Тараненко*).

Текст 4

Мова, безперечно, живе в часі, у відповідну історичну епоху, що в ній відображається, реалізуючись у різних видах мовленнєвих практик. Ця еволюційна якість закладена в ній як константна. Постулат про змінність мови в часі належить, як відомо, до методологічних засад традиційного мовознавства. Мова змінюється, але це ще не означає, що вона лише

вдосконалюється. Р. Якобсон слушно зауважив: «Що стосується фактора часу, то тут я наведу власні заперечення, які я висунув раніше, проти усталеної думки про статичний характер мовного коду. Вони зводяться до того, що кожна зміна спочатку виникає в лінгвістичній синхронії в процесі співіснування і вимушених змін (...), і новомодних. Отже, лінгвістична синхронія сама виявляється динамічною; кожний мовний код на всіх його рівнях змінюється, і в кожній зміні одна з одиниць, що по чергово трансформуються в іншу, має додаткову інформаційну значущість і набуває певного маркованого статусу на противагу нейтральному, немаркованому статусу іншої одиниці». Які ж зміни у функціонуванні одиниць української мови спостерігаються в синхронії, що певною мірою характеризує «мовний смак» і «мовне чуття» носіїв української мови? Ще в другій половині ХХ ст. вважалося, що джерелом літературної мови є художня література, тексти художнього мовлення, красного письменства. Класична дефініція терміна «українська літературна мова» — мова, що оброблена майстрами слова, тобто письменниками. Однак сучасна українська літературна мова розвивається, «оновлює» свою літературну норму здебільшого за рахунок мови ЗМІ, повсякденної розмовної комунікації, зокрема й репрезентованої і в інтернет-ресурсах. Власне зміною джерела формування літературної норми пояснюють і факт втрати нормою колишньої жорсткості й однозначності. Варіантність норми — це не завжди ознака її розхитування, втрати стабільності, але й показник гнучкості й цільової її пристосованості до життєвих ситуацій спілкування, дискурсу, тобто «тексту, зануреного в життя». Спостерігається збільшення варіантних форм, що, очевидно, пояснюється прагненням увиразнити мовлення, зробити його відмінним від традиційного. Це дає користувачам мови більше можливостей для вибору; мовні форми «конкурують» між собою, обростають прагматичними смислами, дещо збагачується стилістика. Зазначене простежуємо і в системі наголошування: йдеться про наявність двох паралельних наголосів переважно у конкурентних слів іншомовного походження. Сьогодні ще невідомо, який варіант наголошення «переможе»: *демаркетинг, демаркетинговий, маркетинг, дискурс, екстазія, ізометрія, стартер* та ін.

Спостерігаємо також «навалу» запозичень, появу синонімічних слів до лексем питомо українських, що приходять з англійської мови: *бартер, брейк, бутік, грант, дайджест, дилер, ексклюзив, маркет, супермаркет, міні-маркет, ноу-хау, офшор, промоутер, рейтинг, рокер, іюп, шопінг, шоумен, шоубізнес* і под. Таке явище не назвемо однозначно позитивним, ураховуючи, що запозичення стосуються навіть «інтимних» категорій мови, що відображають ментальність її носіїв, специфіку національного характеру. Ідеться про запозичення вигуків на зразок «*Unc!*», «*Bay!*», «*Okey!*», «*Copi!*», «*Super!*» та ін. Вигук, як відомо, моделює спонтанну емоційну реакцію мовця, що повинна репрезентуватися лінгвістичними формами, які є для відповідної мови споконвічними, питомими. Зменшення кількості споконвічних українських вигуків, що функціонують у мовленні українців, — явище, що не викликає схвалення, оскільки частково зникає й національна своєрідність мови. Занепокоєння викликає й надмірне використання чужих номінацій на позначення предметів і явищ довкілля. О. Забужко з цього приводу зауважує: «Сучасна криза, яка опанувала українське суспільство, є насамперед кризою українського мовомислення. Нація, котра мислить про світ і себе в ньому категоріями позиченої мови (метамови), неминуче мислить несамотійно — себто сходить з єдиної, унікальної позиції у всесвіті, приділеної лише їй, знепритомнюється щодо цієї позиції (щодо самої себе)...». Однак, безперечно, в окремих випадках запозичення окреслюють нові поняття чи відтінки значення, моделюють відповідні прагматичні смисли, що відсутні в мовному резерві українців, наприклад, агресія Росії щодо України, яка актуалізувалася в період кінця 2013 — початку 2014 рр., призвела до миттєвої лінгвокреативної реакції носіїв української мови — введення в розмовний обіг українського мовного простору лексеми зневажливої, іронічної тональності *рашен* з актуалізованим новим смислом, що слугує для номінації росіян-загарбників, російського війська-агресора, ширше — росіян, які виявляють агресію щодо України, її незалежності. Окреслене запозичення слугує для репрезентації відмінностей між нейтральною, немаркованою номінацією представників російської нації («*росіяни*») й оцінно і стилістично маркованим

нововведенням, яке розглядаємо як евфемізм. У цьому разі маємо семантичний неологізм, оскільки лексема *рашен* функціонувала в мовленні українців, але у вужчому значенні — «росіянин, який виявляє недолугість, неосвіченість, заскорузлість мислення» (*Тетяна Космеда*).

Текст 5

В одному зі своїх інтерв'ю газеті «День» О. Пахльовська сказала: «Поезія починається ще ДО слова — і лише тоді народжується СЛОВО» (Пахльовська О. «Інтелектуальна та моральна криза православ'я за лаштунками третього Риму» // *День*. — 2009. — 30 грудня). Ту саму думку, але в образній формі, не раз висловлювала і Л. Костенко. Її художньо втілено у вірші «*Душа моя, знайдибіда!*», який закінчується словами: *І десь над гранями свідомості є те, чого іще нема* (Костенко Л. В. *Вибране*. — К., 1989). Втілена у слові поезія — це результат цілеспрямованих і свідомих естетичних пошуків. Вона відображає світогляд митця, його образне мислення, у якому прагматичний досвід реального життя і духовні цінності внутрішнього світу поєднані в одне ціле.

Поетична мова Л. Костенко — це яскравий і самобутній світ, явлений у слові. Коли б спробувати стисло охарактеризувати її, то найвлучнішими, напевно, були б слова самої письменниці: *гармонія крізь тугу дисонансів*. І це тому, що загострене світовідчуття поетеси виявляється у всіх елементах довершеної мовностильової структури її метафор.

Концептуально вигострені й емоційно насажені метафори Л. Костенко переважно стосуються основних аспектів буття людини: часу і життя, війни і миру, природи і мистецтва, слова і мови, історичного минулого, кохання і свободи у всіх її проявах тощо. Проте ці вічні теми письменниці інтерпретує по-своєму, демонструючи філософічність мислення та витончений мовний смак. Виражена означуванням словом у метафоричній моделі та чи та тема набуває стереоскопічності, диференціюється і проявляється несподіваними гранями. Так, *життя* постає то як *страшна корида*, то як *оббирання з реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу*, то як *божевільне ралі*. Час — то як *ріка*, то як *диригент*, то як *страшний безжалісний чаклун*, то як *чорні лебеді*. Як видно з наведених прикладів, для метафор поетеса добирає слова найбільш промовисті, сприймає їх оголеними нервами, відчуває в кожному *нестачу мікрвольта і зайвий міліграм*.

Поетичному слову Л. Костенко надає особливої ваги, бо сприймає його як духовну субстанцію. У неї існує *потреба слова, як молитви*, тобто «слова щирого, яке вигоює рани, дозволяє бачити день завтрашній і позавтрашній, яке не простить замулення джерел пам'яті або нехтування чийось сьогоднішнім пронизливим стражданням» (Брюховецький В. Ліна Костенко: Нарис творчості. — К., 1990. — С. 213; далі — Брюховецький). Водночас, образно характеризуючи слово, поетеса часто вдається до його опредметнення: *слово-брила*, *слово-філігрань* тощо. Така матеріалізація слова не тільки створює пластичний, зримий образ, а й підкреслює його важливість. Л. Костенко визнає силу слова і з пієтетом ставиться до нього, про що свідчать метафори: *А слово — струм. А слово — зброя. А віще слово — вічове*. Проте не всі слова мають таку властивість. Є багато *байдужих слів металу нетривкого, є зацьковані слова, існує й забрехує слово*.

Для характеристики слова поетеса використовує також фітоморфні метафори: *прекрасних слів одквітлі вже пелюстки, посіяне слово не сходить в полях* та ін. Описуючи в поезії «*Біль єдиної зброї*» *слова́ як жита*, Л. Костенко поширює асоціативне поле цієї метафори на мову: *Слова росли із ґрунту, мов жита./ Добірним зé рном колосилась мова./ Вона як хліб. Вона мені свята./ І кров'ю предків тяжко пурпурова*.

Фітоморфні метафори посилені порівняннями, які водночас виступають перехідною ланкою від одного рівня асоціацій до наступного. В останніх двох рядках, які звучать як підсумок, дається найвища оцінка мови — *свята́*.

У метафорах Л. Костенко відображені, з одного боку, універсальні закони світобудови, а з другого — індивідуальноавторські уявлення про світ. Проникна когнітивність її метафор дає підстави сказати словами В. С. Брюховецького: «самому означенню в слові передували якісь глибинні духовні пошуки» (Брюховецький, 211). Тільки

поет із масштабним і філософічним мисленням, міг написати прості й водночас гранично мудрі слова: *усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки*. Напевно, глибоке усвідомлення цього метафорично сформульованого закону універсуму, а також висока національна свідомість визначили засадничий принцип поетичного мовомислення Л. Костенко — осмислення сучасного й моделювання майбутнього на основі багатогранного і повчального досвіду минулого. Усвідомлення власних національних кодів, знання історії свого народу, засвоєння її уроків допомагають уникнути помилок у майбутньому, тому й пише поетеса: *Навчи мене, навчи, о Чигирине! Колодязь твій глибокий не змілів./ Усе святе, усе неповториме,/ усе чекає невимовних слів...*

Прониклива мудрість поетичного узагальнення перевищує суто семантичний зміст наведених рядків. Слово *колодязь* під впливом контексту розширює свій семантичний обсяг і асоціюється з історичними джерелами, знаннями, які ще необхідно пізнати й донести до молодших поколінь. Цю місію має виконати саме поет, бо він — *медіум історії*, він *природний, як природа*. *Од фальші в нього слово заболить*. С. Я. Єрмоленко наголошує, що видатні митці своєю творчістю «випереджають час і пророкують національне відродження. Таким був геній Тараса Шевченка, такими були мовні особистості І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Довженка» (Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). — К., 1999. — С. 354). Такою, на наше глибоке переконання, є і Л. Костенко, яка в одному із своїх творів сказала: *Ще не було епохи для поетів, але були поети для епох* (Лариса Кравець).

СХЕМА КОМПЛЕКСНОГО СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

1. Сильова належність тексту, підстиль, жанр. Форма існування тексту (усна, писемна).
2. Комунікативні властивості (екстралінгвальні ознаки) тексту.
3. Функціонально-стильове навантаження мовних засобів (оформити у вигляді таблиці).

Мовленнєва системність стилю і засоби її творення (за рівнями мовної системи) з прикладами з тексту	Комунікативні ознаки тексту

4. Структурно-композиційні особливості тексту (якщо є).
Це можуть бути:
  - дотримання формуляра-зразка (для текстів офіційно-ділового стилю);
  - розташування тексту колонками (для газетного підстилю публіцистичного стилю);
  - рядкова форма вірша (для поетичного підстилю художньо-белетристичного стилю);
  - діалогічна форма мовлення (для розмовно-побутового стилю);
  - великий або малий за обсягом абзац (для прозового підстилю художньо-белетристичного стилю);
  - рубрикація, нумерація частин тексту (для офіційно-ділового, наукового стилів);
  - нумерація рядків (речень) у тексті (для конфесійного стилю).
5. Тип мовлення (різновид тексту за способом організації).
6. Експресивний колорит (якщо є).

ЗРАЗОК КОМПЛЕКСНОГО СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Цмин пісковий (Helichrysum arenarium) – народні назви: безсмертник пісковий, сухоцвіт, золотосонячник, золотоситка.

Жовчогінний ефект безсмертника експериментально встановлено в лабораторії І.П. Павлова. Подальше вивчення підтвердило сприятливу дію настойки безсмертника при гострих і хронічних захворюваннях печінки і жовчного міхура, а також при посиленні секреції шлунку та 12-палої кишки.

Але в Україні настої цмину вживаються з давніх часів. Назву свою ця рослина одержала від імені бога сонця – Геліоса. В поєднанні Helios + chrysos – золото (грецьк.) одержалася назва цієї золотої рослини, квітки якої відблискують на сонці золотом. Назва arenarium походить від лат. прикметника arenaris – пісковий.

(Попов А. П. Лікарські рослини в народній медицині. 2-ге вид. Київ: Здоров'я, 2004. С. 173).

1. Текст належить до наукового стилю, науково-популярного підстилю, жанр – довідник. Форма існування тексту – писемна.

2. Комунікативні властивості тексту:

- точність, ясність вираження думки;
- однозначність;
- об'єктивність;
- узагальненість змісту;
- пізнавальна спрямованість тексту;
- логічність, послідовність у викладі думок;
- аргументованість тверджень;
- повнота і вичерпність інформації;
- стислість, лаконізм;
- популярність, доступність викладу інформації (у зв'язку з належністю до науково-популярного підстилю).

3. Функціонально-стильове навантаження мовних засобів.

Мовленнєва системність стилю і засоби її творення (за рівнями мовної системи) з прикладами з тексту	Комунікативні ознаки тексту
<p><u>Фонетика</u> Велика середня довжина слова: <i>золотосонячник, жовчогінний, експериментально, встановлено, лабораторія, захворювання, дванадцятипала.</i></p>	інформаційна насиченість; точність вираження думки
<p><u>Графіка</u> 1. Використання цифрових позначень: <i>12-палої.</i> 2. Застосування латинської графіки для позначення термінів: <i>Helichrysum arenarium.</i> 3. Загальноприйняті графічні скорочення: <i>chrysos – золото (грецьк.); від лат. прикметника arenaris.</i> 4. Ініціали для скороченого запису імен та по батькові: <i>І.П. Павлов.</i></p>	стислість, лаконізм; точність вираження думки об'єктивність; узагальненість змісту стислість, лаконізм стислість, лаконізм
<p><u>Лексика</u> 1. Термінологічність словникового складу: <i>цмин пісковий, Helichrysum arenarium, безсмертник пісковий,</i></p>	точність, ясність вираження

<p><i>жовчогінний ефект, гострі і хронічні захворювання, печінка, жовчний міхур, посилення секреції шлунку, дванадцятипала кишка, прикметник.</i></p> <p>2. Використання слів іншомовного походження – інтернаціоналізмів: <i>ефект, експериментально, лабораторія, хронічний, секреція.</i></p> <p>3. Уживання переважно однозначних слів; багатозначні слова використовуються в тих значеннях, які закріплені за науковим стилем: <i>ефект встановлено в лабораторії; сприятлива дія</i> (пор.: <i>установлювати</i> – “3. Визначати, розпізнавати за певними ознаками <...> // Відкривати або стверджувати що-небудь, довівши, обґрунтувавши” [СУМ: X: 498]; <i>дія</i> – “4. Вплив на кого-, що-небудь” [СУМ: II: 311]).</p> <p>4. Терміни-метафори: <i>гострі захворювання, жовчний міхур.</i></p> <p>5. Велика питома вага абстрактної лексики: <i>вивчення, ефект, дія, секреція, посилення, захворювання, поєднання.</i></p> <p>6. Обмежене використання експресивно забарвленої лексики, елементів образності: <i>квітки відблискують на сонці золотом; епітет золотава рослина.</i></p> <p>7. Терміни-дублети і синонімічні заміни в народних назвах: <i>цмин – Helichrysum arenarium – безсмертник – сухоцвіт – золотосонячник – золотоситка – рослина</i> (родове поняття).</p>	<p>думки; однозначність</p> <p>об’єктивність; точність, ясність вираження думки</p> <p>точність, ясність вираження думки; однозначність</p> <p>пізнавальна спрямованість; стислість, лаконізм</p> <p>узагальненість змісту</p> <p>доступність викладу, прагнення зацікавити науковою інформацією (науково-популярний підстиль)</p> <p>повнота і вичерпність інформації</p>
<p><u>Морфеміка і словотвір</u></p> <p>1. Суфікси абстрактних іменників: <i>вивчення, посилення, захворювання, поєднання, секреці[йа].</i></p> <p>2. Основоскладання та суфіксація як способи творення термінів: <i>жовчогінний, дванадцятипала, експериментальний.</i></p>	<p>абстрактність, узагальненість змісту</p> <p>повнота і вичерпність інформації; стислість</p>
<p><u>Морфологія</u></p> <p>1. Номінативна будова тексту (кількісне переважання іменних частин мови – іменників та прикметників).</p> <p>2. Висока частотність іменників середнього роду: <i>вивчення, посилення, захворювання, ім’я, поєднання.</i></p> <p>3. Безособова форма дієслова на -но: <i>експериментально встановлено.</i></p> <p>4. Теперішній постійний час дієслова як морфологічна стилістема в наукових текстах: <i>настої цмину вживаються.</i></p> <p>5. Використання дієслів у формі минулого часу зумовлене описом історії наукових досліджень: <i>подальше вивчення підтвердило; рослина одержала назву.</i></p>	<p>абстрактність змісту</p> <p>абстрактність, узагальненість змісту</p> <p>об’єктивність</p> <p>абстрактність, узагальненість змісту</p> <p>пізнавальна спрямованість тексту; логічність, послідовність у викладі думок</p>
<p><u>Синтаксис</u></p> <p>1. Номінативний вступ (різновид односкладного називного речення) як синтаксична стилістема в жанрі довідника: <i>Цмин нісковий (Helichrysum arenarium)...</i></p> <p>2. Конструкція розщепленого присудка (тенденція до десемантизації дієслова): Назву свою ця рослина одержала від імені...</p> <p>3. Нанизування Род. відмінків іменників:</p>	<p>логічність, послідовність у викладі думок; стислість, лаконізм</p> <p>об’єктивність; повнота і вичерпність інформації; точність</p> <p>повнота і вичерпність</p>

<p><i>сприятлива дія настойки безсмертника; посилення секреції шлунку та 12-палої кишки; назву одержала від імені бога сонця.</i></p>	<p>інформації; точність, однозначність</p>
<p>4. Пасивні безособові конструкції:</p>	<p>об'єктивність; узагальненість</p>
<p><i>Жовчогінний ефект ... встановлено в лабораторії...</i></p>	<p>змісту</p>
<p>5. Переважно прості, невеликі за обсягом речення.</p>	<p>доступність, дохідливість</p>
<p>6. Речення, ускладнені однорідними членами (напр., 3-тє реч.).</p>	<p>мови (науково-популярний підстиль)</p>
<p>7. Складнопідрядне речення з підрядним означальним:</p>	<p>повнота і вичерпність</p>
<p><i>...назва цієї рослини, квітки якої відблискують...</i></p>	<p>інформації</p>
<p>8. Порядок слів у реченнях переважно прямий, об'єктивний.</p>	<p>точність, ясність вираження</p>
<p>Інверсований порядок слів використано:</p>	<p>думки</p>
<p>а) в термінологічних назвах:</p>	<p>логічність; об'єктивність</p>
<p><i>цмин пісковий, безсмертник пісковий;</i></p>	<p>викладу інформації</p>
<p>б) у науково-популярному викладі думок:</p>	<p>логічність</p>
<p><i>Назву свою ця рослина одержала від імені...; В поєднанні Helios +</i></p>	<p>точність, ясність; логічність</p>
<p><i>chrysos... одержалася назва...</i></p>	<p>прагнення зацікавити читача, виділити важливу інформацію</p>

4. Структурно-композиційні особливості тексту – абзаци невеликі за обсягом (належність до науково-популярного підстилю).

5. Тип мовлення – розповідь.

6. Експресивний колорит – нейтральний.

**ЗРАЗКИ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ ДЛЯ
АНАЛІЗУ ТЕРМІНОСИСТЕМИ НАУКОВОГО ТЕКСТУ
(за матеріалами підручника О. Селіванової [56])**

Текст 1

Проблеми інкультурації та акультурації. Культурний шок

У процесі соціалізації індивіда здійснюється його *інкультурація*, яка є засвоєнням людиною культурних норм, цінностей, надбань певного угруповання, набуттям культурної ідентичності, тобто усвідомленням своєї належності до певної культури шляхом ототожнення себе, свого світогляду, поведінки з культурними зразками, що дає змогу людині орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власну життєдіяльність, передбачувати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру й форму спілкування.

Терміни «інкультурація» і «соціалізація» інколи розглядаються як синоніми на підставі широкого розуміння культури як будь-якої біологічно не успадкованої діяльності, закріпленої в певних результатах. Однак більшість дослідників усе ж розмежовують ці терміни: соціалізація є гармонійним входженням індивіда до соціального середовища, а інкультурація трактується як засвоєння ним духовної й матеріальної культури соціуму й етнічної групи, представником якої людина є. *Результатом інкультурації є емоційна та поведінкова схожість індивіда з іншими членами групи й відмінність від представників інших етнокультурних груп.*

Американський антрополог М. Херсковіц, учень Ф. Боаса, розглядав інкультурацію на двох рівнях. *Перший* (дитинство) забезпечує стабільність культури, адже дитина засвоює культурний досвід попередників у незмінному вигляді, ще не маючи змоги оцінити його. На цьому рівні діти навчаються найважливішим елементам, установкам і нормам культури, набувають певних культурних навичок, однак їхнє ставлення до засвоєного є некритичним, оскільки діти лише слідуєть правилам культурної гри, відтворюють уже наявні в культурі зразки, уникаючи випадкових і нових елементів. Цей етап триває до завершення підліткового віку. Осередками інкультурації для дитини є родина, вікова група, школа, ЗМІ, церква, спортивні й інші гуртки.

Психологічними механізмами інкультурації на цьому етапі вважаються імітація як усвідомлене наслідування певної моделі поведінки; ідентифікація як прагнення дитини до ототожнення з батьками, близькими людьми; почуття сорому та провини як негативні механізми.

Другий рівень (зрілість) є усвідомленим засвоєнням культурних норм і цінностей й оцінкою їх під кутом зору власних потреб і наслідків культурної ідентифікації. Така оцінка детермінує можливі зміни в культурі, надає їй динамізму при збереженні певних консервативних структур, оскільки зріла людина може не приймати або заперечувати деякі культурні явища та вносити до культури відповідні зміни. Гармонійна й послідовна інкультурація завершується формуванням *менталітету* як сукупності установок і можливостей індивіда мислити, відчувати та сприймати світ, ідентифікуючи себе із соціокультурною спільнотою. Інститутами інкультурації на цьому рівні є навчальні заклади, професійне середовище, родина, громадянське суспільство, засоби масової інформації тощо.

Випадки різного ступеня адаптації людини у процесі життєдіяльності до іншої культури внаслідок різноманітних культурних контактів отримують в етнології назву «аккультурація».

Акультурація є процесом засвоєння людиною чужої культури, адаптацією до нових культурних умов із метою досягнення сумісності із соціокультурним середовищем.

Дослідники виокремлюють чотири головних форми акультурації:

1) асиміляцію як прийняття людиною чужої культури при відмові від власної, первинної;

2) сепарацію – заперечення чужої культури при збереженні власної культурної ідентичності;

3) маргіналізацію – утрату власної первинної культурної ідентичності при відсутності зацікавлення в чужій культурі через дискримінацію чи сегрегацію з боку чужої культури;

4) інтеграцію – поєднання своєї й чужої культури.

Акультурація здійснюється шляхом формування етнокультурної та мовно-культурної компетенції (чужої мови та культури).

Результатом акультурації є адаптація індивіда до життя в чужій культурі.

Вплив чужої культури на людину спричиняє психічну напругу, стрес через неповну акультурацію, нетотожність культур, що в етнологічній літературі отримало позначення **«культурний шок»**. Термін уведений американським дослідником Р. Обергом у 1955 р.

Культурний шок виникає на підставі різкого розходження матеріальних і духовних культур двох народів, що виявляється в умовах особистісного, безпосереднього контакту представників однієї культури із представниками іншої й супроводжується нерозумінням, неадекватною інтерпретацією або прямим відторгненням із позицій власної культури.

Виявами культурного шоку є напруга через зусилля, спрямовані на досягнення психологічної адаптації; почуття втрати; почуття самотності; порушення рольових очікувань і самоідентифікації; тривога від усвідомлення культурних розбіжностей, яка може перетворюватися на відразу до нової культури; почуття меншовартості через неспроможність справитися із ситуацією.

Культурний шок спричинений руйнуванням звичної системи орієнтацій, стереотипів, норм і цінностей. Він може мати негативні й позитивні наслідки. Сучасні дослідники розглядають його як частину звичайного процесу адаптації до нових умов, що сприяє культурному розвитку особистості.

У міжкультурній комунікації застосовується термін **«комунікативний шок»** – різке усвідомлюване розходження в нормах, традиціях спілкування народів, що виявляється в умовах безпосередньої комунікації й викликає подив, неадекватно інтерпретований представником однієї лінгвокультурної спільноти з позицій власної комунікативної культури.

Комунікативний шок може викликати комунікативні шумові ефекти або спричинити комунікативний конфлікт чи цейтнот.

Результати акультурації визначаються зрілістю культур, способами міжетнічних контактів (завоювання, економічна експансія, політичний вплив, мирне співробітництво тощо), глобальною та регіональною ситуацією, мовною політикою держави в умовах полілінгвокультурної ситуації в країні чи регіоні тощо.

Текст 2

Завдання, принципи й напрями когнітивної лінгвістики

Когнітивна галузь мовознавства отримує два головних вектори досліджень. Перший пов'язаний із вивченням індивідуальних особливостей когніції людини й використання з цією метою природної мови, другий орієнтований на реконструкцію віртуальної колективної свідомості носіїв мови, їхньої здатності до пізнавальної й мовленнєвої діяльності.

Головними **завданнями** когнітивної лінгвістики є: 1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; 2) визначення специфіки категоризації та концептуалізації досвіду в колективній свідомості носіїв мови; 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті взагалі; 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, комунікативній діяльності; 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; 6) установлення співвідношення мовних структур із когнітивними тощо.

Об'єктом уваги представників когнітивної лінгвістики насамперед була **когніція** – пізнавальний процес, результатами якого є набуття досвіду, отримання знань шляхом сенсомоторного сприйняття світу за допомогою органів чуття, обробки й переробки набутих

знань на підставі внутрішнього рефлексивного досвіду, систем категоризації та концептуалізації, а також мовної інтерпретації та переінтерпретації. Когніція ґрунтується на психічних функціях свідомості, які утворюють психофункціональний континуум: мисленні, відчуття, почуття, інтуїції та трансценденції, за К. Юнгом, а також на їхній взаємодії з діяльністю позасвідомого, рівень переробки інформації якого, на думку сучасних дослідників, набагато перевищує рівень свідомих процесів.

Дослідники розглядають складний нейропсихофізіологічний механізм когніції людського мозку як такий, що будується на функціональній асиметрії правої й лівої півкулі, які мають свою спеціалізацію (вважається, що ліва півкуля забезпечує вербальну комунікацію, діяльність, логічне мислення, аналітичні та класифікаційні здатності, а права відповідає за цілісність зорового сприйняття, породження емоцій, невербальну комунікацію, має образний і синтетичний спосіб обробки інформації, індивідуалізує об'єкти шляхом миттєвого чуттєвого аналізу й інтуїтивної орієнтації); а також на взаємодії двох півкулі, поєднаних міжпівкульною спайкою (мозолястим тілом) і комісурами, через які відбувається синхронізація й інтеграція діяльності півкулі.

Дослідження такої взаємодії для лінгвістів є важливим, зважаючи на її реалізацію в мовленнєвій діяльності людини. Чимало сучасних нейрофізіологів вважають, що права півкуля відповідає за сферу прагматики, а власне лінгвістичні знання (фонологія, морфологія, семантика, синтаксис), очевидно, є прерогативою лівої півкулі. Однак попри значну кількість дослідів функцій різних ділянок головного мозку, проблема нейрофізіологічного підґрунтя когніції залишається відкритою й дискусійною.

У когнітивній лінгвістиці розгляд проблеми когніції, зокрема, когнітивних структур і процесів, їхньої мовної репрезентації, залежить від базових антиномій принципів когнітивної лінгвістики: когнітивізму / конекціонізму та модуляризму / холізму.

Когнітивізм кваліфікується одночасно як перший етап розвитку когнітології і як один із принципів когнітивної лінгвістики, згідно з яким людська когніція (пізнавально-мисленнева діяльність) уподібнюється комп'ютерним операціям із символами, обчисленню (**комп'ютації**), а структури репрезентації знань – жорстким схемам при ігноруванні антропологічних, культурних, нейрофізіологічних характеристик людини.

Когнітивізм розглядався лінгвістами з досить критичних позицій через спрощення його погляду на мову, механістичність і технократизм, відображальний характер ментальних репрезентацій, однак таке спрощення зумовлює високу пояснювальну спроможність деяких простих когнітивних операцій, що визначають поведінку людини. До того ж цей принцип уможливив розробку експертних систем, баз знань, лінгвістичних процесорів різних типів, а також сприяв вирішенню проблем автоматичної обробки природної мови, оптимізації систем машинного перекладу тощо.

Альтернативою когнітивізму став другий етап когнітивних досліджень – **конекціонізм** (від англ. *connection* – зв'язок), що розглядається і як дослідницький принцип, згідно з яким структури знань є адекватними нейрофізіологічному устрою людського мозку, його мережі нейронних клітин і зв'язків між ними за умови паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації різними процесорами та їхній взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів.

Модуляризм є одним із принципів когнітивного моделювання структур зберігання, обробки, переробки й використання мовних знань і передбачає наявність у мовленнєвому механізмі людини ряду незалежних й автономно працюючих систем обробки вихідної інформації – модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, що не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів. Модулі автономні, кожний із них відповідає за певну функцію сприйняття. Так, один модуль розпізнає обличчя, інший – слова.

Альтернативним модуляризму є принцип **холізму**, що передбачає розгляд людської свідомості як цілісної функціональної системи, у якій мова є епіфеноменом когніції, однією з підсистем, підпорядкованою спільним когнітивним законам. Холізм виходить із принципу

паралельності (одночасності) переробки інформації, отриманої від різних джерел, і її взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів. На думку Р. Джекендоффа, сенсорний, моторний і вербальний типи інформації можуть бути виведені на один рівень концептуальної структури і є сумісними.

Сьогодні когнітивна лінгвістика активно інтегрується із традиційними й новими галузями мовознавства, результатом чого є виникнення її перспективних *напрямів*, як-от: когнітивної фонетики, когнітивної семасіології й ономасіології, когнітивних аспектів граматики (морфології та синтаксису), стилістики, а також когнітивно орієнтованих галузей теорії тексту (зокрема, когнітивної поетики), лінгвопрагматики, теорії мовної комунікації, дискурсології тощо.

Текст 3

Паравербальні засоби мовної комунікації. Паралінгвістика

Паравербальні засоби комунікації є супровідними для вербального мовлення знаковими засобами, що відіграють значну роль у процесі спілкування, зокрема, реалізують протишумову програму мовлення, доповнюють й уточнюють його, надають емотивності й експресивності і т. ін. Дослідники вважають ці засоби рудиментами спілкування, другорядними й допоміжними, хоч, за підрахунками лінгвістів, вони передають значно більшу кількість інформації (від 93 % до 60 %), ніж вербальні. За даними О. Петрової, при знайомстві в перші 12 секунд спілкування 92 % отриманої співрозмовниками інформації має паравербальну форму.

Паравербальні засоби комунікації є об'єктом окремої галузі комунікативної лінгвістики – *паралінгвістики*, становлення якої як самостійної дисципліни відбулося у 50-60-ті р. р. XX ст. у межах американської антрополінгвістики (Е. Сепір, Дж. Болінджер, А. Хілл, Р. Холл, А. Браун, Р. Бердвістел й ін.), хоч окремі дослідження паралінгвістичної проблематики розпочалися ще у 30-ті рр. у СРСР (С. Поливанов, М. Юшманов, Л. Щерба- та ін.), у Празькому лінгвістичному гуртку й Женевській школі.

Термін «паралінгвістика» уведений американським лінгвістом А. Хіллом у 40-і рр. XX ст.

Загальними напрямками досліджень паралінгвістики є:

диференціація паравербальних засобів за різними параметрами, встановлення їхнього зв'язку з вербальними;

опис паравербальних універсалій, етноунікалій й індивідуальних кінем;

вивчення їхнього онтогенезу й філогенезу, особливостей текстової вербалізації, функцій у комунікативних актах різних типів тощо.

Дискусійним питанням сучасної паралінгвістики є типологія кінем. У 70-ті рр. найбільш поширеною була класифікація кінем на *фонаційні*, *кінетичні* та *графічні*. Згодом класифікація уточнювалася й доповнювалася.

За ступенем інформативності наявний поділ невербальних засобів на *неусвідомлені*, *експресивні*, *імітувальні*, *символічні*, *професійні*, *рудиментарні*, *вказівні* й *етикетні*.

На підставі ознак умисності й невмисності невербальні засоби поділяються на: 1) *поведінкові*, зумовлені фізіологічними реакціями; 2) *невмисні*, пов'язані зі звичками людини (інколи їх називають адапторами) і 3) *власне комунікативні* знаки.

За формою представлення кінеми поділяються на *безпосередні* (супровідники усного мовлення) й *опосередковані* (супровідники писемної та друкованої комунікації). Опосередкованими кінемами є шрифт, курсив, фарба, підкреслення, малюнки, діаграми, таблиці, формули, фотографії тощо, представлені в письмових і друкованих текстах.

Безпосередні кінеми, що супроводжують усну комунікацію, диференціюються по-різному. К. Геворкян розмежовує кінеми трьох типів: норми (жести), міміку (мікрожести), рухи тіла (макрожести).

Ми пропонуємо поділ кінем на

фонаційні (тембр, темп, мелодика, тон, гучність, дефекти, індивідуальні особливості і т. ін. мовлення, паузи тощо),

мануальні (жести),
 мімічні (рух м'язів обличчя),
 пантомімічні (рух тіла, голови, ніг, хода),
 образно-конфігураційні (колір шкіри, характер дихання, окулістика (погляд),
 відстань комунікантів (проксеміка),
 час спілкування (хронеміка),
 торкання (гаптика), одяг, постава, загальна манера поведінки мовця).

Комбінаторика паравербальних засобів із вербальними в мовленні має такі вияви: *повторення* як дублювання вербальних засобів паравербальними; *контрдикцію* як їхнє семантичне протиставлення; *субституцію* як заміну вербальних засобів кінемами; *доповнення* як модифікацію паравербальними засобами вербальних; *акцентування* як підвищення уваги за рахунок паравербальних засобів; *регулювання* як сприяння інтерактивності мовця й адресата.

У художніх текстах паравербальні засоби вербалізовані в авторських кваліфікаторах мовлення персонажів, тому *текстові кінеми* мають особливий статус як знаки паравербальних супровідників мовлення, змодельовані автором із метою смислового доповнення й увиразнення.

Природу формування паравербальних знаків пояснюють із різних позицій.

Перша представлена натуралістською концепцією, підґрунтям якої є дослідження Ч. Дарвіна, що встановив біологічну зумовленість невербальних виявів, зокрема, тих, що ідентифікують емоційні стани людини. Її підтвердженням є те, що мімічні рухи спричинені афективністю через накопичення нервової енергії, а у сліпоглухонімих дітей посмішка з'являється без копіювання й навчання.

Друга позиція є конвенціоналістською, що виводить природу паравербального знака з культурних традицій.

Консенсусом є поєднання цих підходів, згідно з яким певна частина кінем сягає філогенетичних глибин історії людства, решта ж семантизується у процесі соціалізації.

МАТЕРІАЛИ (УРИВКИ З НАУКОВИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ) ДЛЯ АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. У нинішніх умовах розвитку української незалежної державності важливу роль відіграють засоби масової інформації, що є одними з найефективніших засобів експресивного вираження думки, оновлення та збагачення образних ресурсів мовлення. Відтак найактивніші процеси лексико-семантичних перетворень відбуваються в мові друкованих засобів інформації, передусім у мові газет. Сучасна лінгвістика на основі аналізу динамічних процесів розвитку семантики слова актуалізує теоретичні питання мовної номінації, зокрема зв'язку між семантичною структурою слова та його функціонуванням у мові газети.

Мова газети – різновид мови масової інформації в її писемній формі. Цей жанр виявляє виразну тенденцію до використання засобів мовної експресії та стандарту, оскільки газетна мова об'єднує тексти передових статей, орієнтовані на емоційний вплив, і тексти інформаційних повідомлень, спрямовані на передавання однозначної інформації про події чи факти. Сучасні друковані засоби інформації засвідчують певне стирання меж між цими двома способами передавання інформації.

Мова газети функціонує в рамках публіцистичного стилю, специфіка якого полягає в емоційно-оцінному висвітленні суспільного життя. У публіцистичному тексті (статтях, нарисах, памфлетах тощо) порушуються питання досить широкої тематики: економічні, політичні, моральні, філософські, а також питання культури, виховання та інших нагальних проблем. Однак газетна мова вийшла з жорсткої системи книжкових стилів і активно взаємодіє з розмовною мовою, виявляючи виражені тенденції тяжіння до експресії та образності – вагомим важелів впливу на сприйняття газетного тексту. Відкривається важлива закономірність: газетна мова розтягується між двома різноспрямованими стилістичними полюсами – діловим мовленням і мовою розмовної.

Дослідники відзначають, що мова засобів масової інформації, зокрема газетні тексти, безпосередньо реагують на лексико-семантичні зміни в сучасній мовній практиці, засвідчуючи активні явища вторинної номінації. Одним із найбільш ефективних засобів вторинної номінації в мові преси є метонімія, особливості функціонування якої в різних стилях мовлення вже вивчалися науковцями, проте й сьогодні залишаються окремі недосліджені її аспекти.

Особливої уваги сьогодні потребує дослідження функціонування метонімії в мові газети, оскільки саме в лексиці засобів масової інформації відбуваються найактивніші зміни. Виокремлення метонімії як лінгвістичного об'єкта, що ґрунтується на понятті переносного вживання – найбільш виразного чинника образності й експресії мовлення, пов'язане з такими явищами розвитку семантики слова, які найвиразніше виявляються в тексті, а найбільш сучасного наповнення набувають у газетному тексті.

Тож **актуальність магістерської роботи** зумовлена потребою вивчення проблеми метонімічних перенесень як явища вторинної номінації, яке характеризується високою продуктивністю та експресивно семантичними можливостями актуалізації змісту газетних повідомлень.

Саме в газетно-інформаційних матеріалах відбуваються помітні зміни в лексико-семантичній структурі мови, що зумовлені лінгвістичною необхідністю висвітлення найрізноманітніших подій суспільного життя, широкою доступністю газети, великим діапазоном вибору засобів впливу на реципієнта. «Образні засоби, в тому числі метафори, метонімії, епітети та інші тропи, можуть бути такою ж особливістю газетного тексту, як і в інших функціональних різновидах літературної мови» [7, 155]. Крім того, на нашу думку, сучасного наповнення вимагає й вивчення метонімії учнівською молоддю, яка засобом практичного оволодіння інформаційно-експресивними можливостями метонімії в газетному

тексті має навчитися послуговуватися цим видом лексичного перенесення значення слова в активному спілкуванні з метою надання своєму мовленню виразності й експресивності.

Явище метонімії привертало увагу багатьох лінгвістів. Метонімію як лексико-семантичне явище в різні роки досліджували О. О. Потебня (1905), Б. В. Томашевський, Є. М. Галкіна-Федорук (1954), М. М. Кожина (1977), Д. М. Шмельов (1977), А. В. Калінін (1978), В. М. Русанівський (1988), О. О. Тараненко (1989, 2000), О. Л. Новиков (1996), А. Г. Удинська (2005), Д.М. Шмельов та інші мовознавці. Однак дослідники мови газети (Д.Х.Баранник, І.К. Білодід, Г. О. Винокур, С.Я.Єрмоленко, М.А. Жовтобрюх, А. П. Коваль, М. С. Ковальчук, В. Г. Костомаров, Т. А. Коць, А. І. Мамалига, О. Мелещенко, Г.С. Одинцова, О.В. Шаповал та ін.) розглядали виключно загальні питання розвитку газетної лексики без вивчення проблеми функціонування метонімії. Лише в останні роки інтерес до метонімії як ефективного засобу увиразнення мовлення в газетно-інформаційному контексті активізувався в науковому середовищі. Зокрема, проблему метонімії як явища вторинної номінації в друкованих засобах масової інформації вивчала В. В. Зайцева.

У нашому дослідженні ми зосередимося на обґрунтуванні типів метонімічного перенесення в мові газети, його текстотвірній функції та на необхідності вдосконалення методики вивчення явища метонімії в загальноосвітній школі.

З'ясовано, що метонімія становить тип семантичного зсуву, перенесення назви з одного предмета на інший за ознакою суміжності асоціацій. За визначенням, представленим в українському літературознавчому довіднику (за ред. Р. Т. Гром'яка, В. І. Теремка), метонімія (грецьк. μετανομία – перейменування) – це слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з властивим для даного слова предметом за своєю природою. Синонімічним до поняття метонімії є термін «метонімічне перенесення» – процес семантичного зсуву, семантичних змін у співвіднесеності між назвою й об'єктом її позначення, тобто процес вторинної номінації.

Мета роботи – дослідити семантичну природу метонімії у мові українськомовних газет та з'ясувати можливості інтеграції цього дослідження в систему шкільних філологічних знань про метонімічні перенесення в текстах публіцистичного стилю.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати праці дослідників метонімії як теоретичного підґрунтя для вивчення її в мові газети;
- дослідити типи метонімічних перенесень у досліджуваних джерелах;
- з'ясувати статус синекдохи в системі різновидів вторинної номінації;
- обґрунтувати текстотвірну функцію метонімії в мові газети;
- дослідити структуру метонімії з власними та загальними назвами;
- виявити специфіку походження метонімічних перенесень;
- з'ясувати функціонування метонімії у структурі газетного заголовка та газетних перифраз;
- вивчити місце лексикології, зокрема метонімії, в сучасній методиці навчання української мови в загальноосвітній школі;
- визначити типи навчальних завдань для формування в учнів навичок створювати тексти публіцистичного стилю з використанням метонімічних перенесень.

Об'єкт дослідження – явище метонімії в текстах українськомовних сучасних газет.

Предмет дослідження – моделі семантичних зсувів у процесі метонімічних перенесень, властивих слововживанню в газетній мові, а також пропозиції й потенціал сучасної методики в системі вивчення лексикології, зокрема метонімії, в загальноосвітній школі.

Методи дослідження. Досягнення мети й ефективно розв'язання завдань потребували використання методу контекстуального аналізу для ідентифікації структур метонімічних перенесень; методу моделювання метонімії з метою репрезентації різних типів і виявлення функцій газетно-публіцистичних метонімів; методу побудови метонімічних ланцюжків для структурування різновидів метонімічного перенесення; елементів компонентного та кількісного аналізу лексичної семантики метонімії в газетній мові.

Джерельною базою магістерського дослідження є газети «Голос України» (ГУ), «Дзеркало тижня» (ДТ); «Експрес» (Е), «Кременчуцька панорама» (КП), «Кременчуцький ТелеграфЪ» (КТ), «Культура і життя» (КіЖ), «Літературна Україна» (ЛУ), «Освіта» (О), «Освіта України» (ОУ), «Перемога» (П), «Сільські вісті» (СВ), «Спорт-арена» (СА), «Україна молода» (УМ), «Українська правда» («Європейська правда») (УП (ЄП)) за останні роки.

Матеріалом для дослідження стало близько 1000 метонімів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснено аналіз метонімії як неодмінного атрибута газетного мовлення; обґрунтовано існування типів метонімічного перенесення; визначено необхідність осучаснення методики вивчення лексикології, зокрема метонімії, в загальноосвітній школі.

Теоретичне значення роботи полягає в подальшій розбудові теорії функціонування метонімії в мові газети. Висновки й узагальнення, обґрунтовані аналізом практичного матеріалу, сприяють глибшому пізнанню лексико-семантичної системи і значення її мовних одиниць, збагачують новими ідеями теоретичну лексикологію, формують засади для комплексного вивчення механізмів мовної номінації з позиції комунікативної стилістики. Розгляд метонімії як текстотвірного явища поглиблює розуміння контекстуальних синонімів та їх ролі у побудові газетно-інформаційного тексту.

Практичне значення роботи полягає у створенні програми факультативного курсу з української мови «Образні засоби у публіцистичному стилі» для учнів 11 класів філологічного та загальногуманітарного профілів навчальних закладів різних типів (загальноосвітніх та спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв), розробці типів навчальних вправ для формування навичок у учнів створювати тексти публіцистичного стилю з використанням метонімічних перенесень. Матеріали роботи можуть бути використані у системних дослідженнях з проблем лексикології, лексикографії, стилістики, у текстовому аналізі газетної інформації, а також у методиці викладання української мови в загальноосвітній школі.

Апробація роботи. Проблематика даної роботи апробована у формі публікації в збірнику матеріалів V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Мова й література у проекції різних наукових парадигм» від 25 березня 2014 року.

Фактичний матеріал і теоретичні узагальнення використовувались автором у навчальній практиці.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Повний обсяг роботи становить 129 сторінок.

2. До найбільш актуальних у сучасному мовознавстві належать проблеми дискурсології – нової когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістичного знання. Розвідки у царині дискурсології висвітлюють як загальнотеоретичні проблеми, так і питання, пов'язані з визначенням й характеристикою конкретних дискурсів, у тому числі наукового. Суспільна значущість наукової діяльності у наш час суттєво зросла, адже саморозвиток науки спричинив перехід до інформаційного суспільства. Отже, суспільну значущість має і науковий дискурс – вербалізована форма цього типу діяльності людини.

Важливою складовою наукової мови є етикет. Мовні питання етикету традиційно вивчали на матеріалі художньої літератури та загальнонародної мови (В. Є. Гольдін, Н. І. Формановська, М. П. Фабіан, С. К. Богдан та ін.). Проте і науковий дискурс не позбавлений етикетних складових, які можуть передаватися за допомогою мовних риторичних засобів. Етикет – у найглибшому розумінні – стосується не лише етнокультурних факторів, а й соціальних та професійних чинників (В. М. Шеломенцев). Терміном «етикетизація» зазвичай позначається «увага до іншого» (Г. Г. Почепцов). У цілому етикет можна визначити як фактор, що регулює поведінку в стандартних ситуаціях субкультур певних націй, а мовленнєвий етикет – як комплексну систему одиниць певної етнічної мови, що вживаються за правилами мовленнєвої поведінки в стандартних ситуаціях субкультур.

Як зауважує проф. О. М. Ільченко, «етикет наукового дискурсу – це текстова категорія модусу тексту, що відбиває інтерперсональні відносини ввічливості та виражається

з допомогою низки мовних засобів» [29]. На особливість функціонування окремих етикетних висловів у деяких формах наукового спілкування й потребу вивчення цієї проблеми звертає увагу С. К. Богдан, однак етикетизація україномовного наукового тексту ще не стала об'єктом спеціального розгляду. Комплексне дослідження вербальних і невербальних знаків категорії ввічливості як основного засобу вияву етикету в науковому дискурсі є доволі злободенним, оскільки це дало б змогу не тільки визначити їх жанрово-стильову зумовленість, але й національно-культурні риси. У науковій прозі ввічливість набуває специфічного вираження, це явище комплексне, структурно складне, часто виходить поза межі лише одного висловлювання та може стосуватися послідовності мовленнєвих актів. Зазначені положення обумовлюють **актуальність** теми кваліфікаційної роботи.

Наукова новизна нашої розвідки полягає у підході до етикетизації як функціонально-комунікативної категорії, що характеризує специфіку реалізації персуазивної інтенції адресанта в плані поліпшення ефективності комунікації в науковому дискурсі. Проведено комплексне вивчення категорії етикетизації та встановлено закономірності її функціонування в науковій прозі, визначено лінгвістичні основи текстуального аспекту етикетизації рецензійного наукового дискурсу.

Метою нашої роботи є комплексне дослідження етикетизації наукового дискурсу з огляду на текстуальну специфіку її реалізації.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- здійснити аналітичний огляд наукових джерел і з'ясувати, яким є сучасний науковий дискурс, яке його місце у класифікації дискурсів, які його лінгвальні особливості та характеристики;
- виявити нормативну текстуальну та комунікативну специфіку функціонально-комунікативної категорії етикетизації наукового дискурсу;
- окреслити типологічні характеристики рецензії на наукові твори в жанровій диференціації наукового стилю;
- визначити основні стратегії і тактики етикетизації та мовні засоби їх реалізації в рецензійному дискурсі;
- проаналізувати вираження категорії оцінки в тексті рецензії, простежити зв'язок виявів оцінки зі структурою рецензії;
- інвентаризувати об'єкти негативної оцінки, критичних зауважень у наукових рецензіях з історії;
- розкрити специфіку градації оцінки у зв'язку із суб'єктом оцінної діяльності;
- обґрунтувати актуальність засвоєння магістрантами методики створення вторинних наукових текстів, окреслити етапи формування дискурсивної компетентності магістрантів у процесі створення наукових рецензій.

Об'єктом дослідження є сучасний писемний науковий дискурс, а **предметом** – вербальні засоби етикетизації наукового рецензійного дискурсу.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі **методи** дискурсивного аналізу: текстове спостереження, лексико-семантичний аналіз тексту, порівняльний метод, аналіз словникових дефініцій.

Науковий стиль української літературної мови як об'єкт лінгвістичного вивчення віддавна перебуває в центрі уваги дослідників. Зокрема, сучасне мовознавство має кілька ґрунтовних праць про особливості наукової комунікації, як-от монографії С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, Н. Ф. Непийводи, Т. В. Радзівської, М. М. Пещак. Однак у лінгвістичних розвідках принагідно порушуються проблеми організації текстів «ядерних» жанрів наукового стилю (монографії, статті), проте поза увагою залишаються тексти «периферійних» жанрів, зокрема рецензії. Інша ситуація склалася в російському мовознавстві, в якому специфіці «периферійних» жанрів наукового стилю присвячені праці В. Г. Ляпунової, О. Д. Мешкова, Т. І. Сіндєєвої, О. С. Троянської та ін. Зокрема, згадані науковці найчастіше звертають увагу на композиційні особливості та способи вираження оцінних значень у журнальних рецензіях, однак українські лінгвісти досі оминали цей аспект вивчення жанрових різновидів рецензій. Тому важливим завданням є аналіз специфіки структурно-семантичної організації українських рецензій.

З огляду на зазначене вище **матеріалом** для дослідження слугували тексти наукових рецензій з історії, опубліковані протягом останніх п'яти років в «Українському історичному журналі». Емпіричний матеріал дослідження сформовано з використанням архіву номерів цього часопису, розташованого на сайті Інституту історії України НАН (режим доступу до сайту: <http://history.org.ua/?askAbout=journal>).

Методологічною основою дослідження є вчення про мову як засіб спілкування, наукові положення про взаємозв'язок мови, мовлення, мислення й свідомості. Тексти рецензії вивчаються у світлі функціонально-комунікативної теорії тексту, згідно з якою процес вербальної комунікації здійснюється не в ізольованому реченні, а шляхом утворення текстів конкретного типу та призначення.

Практична цінність дослідження представлена комплексом завдань і вправ, спрямованих на формування дискурсивної компетентності студентів-магістрантів у процесі створення наукових рецензій. Сформульовані в дослідженні положення й висновки можуть бути використані для створення методичних посібників, у практиці навчання української наукової мови в процесі навчання в магістратурі.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку використаних джерел (84 найменувань), додатків. Загальний обсяг роботи – 89 сторінок. У першому розділі розглянуто специфіку мовного етикету в науковому спілкуванні. У другому розділі проаналізовано мовні засоби реалізації категорії етикетизації в жанрі наукової рецензії. У третьому розділі окреслено шляхи формування комунікативної компетентності щодо створення вторинних наукових текстів у процесі вивчення культури наукової української мови студентами магістратури.

3. Під час систематизації наукових підходів до визначення есею та його жанротвірних рис використано полікритичну дослідницьку **методологію**, яка поєднує риси різних герменевтичних підходів. Порівняльно-історичний метод застосовано для розкриття особливостей розвитку та функціонування жанру есею в різних національних літературах. Для виявлення специфіки текстових категорій, які реалізуються в жанрі есею залежно від сфери побутування, використані методи семіотики та лінгвістики тексту. Для осмислення авторської присутності та читацького сприймання застосовуються принципи рецептивної естетики. При розкритті інтертекстуальних зв'язків, присутніх в есеях сучасних українських письменників, використано культурологічний і структурно-семіотичний, а також проблемно-тематичний підходи. Риторичний і дискурсивний типи аналізу дають змогу виокремити націєтворчі стратегії, розроблені в есеїстиці українськими інтелектуалами на початку XXI століття.

4. Для реалізації мети й належного виконання завдань застосовуємо інструментарій таких **методів** дослідження: дескриптивно-дискурсивного (для поетапного висвітлення історії рецепції А. Кримського у літературно-критичній думці – від творчого дебюту до нашого часу); порівняльно-контактологічного (для з'ясування вагомості творчих здобутків у перехресному взаємоосмисленні); культурно-історичного (для відстеження слідів проникнення в художній текст реалій дійсності, політико-соціальних і культурних контекстів); рецептивної естетики та герменевтики (для відчитування інтертекстуальних масивів, змістових і поетикальних нюансів художньої прози, специфіки характеротворення). Застосовуємо й засади психологічного та біографічного методів (для виявлення автобіографічних елементів у структурі літературного твору), а також історикоконтекстуальний і генетико-функціональний ракурси осмислення белетристики А. Кримського на тлі естетико-літературних віянь доби.

5. Обґрунтування вибору теми. Лінгвісти зауважують, що в епоху НТР творення слів засобами семантичної деривації набуває нових рис, не властивих мові минулого: твірними словами стають терміни різних наук (Н. Непийвода). Термінна лексика займає настільки

значні позиції у словниках високорозвинених мов, що правильне розуміння особливостей розвитку мови неможливе без всебічного вивчення цього пласта. Особливо актуальними на сучасному етапі є дослідження проблем СД на тлі процесів термінізації, детермінізації та транстермінізації в різних терміносистемах української мови. СД у напрямі термінізації описували О. Винник, С. Булик-Верхола, О. Кринець, І. Кочан, Н. Ляшук, Л. Симоненко, Н. Цісар та ін. Транстермінізацію досліджували І. Гошовська, А. Грицьків, О. Кринець, І. Ментинська, Г. Наконечна та ін. Детермінізація була в полі зору В. Карпової, А. Ковтун, Ж. Красножан, Г. Мацюк, Н. Непійводи, О. Стишова та ін. Біологічна термінологія (БТ) належить до одного з найдавніших пластів термінного словника української мови і водночас активно розвивається сьогодні. Осмислення процесу формування та розвитку української біологічної термінології знайшло відображення в численних лінгвістичних студіях: О. Білки, В. Гамалії, В. Калько, Н. Клименко, Н. Кобзар, І. Сабадоша, Л. Симоненко, А. Шамоти та ін. Взаємодію біологічної та загальнонавчальної лексики досліджували (Н. Клименко, Л. Симоненко, О. Білка) здебільшого у напрямі термінізації загальнонавчальної лексики в біологічній терміносистемі. Однак, водночас із процесом надання статусу термінів загальнонавчальним лексичним одиницям, відбуваються процеси постійної міграції біологічних термінів у загальномовний лексикон (детермінізація), а також міжгалузевої міграції термінів (транстермінізація), що відображаються на лексичній системі мови. Отже, існує потреба цілісно розглянути явище СД в українській біологічній терміносистемі. Дослідження біологічної терміносистеми на зовнішньосистемному і міжсистемному рівнях має важливе наукове значення, адже дає змогу глибше проникнути у сутність цього пласта лексики, простежити рівень її мобільності, а також виявити внутрішні потенції української мови, її семантичні горизонти та тенденції.

ЗРАЗКИ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ ДЛЯ РЕДАГУВАННЯ ІЗ ЗАВДАННЯМИ ДО НИХ

1. У другій половині XIX ст. окремі частини, а згодом увесь текст Святого Письма перекладають новою українською літературною мовою. Її уцерковлення в УАПЦ завершують переклади богослужбових книг в 20-х роках XX ст. Ставши мовою Святого Письма, богослужінь, українська мова розширила свій виражальний потенціал і сферу вживання, що призвело до виокремлення в її стильовій структурі ще одного повноцінного функціонального різновиду – релігійного стилю. Тож формування і розвиток релігійного стилю сучасної української літературної мови важливо розглядати як зворотній бік процесу її проникнення у сферу функціонування церковнослов'янської мови. Саме тому релевантними ознаками релігійного стилю сучасної української літературної мови стали такі риси церковнослов'янської мови: архаїчність, урочистість, стандартність (консервативність) [4: 184].

Серед сучасних богословів та філологів не має єдиної думки щодо місця і ролі церковно-слов'янської мови у сфері церковної обрядовості. Н. Дзюбишина-Мельник наголошує на двох тенденціях у розвитку релігійного стилю сучасної української літературної мови. Дослідниця вважає, що найбільш оформленою й виразно окресленою є тенденція орієнтації релігійного стилю на ресурси церковно-слов'янської мови з визнанням за нею історичної першості і тривалості розвитку до середини XIX ст. Ця тенденція залишається домінантною в богослужбових книгах УГКЦ. Друга, протилежна тенденція, що бере початок із моменту створення УАПЦ (поч. XX ст.), полягає в максимальній орієнтації на внутрішньомовні, власне українські ресурси.

Сучасна українська національна церква *de jure* – українськомовна. Проте *de facto* державна мова не є основною, монолітною мовою богослужінь в українських християнських храмах. Проблема церковного мововживання спричинена історичними реаліями; а її розв'язання залежить від рівня освіченості, національної свідомості, толерантності священослужителів, прогресивності їх світської, громадянської позиції, від прагнення керівництва різних єпархій до конфесійного зближення та уникнення чвар на релігійному ґрунті. Першим вагомим кроком до такого порозуміння може стати діяльність міжконфесійної літургійної комісії для видань спільних перекладів богослужбових текстів, молитов тощо.

Завдання: Які тенденції мають місце у розвитку релігійного стилю сучасної української літературної мови? У чому полягає проблема церковного мововживання в сучасній Україні?

Знайдіть у тексті правописні, лексичні та граматичні помилки, з'ясуйте причини їх появи, виправте.

2. З 1929 року в Україні «проходив планомірний і систематичний погром українства, початок якому поклав процес СВУ. Цей погром великою мірою було спрямовано проти українських мовознавців. Упродовж 1929–1937 років знищено мовознавчу еліту України, яка працювала над словниками й підручниками, досліджувала й викладала українську мову» [5, с. 27]. Антиукраїнська політика 1930-х років відкинула розроблені мовні стандарти на задній план і знову почався процес руйнування мовних набутоків. За радянського часу мову обмежують в адміністративно-діловому спілкуванні, у сфері науки, освіти, відтак кодифіковані норми стають відірваними від практики спілкування. Василь Стус щодо цього писав: «Ти хоре, слово, Тяжко хоре ти». Зрештою нормування мови стає не можливим, позаяк «радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських, або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовою перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба

відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [17, с. 382–383]. Крім заборон мови, тривають масові репресії проти українців, закривають масово українські школи, відбувається винищення українських видавництв, натомість російську мову насаджують як обов'язкову в освіті, науці (також у термінології), культурі, видавництві, адміністративній діяльності, сфері послуг та споживанні.

Із здобуттям незалежності розпочинається етап культивування мовної норми, позаяк радянські норми, створені під впливом масових репресій, не відтворюють самобутності української мови. Тому мовознавці у низці випадків заперечують правописні, лексичні, фразеологічні, синтаксичні норми 30–90-х років ХХ ст. та упроваджують численні українські мовні традиції дорадянського часу.

Завдання: Прокоментуйте вжиту в тексті фразу «кодіфіковані норми стають відірваними від практики спілкування». Які наслідки мала антиукраїнська політика 1930-х років, зокрема мовна?

Знайдіть і виправте у тексті мовні помилки.

3. Беззаперечним історичним фактом є відомості про неоднорідність мови в соціальному відношенні. Одне з перших письмово зафіксованих спостережень, що засвідчує цю тезу, відноситься ще до початку XVII століття. Гонсало де Корреас, викладач Саламанкського університету в Іспанії, досить чітко розмежував соціальні різновиди мови. Дослідник стверджував, що мова має, крім діалектів, ще певні відмінності, пов'язані з віком, соціальним статусом: існує мова сільського, міського населення, знатних вельмож, дворян, учених, людей похилого віку, чоловіків, жінок і навіть дітей [1: 6]. Але зв'язок мови і суспільства не одразу став предметом спеціального наукового дослідження.

Сам термін «соціолінгвістика» введено у 1952 році американським соціологом Г. Каррі [1: 6; 3: 10], але є свідчення, що першим його почав використовувати Р. Хадсон у статті «Соціолінгвістика в Індії» ще 1939 року [6: 6].

Тривалий час серед мовознавців не існувало єдиного погляду щодо визначення терміна «соціолінгвістика». Один із засновників сучасної соціолінгвістики, американський дослідник В. Лабов, визначає цю дисципліну як науку, що вивчає мову в її соціальному контексті [1: 7]; а в лексикографічних працях міститься таке тлумачення: «Соціолінгвістика – це галузь мовознавства, що становить синтез соціології та лінгвістики і вивчає питання суспільного існування й суспільних умов розвитку мови» [4: 1360]; українська дослідниця Л. Масенко наголошує, що це мовознавча наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, взаємодію мови і суспільства [5: 7]; у розвідках О. Селівановою знаходимо, що «Соціолінгвістика є маргінальною галуззю мовознавства, що вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію та функціонування мов, а також зворотний вплив мови на соціум» [9: 316].

Не зважаючи на те, що соціолінгвістика сформувалася на межі двох наук, соціології та лінгвістики, сьогодні соціолінгвістика сприймається як самостійна маргінальна дисципліна, хоча в ній і простежуються особливості мовознавства, соціології, етнології та психології. І хоча зародження соціолінгвістики починалося із дискусії щодо її статусу, сьогодні, на початку ХХІ століття, коли не лише визначено предмет дослідження, мету, завдання соціолінгвістики і, найголовніше, отримано вагомні результати, цілком очевидно є лінгвістична основа цієї науки.

Характерною рисою сучасної соціолінгвістики, на думку А. Швейцера, є не просто механічне поєднання відповідних розділів мовознавства й соціології, а об'єднання їх на основі єдиної теорії, єдиного розуміння об'єкта і завдань дослідження, єдиного поняттєвого апарату [13: 58]. Слід зазначити, що соціальні чинники, які впливають на розвиток і функціонування мови, цікавили лінгвістів багатьох шкіл і напрямів так само, як мова, будучи засобом відображення соціальних процесів, давно привертає до себе увагу соціологів, етнографів та представників інших наук. Однак, досліджуючи ці проблеми, вчені не виходили за межі відповідних дисциплін. Особливістю сучасної соціолінгвістики є те, що вона формується як єдина дисципліна на межі різних наук. Як засвідчує дослідник

Ю.Дешерієв, формування соціолінгвістики на межі соціології та мовознавства є цілком характерним процесом для сучасного етапу розвитку науки [13: 58].

Звичайно, не можна залишити поза увагою те, що соціолінгвісти запозичили більшість методів дослідження в соціологів (анкетування, різні види опитувань, інтерв'ю та деякі інші методичні прийоми збору даних), спрямовані на те, щоб виявляти певні закономірності у володінні мовою та у використанні її мовцями в тих або інших комунікативних умовах. Слід підкреслити, що на їх основі розробляються власні методики та науково-прикладні прийоми роботи з мовними фактами і з носіями мови.

Завдання: З'ясуйте особливості сучасної соціолінгвістики як науки, її зв'язок з іншими науковими дисциплінами, зокрема соціологією.

Знайдіть у тексті випадки невиправданих повторів, відредагуйте їх та інші помилки.

4. Будь-яка літературна мова є певною мірою штучна – її виробляли письменники, просвітителі, діячі культури внаслідок переосмислення живої мови. Часто літературна мова є чужою, запозиченою, а подекуди й незрозумілою для неосвіченої частини населення. В Україні з X по XVIII ст. літературною мовою вважалася штучна – українізована «староболгарська» мова, якою написано багато літературних пам'яток, зокрема «Ізборники Святослава», «Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ», твори І. Вишенського, Г. Сковороди тощо. Літературна мова не була застиглою: вона постійно розвивалася, змінювалася протягом століть, збагачувалася новою лексикою, граматику її спрощувалася. Ступінь українізації текстів залежав від освіченості та «вільнодумства» авторів (церква не схвалювала проникнення народної мови в письмо).

Сучасна літературна мова була сформована на основі наддніпрянських говірок – спадкоємиць наріччя літописних полян (а також, очевидно, антського союзу племен, відомого з іншомовних історичних джерел) – у першій половині XIX ст. завдяки І. Котляревському, Є. Гребінці, Г. Квітці-Основ'яненку, а також Т. Шевченкові.

Отже, до формування загальнонаціональної мови українці послуговувалися різними українськими говірками, використовуючи на письмі українізовану «староболгарську».

У князівську добу розмовляли «загальнозрозумілою» для людей мовою, що була сформована на основі різних давньоукраїнських племінних говірок, переважно полян. Ніхто ніколи її не чув, і в записках вона не збереглася. Утім, твори стародавніх літописців та переписувачів, а також сучасні українські діалекти дають уявлення про ту мову. Щоб уявити її, потрібно, напевне, «схрестити» граматику закарпатських говірок, де давні форми збереглися найкраще: чернігівські дифтонги на місці «ѣ» та сучасного «і» в закритому складі, особливості «глибокої» вимови голосних звуків у нинішніх жителів півдня Київщини, а також Черкащини й Полтавщини [9; с. 91–92].

Чи зрозуміли б сучасні українці мову, якою розмовляли люди, наприклад, у першій половині XIII ст.?

Безперечно, так. Як на «сучасне» вухо, то звучала б вона наче своєрідне українське наріччя. Щось схоже до того, що ми чуємо в електричках, на базарах та будівельних майданчиках.

І. Франко 1907 року в статті «Літературна мова і діалекти» писав про важливий і впливовий чинник у розвитку мови – простір: «...діалектні відміни, залежні від географічного положення, етнографічного сусідства, більш або менш відокремленого способу життя даної частини народу, є в кожного народу» [21, с. 117–118].

Від Сяну й Бугу на заході до Сіверського Дінця на сході, від Прип'яті на півночі до Чорного й Азовського морів на півдні живе український народ. Живуть ще українці компактно і в Білорусі, і в Казахстані, і в Росії. Кожен, хто коли-небудь хоч ненадовго виїжджав з рідного міста чи села в сусіднє, а тим паче віддалене, знає, що говорять там хоч і українською мовою, та все-таки трохи по іншому, не так, як у його рідному селі чи місті. Навіть у різних місцевостях із цього приводу побутують такі прислів'я: *Що сільце, то й слівце; Що хатка, то й гадка; Що край, то і звичай.* Отже, не всюди в Україні говорять

однаково. Територіальні або місцеві різновиди національної розмовно-народної мови називають говірками, говорами чи діалектами й наріччями. Наука, яка вивчає територіальні вияви тієї чи тієї мови, називається діалектологією. Знавці українських говорів, учені-діалектологи багато зробили для вивчення територіальних особливостей.

Це насамперед М. Максимович [15], К. Михальчук [17], О. Потебня [19], І. Панькевич [18], І. Верхратський [2], І. Франко [21], Б. Кобилянський [11], І. Зілінський [9], Ф. Жилко [5], І. Матвіяс [16], А. Залеський [8] та багато інших сучасних мовознавців.

Задання: Коли і на основі яких говірок була сформована сучасна літературна мова? Яке значення загальнонаціональної мови у житті суспільства?

Відредагуйте текст з погляду дотримання мовних та стилістичних норм.

5. Загалом людське буття пов'язане і з адаптацією із середовищем, і з його осмисленням, усвідомленням, і з побудовою власних моделей – реального / ірреального виміру, сама ж людина метафункційна. Повноцінне осмислення її суті неможливе без врахування статусу мови як одного з визначальних складників людського ментально-культурного простору. Розуміння мови, як явища культури вияскравлює питання щодо статусу мови (у комунікативному вимірі – мова повинна розглядатися у причиново-наслідкових інтенціях, де біологічний субстрат кваліфіковано як ієрархічно вершинний статус, як один із параметрів людської сутності). У біологічній ретроспективі і перспективі актуальним постає демінування земного буття та віднесення його до певної системи вищого порядку. Поза цим людина постає як самодостатня сутність, вершина творіння. Когнітивна теорія постала як спосіб осмислення наявності / відсутності ярусу ідеальних феноменів – феноменів свідомості. За твердженням Стівена Пінкера, «мова – це складна, спеціалізована навичка, що довільно розвивається в дитині і не вимагає усвідомлених зусиль або систематичних настанов» [Пінкер 2004, с. 11], на підтвердження чого автор наводить приклади наявності Універсальної Граматики (пор. спроби багатьох лінгвістів Середньовіччя створити універсальну граматику, різноманітні теорії генеративістів; у цьому плані осібно стоїть Граматика Пор-Рояля [Арно, Лансло 1991] як яскравий приклад всезагальної граматики), подібність граматичних структур у різних креольських мовах, у дітей, що формуються в різних лінгвокультурах, внаслідок чого автор констатує: «якщо мова – це інстинкт, то для неї властивою є наявність у мозкові певної ділянки і, можливо, навіть спеціальних генів, що уможливають запуск цього інстинкту» [Пінкер 2004, с. 36], тому мовний інстинкт – це «не вияв загальної здібності до знакового позначення: трирічна дитина – геній у граматиці, але не розбирається в мистецтві, релігійній іконографії, знаках дорожнього руху» [Пінкер 2004, с. 11]. Теза про мову як інстинкт відома ще від Чарльза Дарвіна. У такому разі – якщо існує унікальний єдиний людський рід, повинна існувати й універсальна мова, що складає основу будь-якої конкретної мови, своєрідний ментальний код (ментакод). У багатьох працях Н. Хомського наголошено, що граматичний ген – це природжена можливість людського організму продукувати (генерувати) синтаксичні структури, трансформувати інформацію, що не зовсім корелює з аксіомою «У розумі наявне тільки пізнаване через відчуття». За С. Пінкером, граматику складає «протокол передавання даних як поєднання слуху, мовленнєвого апарату та розуму... Він не може пристосуватися до жодного з них, повинен мати власну абстрактну логіку» [Пінкер 2004, с. 113]. Це дозволяє авторові граматичний ген дефінувати функційно – кібернетично, хоча його місцезнаходження в хромосомі залишається невиясненим, не розкритим є і його вплив на структуру мозку [Пінкер 2004, с. 309]. Як продукт людської еволюції мова має стиснутий, і розширений коди спілкування, з-поміж яких, за Б. Бернстайном, стиснутий / скорочений код (restricted code) використовується у побуті, а розширений код (elaborated code) вживається у розмовах на абстрактні теми та засвоюється тільки за спеціального вивчення (наприклад, у школі). У мові чітко виявлюваним постає продукт біологічної спадковості і зумовлений культурою компонент (за В. І. Карасиком), обидва з них легко розпізнати в структурі концепту. Так, критеріями культурної значущості концепту є прецедентність, частотність,

культурне напрацювання і запитуваність у сучасних умовах спілкування. У цьому розрізі сакраментальним є врахування особливостей взаємозв'язку мови і мислення, що неодноразово розглядалося лінгвістами (В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Е. Сепір, Б. Уорф та ін.). Значної популярності набула гіпотеза Е. Сепіра та Б. Уорфа, розглядаючи яку, С. Пінкер наголошує, що 1) її основу складає ототожнення мислення і мови; 2) Б. Уорф не вивчав народність апачів і його твердження щодо їхньої психології ґрунтуються лише на граматиці їхньої мови, а особливості їхнього мовлення загалом не простежувалися; 3) Б. Уорф наводить приклади речень мовою апачів у дослівному перекладі, що засвідчує їхню недолугість, бо на це спрямований такого ґатунку переклад; 4) поширене твердження про сотні слів на позначення снігу в ескімоській мові є антропологічною містифікацією; 5) навіть за наявності в певній культурі більшої кількості коренів на позначення певних предметів не виступає достатнім аргументом для висновків про психологію народу [Пінкер 2004, с. 47-56]. Там самим наголошено, що аналіз будь-яких мовних реалій слід робити обережно, не перебільшуючи і не применшуючи не тільки впливу мови на мисленнєвий потенціал людини, відповідного культурно-мовного середовища, у рамках якого вона формується.

Завдання: Проаналізуйте статус мови як одного з визначальних складників людського ментально-культурного простору.

Відредагуйте текст з погляду дотримання мовних та стилістичних норм.